

METODİK VƏSAİT

COĞRAFIYA

DƏRSLİK

8

LAYIHƏ

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadیرiz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə,
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

LAYİHƏ

**Zakir Eminov
Qabil Səmədov
Aygün Əliyeva**

COĞRAFIYA

Ümumtəhsil məktəblərinin Coğrafiya
fənni üzrə 8-ci sinfi üçün
METODİK VƏSAİT

Nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
ch.multimediya@gmail.com və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.

LAYİHƏ

ÇAŞIOĞLU

MÜNDƏRİCAT

Dərslik komplekti haqqında	3
VIII sinif üzrə məzmun standartları	6
Fənn üzrə məzmun standartlarının və fənlərarası integrasiyanın reallaşması cədvəli	7
Mövzuların illik planlaşdırılmasına dair nümunə	11
Coğrafiya fənninin tədrisində istifadə olunan üsullar	22
Şagirdlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinə aid tövsiyələr	23

I Tədris vahidi. Coğrafi kəşflərdən tədqiqatlara doğru	31
II Tədris vahidi. Xəritələr və onların üzərində təsvir üsulları	42
III Tədris vahidi. Yer in hərəkəti və onun coğrafi nəticələri	56
IV Tədris vahidi. Yer in fəal tektonik təbəqəsi	67
V Tədris vahidi. Atmosfer	79
VI Tədris vahidi. Yer in su təbəqəsi	94
VII Tədris vahidi. Biosfer	109
VIII Tədris vahidi. Dünya ölkələrinin təsnifatı	123
IX Tədris vahidi. Əhali və təsərrüfatın ərazi təşkili	136
X Tədris vahidi. Ekoloji mühit və onun mühafizəsi	155

Dərs nümunələri	169
İstifadə edilmiş ədəbiyyat	

LAYIHƏ

DƏRSLİK KOMPLEKTİ HAQQINDA

Hörmətli müəllimlər! Siz artıq bilirsiniz ki, coğrafiya fənninin tədrisi ümumi orta təhsil və tam orta təhsil səviyyələrində nəzərdə tutulur. VIII sinif üçün nəzərdə tutulmuş dərslik komplekti dərslik və müəllim üçün metodik vəsaitdən ibarətdir.

Coğrafiya fənni üzrə 3 məzmun xətti müəyyənləşdirilmişdir. Müəyyən olunmuş məzmun xətlərinin köməyi ilə şagirdlərin şüurunda əhatə olunduqları təbiətin vahid, bütöv və bölünməz obrazı yaradılır. Şagird əvvəlcə yaşadığı Yer kürəsini bir planet kimi öyrənir, onun Günəş və öz oxu ətrafında hərəkətinin coğrafi nəticələrini araşdırır. Sonra Yer kürəsinin quruluşu, relyefi, coğrafi təbəqəsi, ölkələr, onların iqtisadiyyatı, əhalisi haqqında müəyyən biliklər alır və bu bilikləri kontur xəritə, atlas, qlobus və digər məzmunlu xəritələr üzərində tətbiq edir, diaqramlar qurur, statistik göstəricilərdən istifadə edir, cədvəllər çəkir. Şagirdə tolerantlıq, ekoloji mədəniyyət, iqtisadi göstəricilərdən istifadə edə bilmək, nəticə çıxarmaq, layihələr irəli sürə bilmək bacarıqlarının formalaşmasına imkan yaranır.

VIII sinif üçün nəzərdə tutulmuş coğrafiya dərsliyində yeni coğrafiya fənn proqramı (kurikulumu) məzmununa daxil olan bütün məzmun standartları reallaşdırılmışdır. Dərslikdə çoxsaylı sxemlərdən, diaqramlardan, şəkillərdən, praktik tapşırıqlardan istifadə olunmuş, maraqlı məlumatlara yer ayrılmışdır. Təlim materiallarının düzülməsində sadədən mürəkkəbə prinsipi, eyni zamanda məntiqi və xronoloji ardıcılıq nəzərə alınmışdır. Hər bir mövzuda verilmiş sual və tapşırıqlar şagirdlərin məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürünün inkişafına yönəlmişdir.

Müəllim üçün metodik vəsait sizə gündəlik dərsi planlaşdırmağa, qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanmasına yardımçı olacaqdır. Metodik vəsaitdə hər bir mövzunun tədrisi ilə bağlı tövsiyələr öz əksini tapır.

Müəllim üçün metodik vəsaitdə aşağıdakı materiallar öz əksini tapmışdır:

- Dərslik komplektinin mövzular üzrə strukturu;
- VIII sinifin coğrafiya fənni üzrə məzmun standartları;
- Fənn üzrə məzmun standartlarının reallaşma cədvəli;
- Fənlərarası inteqrasiya cədvəli;
- İllik planlaşdırmaya dair nümunələr;
- Gündəlik planlaşdırmaya dair nümunələr;
- Coğrafiya fənninin tədrisində istifadə olunan təlim formaları və üsulları;
- Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinə dair tövsiyələr;
- Hər mövzu üzrə dərslik səhifələrinin kiçildilmiş surətlərinin sxematik izahı;
- Kiçik summativ qiymətləndirmə nümunələri;
- İstifadə edilmiş və müəllimin istifadə edə biləcəyi mənbələr.

Dərslik komplektinin strukturu

Dərslikdə təlim materialları 10 tədris vahidi üzrə qruplaşdırılmışdır:

1. Coğrafi kəşflərdən tədqiqatlara doğru
2. Xəritələr və onların üzərində təsvir üsulları
3. Yer in hərəkəti və onun coğrafi nəticələri
4. Yer in fəal tektonik təbəqəsi
5. Atmosfer
6. Yer in su təbəqəsi
7. Biosfer
8. Dünya ölkələrinin təsnifatı
9. Əhali və təsərrüfatın ərazi təşkili
10. Ekoloji mühit və onun mühafizəsi

Coğrafi kəşflərdən tədqiqatlara doğru. Bu tədris vahidi coğrafi kəşflərin yeri mərhələsində materiklərin daxili ərazilərinin, okeanlarda suyun temperaturunun, duzluluğunun və su axınlarının öyrənilməsi, okeanların dib relyefinin və qütbətrafi ərazilərin tədqiqinin izahı ilə başlanır. Tədris vahidində coğrafiya elminin inkişaf yolları öyrənilmiş, tədqiqatlar haqqında məlumatlar verilmişdir. Burada coğrafiya elminin sahələri və onlar arasında qarşılıqlı əlaqələr müəyyən edilir, onların məqsəd və vəzifələri, əhəmiyyəti qeyd olunur. Bu fəsildə coğrafiyada yeni biliklərin toplanması yolları müəyyən edilir, istifadə olunan üsullar və vasitələrdən, müasir texnologiyaların tətbiqinin əhəmiyyətindən danışılır. Azərbaycanda coğrafiya elminin yaranmasında və inkişaf etdirilməsində xidmətləri olmuş səyyahlar, tədqiqatçılar və alimlərin fəaliyyəti haqqında məlumatlar burada öz əksini tapmışdır.

Xəritələr və onların üzərində təsvir üsulları. Tədris vahidində xəritələrin əhəmiyyəti, onlarda təsvir edilən coğrafi məlumatlar, obyektlərin təsviredilmə üsulları göstərilir və onlar müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə təsnif olunur. Burada plan və xəritə üzərində məsafələrin hesablanması şərh edilir, 1°-lik meridian və paralel qövsələrinin uzunluqlarının müəyyən edilməsi qaydaları göstərilir, onlara əsasən xəritə və qlobus üzərində məsafələrin tapılması izah edilir.

Yer in hərəkəti və onun coğrafi nəticələri. Bu tədris vahidi Yer in müxtəlif coğrafi uzunluqlarında fərqli saat qurşaqlarının yaranması səbəbləri və onların hesablanması qaydalarının izahı ilə başlanır.

Yer in illik hərəkəti və bunun nəticəsində əmələ gələn ritmik hadisələrin təhlili tədris vahidində əsas yer tutur. Burada qütb gecə və gündüzlərinin, Yer də işıqlanma qurşaqlarının yaranması, günəş şüalarının düşmə bucağına və saat qurşaqlarının hesablanması aid tapşırıqlar verilir.

Yer in fəal tektonik təbəqəsi. Yer in daxilində baş verən proseslərin təsiri ilə

yaranan müasir üfqi və şaquli hərəkətlər nəticəsində Yer qabığında süxurların yatım formalarının dəyişməsinin müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Litosfer tavalarının hərəkəti nəticəsində yaranan relyef formaları izah edilir, qədim quru və su sahələrinin geoloji dövrlər ərzində dəyişməsi və müasir vəziyyəti müxtəlif illüstrasiya materialları əsasında göstərilir.

Atmosfer. Bu tədris vahidi hava kütlələrinin xüsusiyyətləri, onların sərhədləri, daimi və mövsümi küləklərin yaranma səbəblərinin izah edilməsi ilə başlanır. Siklon və antisiklonlar arasındakı fərqli xüsusiyyətlərin ərazinin hava şəraitinin formalaşmasına təsirinin müəyyən edilməsi, yağıntıların paylanması, iqlim və onun yaranmasında rolunu elementlərin şərh edilməsi bu tədris vahidində qarşıya qoyulan əsas məqsəddir.

Yerin su təbəqəsi. Dünya okeanının yaranması, okeanların öyrənilməsi, onlarda suyun fiziki, kimyəvi xüsusiyyətlərinin fərqli olması səbəblərinin müəyyən-ləşdirməsi bu tədris vahidində aktual məsələ kimi qarşıya qoyulur. Bu məsələləri həll etmək üçün şagirdlərə müxtəlif illüstrasiya materialları, hesablama xarakterli tapşırıqlar təqdim edilir.

Biosfer. Yerin təbəqələr sistemində canlıların əhəmiyyəti, bitki, heyvan və mikroorqanizmlərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi öyrənilir, onların yaşayış mühitinin fərqli xüsusiyyətlərindən asılı olaraq ərazidə qeyri-bərabər yayılması qanunauyğunluqları şərh edilir. Mövzularda coğrafi təbəqənin mahiyyəti şagirdlərə izah edilir, Yer səthində fərqli təbii zonaların yaranmasının səbəbləri göstərilir və onların sərhədlərini göstərən xəritə təqdim edilir.

Dünya ölkələrinin təsnifatı. Bu tədris vahidi dünya ölkələrinin inkişaf səviy-
yəsində görə təsnifatı ilə başlanır. Burada inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr haqqında məlumatlar verilir, onları fərqləndirən əsas xüsusiyyətlər, İnsan İnkişafı Əmsalının göstəriciləri izah edilir.

Əhali və təsərrüfatın ərazi təşkili. Burada əhalinin sayı, artımı və ona təsir edən təbii-coğrafi və sosial-iqtisadi amillər təhlil edilir, onlara dair müxtəlif hesablama tapşırıqları verilir. Təbii ehtiyatlar, onların istifadəsi, yayılma coğrafiyası və təsərrüfat əhəmiyyəti haqqında da bu tədris vahidində geniş danışılır, istehsalın təşkili formaları şərh edilir.

Ekoloji mühit və onun mühafizəsi. Tədris vahidində ətraf mühitin çirklənməsi mənbələri, təsərrüfat sahələri və ekoloji mühitin müasir vəziyyəti təsvir edilir, ətraf mühitin mühafizəsi yolları göstərilir və onların insanların sağlamlığının qorunmasında əhəmiyyəti şərh edilir. Burada Azərbaycanın ekoloji vəziyyəti və turizm-rekreasiya ehtiyatları haqqında şagirdlərə geniş məlumat verilir.

VIII SİNİF ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARI

VIII sinfin sonunda şagird:

- coğrafiya elminin inkişafının müasir istiqamətlərini təhlil edir;
- kartoqrafik təsvirləri müqayisə edərək müəyyən ərazilərin təsvirini verir;
- Yer in su təbəqəsi və illik hərəkəti ilə Yerdə həyatın mövcudluğunu əlaqələndirir;
- coğrafi təbəqənin tərkib hissələrinin qarşılıqlı əlaqəsini müəyyənləşdirir;
- əhəlinin təbii artımını, miqrasiyaların səbəblərini izah edir;
- təsərrüfatın inkişafında təbii ehtiyatların rolunu qiymətləndirir, ekoloji problemlərin insan həyatına təsirini izah edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Coğrafi məkan

Şagird:

1.1. Coğrafi kəşflər nəticəsində cəmiyyətdə və xəritədə baş verən dəyişikliklərə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.1.1. Yeni elm sahələrinin yaranmasını izah edir.

1.2. Yer in Günəş sistemində mövqeyi və hərəkətlərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Günəş şüalarının Yer kürəsinə düşmə bucağının dəyişməsini hesablayır.

1.2.2. Yer in hərəkətinin coğrafi nəticələri ilə həyatın inkişafı arasındakı əlaqəni izah edir.

1.3. Kartoqrafik təsvirlər üzərində bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərin müxtəlifliyini, əhəmiyyətini izah edir.

1.3.2. Kartoqrafik təsvirlər üzərində hesablamalar aparır.

2. Təbiət

Şagird:

2.1. Coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ekocoğrafi nəticələrini mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Litosfer təbəqəsinin hərəkətini müasir relyef formalarının yaranması ilə əlaqələndirir.

2.1.2. Tektonik xəritələrdə litosfer təbəqəsinin hərəkətinin nəticələrini oxuyur.

2.1.3. İqlim əmələ gətirən amilləri və dünyanın iqlimində baş verən dəyişiklikləri izah edir.

2.1.4. Atmosfer hadisələrinə dair sxem və diaqramlar tərtib edir.

2.1.5. Dünya okeanında baş verən fiziki-kimyəvi və dinamik prosesləri təhlil edir.

2.1.6. Okean sularının xüsusiyyətləri ilə bağlı hesablamalar aparır.

2.1.7. Biosferin digər təbəqələr ilə əlaqəsini şərh edir.

2.1.8. Təbii zonalar xəritəsini oxuyur.

3. Cəmiyyət

Şagird:

3.1. Dünya əhalisinin müxtəlifliyinin səbəblərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

- 3.1.1. Əhalinin təbii artımı və mexaniki hərəkətinin səbəblərini izah edir.
 3.1.2. Əhalinin təbii artımına görə hesablamalar aparır.
 3.2. *Cəmiyyətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
 3.2.1. Ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə təhlil edir.
 3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə qruplaşdırır.
 3.2.3. Təsərrüfatın inkişafında təbii ehtiyatların rolunu qiymətləndirir.
 3.2.4. Təbii ehtiyatların təsnifatı sxemini qurur.
 3.2.5. Ekoloji problemlərin insan həyatına təsirini izah edir.

FƏNN ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARININ VƏ FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYANIN REALLAŞMASI CƏDVƏLİ

Hörmətli müəllimlər, gündəlik dərs hazırlayarkən ilk olaraq standartı, məqsədi, mövzunu, iş forması və iş üsulunu, integrasiya imkanlarını, istifadə olunan resursları müəyyənləşdirmək lazımdır. Alt standartlar təlim nəticələrinin düzgün müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. Beləliklə, alt standart seçilir, ona uyğun mövzu, sonra isə təlim məqsədləri müəyyənləşdirilir.

Aşağıdakı cədvəl təqdim etməkdə məqsədimiz sizə həm mövzular üzrə hansı standartların reallaşdırılacağı, həm də reallaşdırılacaq standartların integrasiya imkanları barədə məlumat verməkdir. Lakin bildiyiniz kimi, hər bir müəllim planlaşdırma aparmaqda sərbəstdir, yəni siz mövzunu reallaşdıran standartlar qrupuna standart əlavə edə bilərsiniz.

Nö	Mövzular	Standart	İntegrasiya
I tədris vahidi. Coğrafi kəşflərdən tədqiqatlara doğru			
§1	Coğrafi kəşflərin yeni mərhələsi	1.1.1.	B.-1.1.1. Ü.t.- 1.1.1.
§2	Coğrafiya elminin inkişafı	1.1.1.	B.-1.1.1. Ü.t.- 1.1.1.
§3	Müasir coğrafiya elminin yeni sahələri	1.1.1.	B.-1.1.1. Ü.t.- 1.1.1.
§4	Coğrafiyada yeni biliklərin toplanması yolları	1.1.1.	B.-1.1.1. Ü.t.- 1.1.1.
§5	Azərbaycanda coğrafiya elminin inkişafı	1.1.1.	B.-1.1.1. Ü.t.- 1.1.1.
§6.	Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Coğrafiyanın yeni sahələri və tədqiqat üsulları	1.1.1.	B.-1.1.1. Ü.t.- 1.1.1.

№	Mövzular	Standart	İntegrasiya
II tədris vahidi. Xəritələr və onların üzərində təsvir üsulları			
§7	Kartoqrafik təsvirlərin əhəmiyyəti	1.3.1.	R.- 2.2.1.
§8	Kartoqrafik təsvirlər məlumat mənbəyidir	1.3.1.	R.- 2.2.1.
§9	Xəritələrdə təsvir üsulları	1.3.1.	R.- 2.2.1.
§10	Xəritələrin təsnifatı	1.3.1. 1.3.2.	R.- 2.2.1.
§11	Xəritələrdə məsafələrin və sahələrin hesablanması	1.3.2.	R.- 2.2.1.
§12	Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Xəritə üzərində iş və hesablama aparılması	1.3.1. 1.3.2. 3.2.5.	R.- 2.2.1.
III tədris vahidi. Yerin hərəkəti və onun coğrafi nəticələri			
§13	Qurşaq vaxtı	1.2.2.	H.b.- 1.1.1.
§14	Yerin illik hərəkəti	1.2.2.	H.b.- 1.1.1.
§15	Qütb gecə və gündüzləri	1.2.2.	H.b.- 1.1.1.
§16	İşıqlanma qurşaqları	1.2.2.	H.b.- 1.1.1.
§17	Günəş şüalarının düşmə bucağının hesablanması	1.2.1.	H.b.- 1.1.1.
§18	Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Qurşaq vaxtı və günəş şüalarının düşmə bucağının hesablanması	1.2.1. 1.2.2.	H.b.- 1.1.1. R.- 2.2.1.
IV tədris vahidi. Yerin fəal tektonik təbəqəsi			
§19	Yerin müasir üfüqi və şaquli hərəkət sahələri	2.1.1.	
§20	Litosfer tavaları	2.1.1. 2.1.2.	
§21	Litosfer tavalарının hərəkətinin nəticələri	2.1.1. 2.1.2.	
§22	Qədim quru və su sahələri	2.1.1. 2.1.2.	
§23	Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Litosfer tavalарının hərəkətinin nəticələri	2.1.1. 2.1.2.	

No	Mövzular	Standart	İnteqrasiya
V tədris vahidi. Atmosfer			
§24	Hava kütlələri və atmosfer cəbhələri	2.1.3.	B.- 4.1.1.
§25	Daimi və mövsümi küləklər	2.1.3.	B.- 4.1.1.
§26	Siklon və antisiklonlar	2.1.3.	B.- 4.1.1.
§27	Yağıntılardan paylanması	2.1.3.	B.- 4.1.1.
§28	İqlim və onun yaranması	2.1.3.	B.- 4.1.1.
§29	Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Temperatur və yağıntılardan illik gedişi	2.1.3. 2.1.4.	B.- 4.1.1.

VI tədris vahidi. Yer su təbəqəsi			
§30	Dünya okeanının yaranması	2.1.5.	
§31	Okeanların öyrənilməsi	2.1.5. 2.1.6.	
§32	Okean suyunun temperaturu	2.1.5.	
§33	Okean suyunun duzluluğu və şəffaflığı	2.1.5. 2.1.6.	
§34	Okeanlarda suyun hərəkəti	2.1.5.	
§35	Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Okean suyunun temperaturu və duzluluğunun təyin olunması	2.1.6.	

VII tədris vahidi. Biosfer			
§36	Biosfer Yer su təbəqələri sistemində	2.1.7.	
§37	Coğrafi təbəqə	2.1.7.	
§38	Bitki və heyvanların yaşayış mühiti	2.1.8.	
§39	Təbii zonalar	2.1.7. 2.1.8.	
§40	Azərbaycanın bitki və heyvanlar aləmi	2.1.7. 2.1.8.	
§41	Ümumiləşdirici tapşırıqlar. “Coğrafi qurşaqlar və təbii zonalar” xəritəsi üzərində iş.	2.1.7. 2.1.8.	

Ümumi hissə

№	Mövzular	Standart	İnteqrasiya
VIII tədris vahidi. Dünya ölkələrinin təsnifatı			
§42	Ölkələrin inkişaf səviyyəsinə görə təsnifatı	3.2.1. 3.2.2.	Az.t.- 3.1.1.
§43	İnkişaf etmiş ölkələr (İEO)	3.2.1. 3.2.2.	Az.t.- 3.1.1.
§44	İnkişaf etməkdə olan ölkələr (İEOÖ)	3.2.1. 3.2.2.	Az.t.- 3.1.1.
§45	İnsan İnkişafı Əmsalı	3.2.1.	Az.t.- 3.1.1.
§46	Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Ölkələrin inkişaf səviyyəsinin müqayisə edilməsi	3.2.1. 3.2.2.	Az.t.- 3.1.1.
IX tədris vahidi. Əhali və təsərrüfatın ərazi təşkili			
§47	Əhalinin sayı	3.1.1. 3.1.2.	Ü.t.-2.1.2 R.- 2.2.1.
§48	Əhalinin təbii artımı və miqrasiyası	3.1.1. 3.1.2.	Ü.t.-2.1.2 R.- 2.2.1.
§49	Təbii ehtiyatlar	3.2.3. 3.2.4.	Az.t.- 2.1.1.
§50	Təbii ehtiyatların təsərrüfat əhəmiyyəti	3.2.3.	Az.t.- 2.1.1.
§51	İstehsalın təşkili formaları	3.2.3.	Az.t.- 2.1.1.
§52	Təsərrüfatın iqtisadi inkişaf yolları	3.2.3.	Az.t.- 2.1.1.
§53	Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Təbii ehtiyatların təsnifatı və təsərrüfat əhəmiyyəti	3.1.2.	R.- 2.2.1.

№	Mövzular	Standart	İnteqrasiya
X tədris vahidi. Ekoloji mühit və onun mühafizəsi			
§54	Ətraf mühiti çirkləndirən mənbələr	3.2.5.	
§55	Təsərrüfat sahələri və ekoloji mühit	3.2.5.	
§56	Ətraf mühitin mühafizəsi yolları	3.2.5.	
§57	Ətraf mühit və insanların sağlamlığının qorunması	3.2.5.	
§58	Azərbaycanın ekoloji vəziyyəti və turizm-rekreasiya ehtiyatları	3.2.5.	
§59	Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Ekoloji problemlər və onların aradan qaldırılması yolları	3.2.5.	

Az.t.-Azərbaycan tarixi, Ü.t.-Ümumi tarix, B.-Biologiya, H.b.-Həyat bilgisi, K.-Kimya, R.-Riyaziyyat.

MÖVZULARIN İLLİK PLANLAŞDIRILMASINA DAİR NÜMUNƏ

Planlaşdırma əsas məqsədləri müəyyənləşdirmək və onlara nail olmaq üçün hər bir müəllimin fəaliyyət istiqamətidir. Metodiki vəsaitdə tövsiyyə xarakterli iş planı verilmişdir. İllik iş planı həftədə 2 saat olmaqla 34 həftəni və ya 68 saatı əhatə edir. Metodik vəsaitdə verilmiş illik planlaşdırmaya əsasən sinifinizdəki şagirdlərin səviyyəsinə uyğun olaraq illik planlaşdırma tərtib edə bilərsiniz.

İllik plan tərtib edərkən müəllimdə bir sıra bacarıqların olması vacibdir. Bu bacarıqlar aşağıdakılardır:

- Məzmun standartlarına əsasən tədris vahidi və mövzular üzrə dəqiqləşmələr aparmaq
- Tədris vahidlərinin və mövzuların ardıcılığını müəyyənləşdirmək
- İnteqrasiya imkanlarını müəyyən etmək
- Əlavə resurslar seçmək
- Mövzulara görə məqsədyönlü vaxt bölgüsü aparmaq
- Mövzulara görə nailiyyətlərin qiymətləndirilməsinin növlərini müəyyənləşdirmək.

LAYIHƏ

Stan- dart	Tədris vəhidi	Mövzular	İnteq- rasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix
1.1.1.	Coğrafi kəşflərdən tədqiqatlara doğru	Coğrafi kəşflərin yeni mərhələsi	B – 1.1.1.1. Ü.t.-1.1.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
1.1.1.		Coğrafiya elminin inkişafı	B – 1.1.1.1. Ü.t.-1.1.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
1.1.1.		Müasir coğrafiya elminin yeni sahələri	B – 1.1.1.1. Ü.t.-1.1.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
1.1.1.		Coğrafiyada yeni biliklərin toplanması yolları	B – 1.1.1.1. Ü.t.-1.1.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
1.1.1.		Azərbaycanda coğrafiya elminin inkişafı	B – 1.1.1.1. Ü.t.-1.1.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın və Azərbaycanın fiziki xəritəsi, atlas və kon- tur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
1.1.1.		Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Coğrafiyanın yeni sahələri və tədqiqat fəisulları	B – 1.1.1.1. Ü.t.-1.1.1.1.		Test (test tapşırıqları)	1	

Standart	Tədris vahidi	Mövzular	İnteqrasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix
1.3.1.	Xəritələr və onların üzərində təsvir üsulları	Kartoqrafik təsvirlərin əhəmiyyəti	R – 2.2.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
1.3.1.		Kartoqrafik təsvirlər məlumat mənbəyidir	R – 2.2.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
1.3.1.		Xəritələrdə təsvir üsulları	R – 2.2.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
1.3.1. 1.3.2.		Xəritələrin təsnifatı	R – 2.2.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
1.3.2.		Xəritələrdə məsafələrin və sahələrin hesablanması	R – 2.2.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın və Azərbaycanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə, transportir və xəlkəş	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
1.3.1. 1.3.2 3.2.5.	Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Xəritə üzərində iş və hesablama aparılması		R – 2.2.1.		Test (test tapşırıqları)	1	
Kiçik summativ qiymətləndirmə- I (test tapşırıqları), tapşırıq, çalışma və xəritə üzərində iş							1

Stan- dart	Tədris vahidi	Mövzular	İnteq- rasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix
1.2.2.	Yerin hərəkəti və onun coğrafi nəticələri	Qurşaq vaxtı	H.b – 1.1.1. R– 2.2.1.	Dərslək, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
1.2.2.		Yerin illik hərəkəti	H.b – 1.1.1.	Dərslək, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
1.2.2.		Qütb gecə və gündüzləri	H.b – 1.1.1.	Dərslək, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
1.2.2.		İşıqlanma qurşaqları	H.b – 1.1.1.	Dərslək, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
1.2.1.		Günəş şüalarının düşmə bucağının hesablanması	H.b – 1.1.1. R– 2.2.1.	Dərslək, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın və Azərbaycanın fiziki xəritəsi, atlas və kon- tur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
1.2.1. 1.2.2.		Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Qurşaq vaxtı və Günəş şüalarının düşmə bucağının hesablanması	H.b – 1.1.1.		Test (test tapşırıqları)	1	
Küçük summativ qiymətləndirmə-2 (test tapşırıqları), tapşırıq, çalışma və xəritə üzərində iş							1

Standart	Tədris vahidi	Mövzular	İnteqrasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix
2.1.1.	Yerin fəal tektonik təbəqəsi	Yerin müasir üfüqi və şaquli hərəkət sahələri		Dərslik, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.1. 2.1.2.		Litosfer tavaları		Dərslik, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.1. 2.1.2.		Litosfer tavalarının hərəkətinin nəticələri		Dərslik, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.1. 2.1.2.		Qədim quru və su sahələri		Dərslik, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.1. 2.1.2.		Ümumiləşdirici tapşırıqlar: Litosfer tavalarının hərəkətinin nəticələri			Test (test tapşırıqları)	1	
		Kiçik summativ qiymətləndirmə-3 (test tapşırıqları), tapşırıq, çalışma və xəritə üzərində iş					1

Standart	Tədris vahidi	Mövzular	İnteq-rasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix
2.1.3.	Atmosfer	Hava kütlələri və atmosfer cəbhələri	B – 4.1.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.3.		Daimi və mövsümi küləklər	B – 4.1.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.3.		Siklon və antisiklonlar	B – 4.1.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.3.		Yağınların paylanması	B – 4.1.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.3.		İqlim və onun yaranması	B – 4.1.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.3.		Ümumiləşdirici tapşırıqlar.	B – 4.1.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın və Azərbaycanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.3. 2.1.4.			Temperatur və yağınların illik gedişi	B – 4.1.1.1.		Test (test tapşırıqları)	1
Küçük summativ qiymətləndirmə-4 (test tapşırıqları), tapşırıq, çalışma və xəritə üzərində iş							1

Standart	Tədris vahidi	Mövzular	İnteqrasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix
2.1.5.	Yerin su təbəqəsi	Dünya okeanının yaranması		Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.5. 2.1.6.		Okeanların öyrənilməsi		Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.5.		Okean suyunun temperaturu		Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.5. 2.1.6.		Okean suyunun duzluluğu və şəffaflığı		Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.5.		Okeanlarda suyun hərəkəti		Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın və Azərbaycanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.6.		Ümumiləşdirici tapşırıqlar: Okean suyunun temperaturu və duzluluğunun təyin olunması			Test (test tapşırıqları)	1	
Küçük summativ qiymətləndirmə-5 (test tapşırıqları), tapşırıq, çalışma və xəritə üzərində iş							1

Standart	Tədris vahidi	Mövzular	İnteq-rasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix
2.1.7.	Biosfer	Biosfer Yerin təbəqələri sistemində		Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın Təbii zonalar xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.7.		Coğrafi təbəqə		Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın Təbii zonalar xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.8.		Bitki və heyvanların yaşayış mühiti		Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın Təbii zonalar xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.7.		Təbii zonalar		Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın Təbii zonalar xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.8.				Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın Təbii zonalar xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.7.		Azərbaycan bitki və heyvanlar aləmi		Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın Təbii zonalar xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.8.				Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın Təbii zonalar xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
2.1.7. 2.1.8.		Ümumiləşdirici tapşırıqlar. "Coğrafi qurşaqlar və təbii zonalar" xəritəsi üzərində iş			Test (test tapşırıqları)	1	
Küçük summativ qiymətləndirmə-6 (test tapşırıqları), tapşırıq, calisma və xəritə üzərində iş							1

Stan- dart	Tədris vahidi	Mövzular	İnteq- rasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix
3.2.1. 3.2.2.	Dünya ölkələrinin təsnifatı	Ölkələrin inkişaf səviyyəsinə görə təsnifatı	Az.t – 3.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası),Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
3.2.1. 3.2.2.		İnkişaf etmiş ölkələr (İEO)	Az.t – 3.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası),Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
3.2.1. 3.2.2.		İnkişaf etməkdə olan ölkələr (İEOÖ)	Az.t – 3.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası),Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
3.2.1.		İnsanın İnkişaf Əmsalı	Az.t – 3.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası),Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
3.2.1. 3.2.2.		Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Ölkələrin inkişaf səviyyəsinin müqayisə edilməsi	Az.t – 3.1.1.		Test (test tapşırıqları)	1	
Küçük summativ qiymətləndirmə-7 (test tapşırıqları), tapşırıq, çalışma və xəritə üzərində iş						1	

Stan- dart	Tədris vahidi	Mövzular	İnteq- rasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix
3.1.1. 3.1.2.		Əhalinin sayı	Üt.- 2.1.2. R.- 2.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
3.1.1. 3.1.2.		Əhalinin təbii artımı və miqrasiyası	Üt.- 2.1.2. R.- 2.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
3.2.3. 3.2.4.		Təbii ehtiyatlar	Azt.- 2.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
3.2.3.		Təbii ehtiyatların təsərrüfat əhəmiyyəti	Azt.- 2.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
3.2.3.		İstehsalın təşkili formaları	Azt.- 2.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın siyasi xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
3.2.3.		Təsərrüfatın iqtisadi inkışaf yolları	Azt.- 2.1.1.	Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın siyasi xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
3.1.2.		Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Təbii ehtiyatların təsnifatı və təsərrüfat əhəmiyyəti	R.- 2.1.1.	Test (test tapşırıqları)	Test (test tapşırıqları)	1	
Kiçik summativ qiymətləndirmə-8 (test tapşırıqları), tapşırıq, çalışma və xəritə üzərində iş							

Standart	Tədris vahidi	Mövzular	İnteqrasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix
3.2.5.	Ekoloji mühit və onun mühafizəsi	Ətraf mühiti çirkəndirən mənbələr		Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
3.2.5.		Təsərrüfat sahələri və ekoloji mühit		Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
3.2.5.		Ətraf mühitin mühafizəsi yolları		Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
3.2.5.		Ətraf mühit və insanların sağlamlığının qorunması		Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
3.2.5.		Azərbaycanın ekoloji vəziyyəti və turizm-rekreasiya ehtiyatları		Dərslük, Coğrafiya ensiklopediyası, Dünyanın fiziki xəritəsi, atlas və kontur xəritə.	Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), test (test tapşırıqları)	1	
3.2.5.		Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Ekoloji problemlər və onların aradan qaldırılması yolları			Test (test tapşırıqları)	1	
	Küçük summativ qiymətləndirmə-9 (test tapşırıqları), tapşırıq, çalışma və xəritə üzərində iş						1

COĞRAFIYA FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN ÜSULLAR

Klaster(şaxələndirmə)

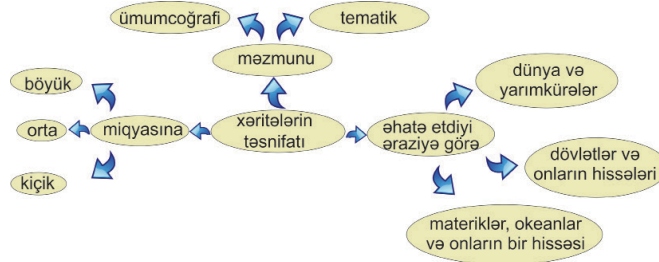
Bu üsul şagirdləri mövzu haqqında sərbəst düşünməyə, dünyagörüşünü üzə çıxarmağa, mövzular arasında əlaqə yaratmağa və s. kimi fəaliyyətlərə imkan verir.

Şaxələndirmə prosesi aşağıdakı mərhələlərlə həyata keçirilir.

1. Şaxələndirmə üçün uyğun gələn münasib mövzu seçilir;
2. Mövzunun adı lövhənin ortasına yazılır;
3. Mövzu ilə bağlı bütün sözlər mərkəzdəki sözün ətrafına yazılır;
4. Bir-birilə əlaqəli olan fikirlər arasında xətt çəkilərək birləşdirilir;
5. Bütün fikirlərin yazıya köçürülməsi, ideyalar axını üçün vaxt qoyulur. Vaxt bitənə qədər mümkün qədər daha çox fikir və əlaqəli ifadələr yazmağa həvəsləndirilir.

Bu üsuldan bütün təlim formalarında və fəal dərsin motivasiyası (daha çox), tədqiqatın aparılması və ümumiləşdirmə mərhələlərində istifadə oluna bilər.

“Xəritələrin təsnifatı” mövzusu nümunəsində şaxələndirmə aşağıdakı kimi ola bilər:

Anlayışın çıxarılması

Bu üsul oyun-tapmaca formasında keçirilir və şagirdlərdə yüksək idrak fəallığı yaradır. Müəllim lövhədə dairəvi kartlar asır, onların arxasında şagirdlərdən tələb olunan anlayışı yazır. Kartın yazı olmayan tərəfini şagirdlərə göstərir və gizlədilmiş anlayışın xüsusiyyətlərinə aid 2-3 yönəldici söz sadalayır və ya yazır. Şagirdlər həmin xüsusiyyətlərə uyğun olaraq gizlədilmiş anlayışları tapırlar. Əgər şagirdlər gizlədilmiş anlayışı tapmaqda çətinlik çəksələr, müəllim əlavə olaraq yeni xüsusiyyətlər sadalayır.

Şagirdlər öz fərziyyələrini dedikdən sonra müəllim bu tapmacanın tapılıb-tapılmamasını hamıya çatdırır və kartlarda yazılan sözləri açıqlayır.

“Okeanlarda suyun hərəkəti” mövzusunda “Anlayışın çıxarılması” üsulunu aşağıdakı kimi tətbiq etmək olar:

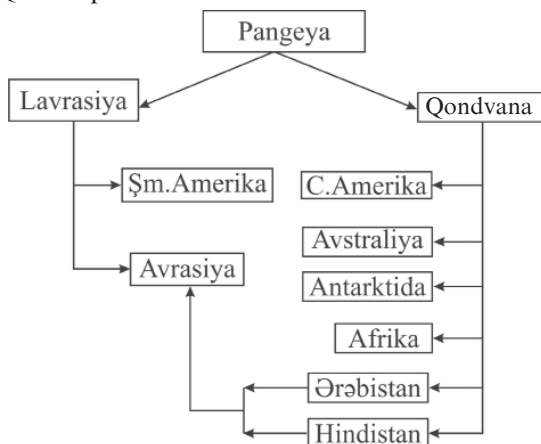

FİKİRLƏR/ANLAYIŞLAR XƏRİTƏSİ

Fikirlər/anlayışlar xəritəsi şagirdlərə dərsin ayrı-ayrı hissələrinin məzmununun və ya anlayışlarının xəritələr formasında fərdi şəkildə və ya qruplarla təsvirini nəzərdə tutur. İdeyalar və ya anlayışlar xəritəsi kifayət qədər sadə, məsələn, blok-sxemlər formasında, ya da mürəkkəb qollara bölünmə şəklinə qurula bilər.

Əsas fikirlərin qeydə alınması və onların sübutunun göstərilməsi ilə yanaşı, şagirdlər təklif edilən materiallar arasında olan daxili məntiqi əlaqələri müəyyən edə bilər və qrafik formada modellər tərtib edə bilər.

Məsələn: “Qədim quru və su sahələri” mövzusunda nümunə göstərmək olar:

ŞAĞIRDLƏRİN NAILİYYƏTLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNƏ AİD TÖVSIYƏLƏR

Qiymətləndirmə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilən və onu idarə edən vacib amildir.

Şagirdin qiymətləndirilməsi aşağıdakı xüsusiyyətlərə yönəlməlidir:

- **İlkin səviyyənin müəyyənəşdirilməsinə** (Hansı səviyyəyə malikdir?)
- **İnkişafının davamlılığına** (Necə öyrənir?)
- **Əldə etdiyi nailiyyətlərin müəyyən olunmasına** (Nəyi öyrəndi?)

Məktəbdaxili qiymətləndirmə diaqnostik (ilkin səviyyənin qiymətləndirilməsi), formativ (fəaliyyətin qiymətləndirilməsi), summativ (kiçik, böyük və yekun) qiymətləndirmədən ibarətdir.

Diaqnostik qiymətləndirmə sizin öz təlim strategiyanızı müəyyənəşdirməyə xidmət edir. Bir qayda olaraq, təhsil səviyyəsinin, dərslərin, tədris vahidlərinin əvvəlində sinifdəki şagirdlərin bilik və bacarıqları, eyni zamanda şagirdin ümumi təhsil müəssisəsindən digərinə gəldikdə, sinfi dəyişdikdə və s. hallarda onun bilik və bacarıqları haqqında məlumat toplamaq, şagirdə fərdi yanaşmanı təmin etmək məqsədilə aparılır. Bu qiymətləndirmə rəsmi sənədlərdə qeyd olunmur, müəllimin şəxsi dəftərində öz əksini tapır və təhsil alan haqqında müvafiq yazılı qeydlər şagirdin portfoliosunda saxlanılır. Nəticələr barədə valideynlər, sinif rəhbəri və digər fənn müəllimləri məlumatlandırılır.

Formativ qiymətləndirmə şagirdin təlim fəaliyyətinin daim izlənilməsi və prosesin hər hansı bir mərhələsi üçün müəyyən olunmuş nəticələr əsasında şagirdlərin bilik və bacarıqlarının formalaşma səviyyəsinin qiymətləndirilməsidir.

Ümumi hissə

Formativ qiymətləndirmənin məqsədi təhsil alanların təlim prosesində məzmun standartlarından irəli gələn və bacarıqların mənimsənilməsinə yönəlmiş fəaliyyətini izləməkdən, bu zaman qarşıya çıxan problemləri müəyyən etməkdən və onları aradan qaldırmaqdan ibarətdir. Formativ qiymətləndirmə rəsmi qiymətləndirmə deyil. Formativ qiymətləndirmə fənnin məzmun standartları üzrə təlim məqsədləri əsasında müəyyənləşdirilmiş qiymətləndirmə meyarlarına görə aparılır. Müəllim qiymətləndirmə meyarlarına uyğun 4 səviyyəli rubriklər (I-IV səviyyə) hazırlayır. Zəruri hallarda rubriklər 3 və ya 5 səviyyədə tərtib oluna bilər. Müəllim şagirdlərin fəaliyyətinin nəticəsini **“Müəllimin formativ qiymətləndirmə dəftəri”**ndə rubrikə uyğun olaraq rəqəmləri (I, II, III, IV) ilə, şagirdin **“məktəbli kitabçası”**nda isə sözlərlə və ya rəqəmlə yazır. **“Müəllimin formativ qiymətləndirmə dəftəri”**ndə rubriklərin məzmunu və şagirdin formativ qiymətləndirməsinə dair məlumatlar sərbəst formada aparılır. Müəllim yarım ilin sonunda **“Müəllimin formativ qiymətləndirmə dəftəri”** əsasında şagirdin yarım il ərzində nailiyyətinin qısa təsvirini hazırlayır və portfolioda saxlayır.

Formativ qiymətləndirmənin həyata keçirilməsi və nəticələrinin qeydiyyatının aparılması üçün müəllim aşağıdakı bacarıqları inkişaf etdirməlidir:

1. Fənn üzrə mövzu keçirilərkən hansı standartı həyata keçirəcəyini müəyyənləşdirmək.

2. Məzmun standartları əsasında qiymətləndirmə meyarlarını müəyyənləşdirmək.

3. Hər bir qiymətləndirmə meyarına uyğun 4 nailiyyət səviyyəsi üzrə (məsələn: səviyyə-I, səviyyə-II, səviyyə-III, səviyyə-IV) rubriklər hazırlamaq. 1-ci səviyyə ən aşağı, 4-cü səviyyə ən yüksək pilləni əks etdirir. 1-ci və 2-ci səviyyə əksər şagirdlər, 3-cü və xüsusilə 4-cü səviyyə daha istedadlı şagirdlər üçün nəzərdə tutulur.

Rubriklərdən, formativ qiymətləndirmə zamanı daha çox istifadə olunur. Rubriklər nailiyyət səviyyələrini sözlə təsvir edir və iki əsas suala cavab verir:

1. Nə qiymətləndirilir?

2. Nailiyyət səviyyələri necə ifadə olunur?

Rubriklər qiymətləndirmə zamanı şagirdlərdə hansı bacarıqların inkişaf etdirilməsinin tələb edildiyini göstərir. Rubrik-meyar şagirdin nailiyyət səviyyəsinin qiymətləndirmə şkalasıdır. Rubrik qiymətləndirmənin həm üsulu, həm də vasitəsidir.

Rubriklərin üstün cəhətləri:

1. Rubriklər qiymətləndirmənin daha ədalətli, obyektiv, etibarlı və ardıcıl olmasına imkan verir.

2. Rubrikləri hazırlamaq üçün müəllimlər müvafiq şərtlər üzrə öz meyarlarını müəyyənləşdirir, bununla təlim məqsədlərini daha yaxşı təsəvvür edir.

3. Rubriklər müəllimlərin şagirdin işini qiymətləndirməyə sərf etdiyi vaxtı azaldır.

4. Rubriklər tədrisin səmərəliliyi ilə bağlı müəllimləri faydalı məlumatlarla təmin edir.

5. Rubriklər keyfiyyət səviyyələri intervalı vasitəsilə müxtəlif qabiliyyətə malik şagirdlərin olduğu siniflərdə qiymətləndirmə aparmağa kömək edir.

Dərs zamanı qrup işinin qiymətləndirməsi, şagirdlərin özünü qiymətləndirmə və bir-birini qiymətləndirməsi vasitələrindən istifadə oluna bilər.

Summativ qiymətləndirmə: Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinin Kollegiyasının 28.12.2018-ci il tarixli 8/1 nömrəli qərarına əsasən, "Ümumi təhsil pilləsində təhsilənlərin attestasiyasının (yekun qiymətləndirmədə

(attestasiya) istisna olmaqla) aparılması Qaydası” təsdiq edilmişdir.

Summativ qiymətləndirmə mövzu, bəhs və bölmənin, həmçinin yarımillərin sonunda keçirilir. Bölmənin sonunda və daxilində keçirilən summativ qiymətləndirmə kiçik summativ qiymətləndirmə (KSQ), yarımillərin sonunda keçirilən summativ qiymətləndirmə isə böyük summativ qiymətləndirmə (BSQ) adlandırılır.

Yeni "Qayda"da kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələrdə nəticələrin maksimum 100 bal ilə ifadə olunması konkret göstərilmişdir. Formal sənədləşmədə istifadə edilmək və valideynlərə aydın olmaq üçün bu ballar aşağıda verilmiş cədvələ uyğun olaraq, "2", "3", "4", "5" qiymətlərinə uyğunlaşdırılır. Bütün hallarda hər dəfə əvvəlcə ballar hesablanır, sonra isə qiymətə ("2", "3", "4", "5") çevrilərək sinif jurnalına və " Məktəb kitabçası"na yazılır. Məsələn, şagirdin nəticələri birinci yarımda "59 bal" və "3", ikinci yarımda "65 bal" və "4"-dürsə, onun illik nəticəsini tapmaq üçün əvvəlcə, balların ədədi ortası tapılır, sonra qiymətə çevrilir. **İllik qiymətləndirmə** çıxartmaq üçün aşağıdakı nümunədən istifadə etmək olar.

$$\frac{59+65}{2} = 62 \text{ bal və ya "4"}$$

Balların qiymətlərə çevrilməsi bu cədvələ uyğun aparılır:

Bal aralığı	Qiymət
[0 - 30]	2 (qeyri-kafi)
(30 - 60]	3 (kafi)
(60 - 80]	4 (yaxşı)
(80 - 100]	5 (əla)

Balların qiymətlərə uyğunlaşdırılmasında anlaşılmazlıqlar, əsasən, 30; 60; 80 balla əlaqədar ola bilər. Belə olan hallarda 30 bal – "2"; 60 bal – "3"; 80 bal – "4" kimi nəzərə alınır. Tam hissəsi 30; 60; 80 olan balların vergüldən sonrakı rəqəmlərindən hər hansı biri sıfırdan fərqli olarsa, onda növbəti qiymət hesab edilir.

Məsələn:

- 30,1 ; 30,00254 və s. kimi ballar – "3";
- 60, 001; 60,03 və s. kimi ballar – "4" ;
- 80, 2; 80, 006 və s. kimi ballar – "5" qiymətinə uyğundur.

Digər bir anlaşılmazlıq yarada biləcək məqam KŞQ və BSQ nəticələrinin sinif jurnalına yazılması qaydası ilə bağlıdır. Nəzərinizə çatdırırıq ki, kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələr, həmçinin yarımillik və illik nəticələr sinif jurnalında iki sütunda yazılır - soldan birinci sütunda ballar (məsələn, 19; 35; 62; 95 və s.), ikinci sütunda isə qiymətlər ("2"; "3"; "4"; "5") yazılır.

Kiçik summativ qiymətləndirmənin keçirildiyi gün üzürlü səbəbdən iştirak etməyən şagirdin sinif jurnalında adının qarşısındakı nəticələr yazılan 2 xana diaqonalla iki hissəyə ayrılır. Xanaların hər ikisinin surətində "q"(qaib) yazılır, məxrəcləri isə boş saxlanılır. Müəllim növbəti kiçik summativ qiymətləndirmənin keçiriləcəyi tarixədək həmin şagirdlə kiçik summativ qiymətləndirmə aparır. Təkrar kiçik summativ qiymətləndirmədə iştirak etməyən şagirdin jurnalda yarıya bölünmüş və surətlərində "q" yazılmış xanaların hər ikisinin məxrəcində də "q" yazılır və bu

Ümumi hissə

yarımillik balların hesablanmasında nəzərə alınmır.

Kiçik summativ qiymətləndirmədə üzrsüz səbəbdən iştirak etməyən şagirdin sinif jurnalında adının qarşısında "0" bal və qiymət yazılan xanada "q" yazılır və yarımillik balların hesablanmasında nəzərə alınır.

Nümunə

Fənnin adı		Cəqrafiya												Müəllimin soyadı və adı			
Sıra №-si	Şagirdlərin soyadı və adı	Ay, gün												Sıra №-si	Gün və ay	Mövzular Məzmun standartlarının №-si	Ev tapşırığı
		16.09.19	19.09.19	23.09.19	26.09.19	30.09.19	03.10.19	07.10.19	10.10.19	14.10.19	17.10.19	21.10.19	24.10.19				
1	Feysullayeva Nigar													1	16.09.19	Cəqrafiya kəşflərin yeni mərhələsi	
2	Ələkbərov Fərid													2			
3	Əsədullayev Ayxan													3	19.09.19	Cəqrafiya elmlərinin inkişafı	
4	Əliyeva Əshat													4			
5	Əliyev Fərhad													5	23.09.19	Müasir cəqrafiya elminin yeni sahələri	
6	Mustafayeva Səlmaz													6	26.09.19	Cəqrafiyada yeni biliklərin toplanması	
7	Məstəliyev Teyyub													7			
8	Məcidova Təhira													8			
9	Məmmədov Ruslan													9	30.09.19	Azərbaycanda cəqrafiya elminin inkişafı	
10	Hüseynova İlhamə													10			
11	Quliyev Rəcəb													11	03.10.19	Ümumiləşdirici tapşırıqlar:	
12	Osmanova Nərimin													12		Cəqrafiyanın yeni sahələri və tədqiqat üsulları	
13	İsmayilova Fətimə													13	07.11.19	Kiçik summativ qiymətləndirmə	
14	Səleymanov Orxan													14			

Böyük summativ qiymətləndirmənin keçirildiyi gün üzrsüz səbəbdən iştirak etməyən şagirdin sinif jurnalında adının qarşısında "0" bal və qiymət yazılan xanada "q" yazılır və yarımillik balların hesablanmasında nəzərə alınır.

1-ci və 2-ci yarımildə böyük summativ qiymətləndirmə üzrlü səbəbdən (xəstəlik, bədbəxt və fəvqəladə hadisə və s.) iştirak etməyən şagirdin sinif jurnalında adının qarşısındakı nəticələr yazılan 2 xana diaqonalla iki hissəyə ayrılır. Xanaların hər ikisinin surətində "q" (qaib) yazılır, məxrəcləri isə boş saxlanılır. Müvafiq summativ qiymətləndirmə günündən sonra növbəti 2 (iki) həftə müddətində onun üçün böyük summativ qiymətləndirmə təşkil edilir. Qeyd olunan müddətdə şagird təkrar böyük summativ qiymətləndirmədə hər hansı səbəbdən iştirak etmədikdə böyük summativ qiymətləndirmə üzrə balı "0" qəbul olunur və sinif jurnalında adının qarşısında boş saxlanmış iki xananın məxrəclərində bal yazılan xanada "0" bal və qiymət yazılan xanada "q" yazılır və yarımillik balların hesablanmasında nəzərə alınır.

"Qayda" da hər hansı fənn üzrə kiçik summativ qiymətləndirmənin yarımildə ən azı 3, ən çoxu 6 dəfə olmaqla, dərslə vaxtında, bir dərslə saatında (45 dəqiqə) keçirilməsi nəzərdə tutulur. Kiçik summativ qiymətləndirmələrin sayı və tarixi hər bir fənn müəllim tərəfindən təqvim planı hazırlanarkən müəyyənləşdirilir və yarımilin birinci həftəsi ərzində dərslə şagirdlərə şifahi olaraq elan edilir.

Qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması

1-ci səviyyə çətinlik dərəcəsi ən aşağı, 4-cü səviyyə isə çətinlik dərəcəsi ən yüksəkdir. 1-ci çətinlik dərəcəsi və 2-ci çətinlik dərəcəsi əksər şagirdlər, 3-cü çətinlik dərəcəsi və xüsusilə 4-cü çətinlik dərəcəsi isə daha istedadlı şagirdlər üçün nəzərdə tutulur. Summativ qiymətləndirmə üzrə materialların hazırlanarkən səviyyələr üzrə tapşırıqların çəkisi aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir.

- 1-ci səviyyə üzrə tapşırıqlar bütün tapşırıqların 20%-ni (20 bal)
- 2-ci səviyyə üzrə tapşırıqlar bütün tapşırıqların 30%-ni (30 bal)
- 3-cü səviyyə üzrə tapşırıqlar bütün tapşırıqların 30%-ni (30 bal)
- 4-cü səviyyə üzrə tapşırıqlar bütün tapşırıqların 20%-ni (20 bal)

Summativ qiymətləndirmə vasitələri hazırlanarkən çətinlik dərəcəsinə diqqət yetirilməlidir. Summativ qiymətləndirmə zamanı müəllim məqsədəuyğun olaraq müxtəlif üsullardan istifadə edə bilər. Summativ qiymətləndirmədə müxtəlif metod və texnikalardan istifadə oluna bilər: test, inşa, esse, imla, referat, təqdimat, layihə və s. Bu metodlardan ən çox istifadə olunan test üsulu sayılır. Bir tərəfdən bu üsulun seçilməsi onun daha qısa müddətdə və standartlaşdırılmış formada şagird nailiyyətinin qiymətləndirilməsini təmin etmə imkanları var. Lakin digər tərəfdən onun bir sıra nöqsanları da mövcuddur. Onun vasitəsilə bir sıra təfəkkürün, nitq qabiliyyətinin inkişafı ilə bağlı bacarıqların yoxlanması kifayət qədər dəqiq olmur. Bu baxımdan summativ qiymətləndirmə vasitələri hazırlanarkən həm açıq, həm də qapalı suallardan istifadə olunması məqsədə müvafiqdir. Burada vacib suallardan biri açıq sualın qapalı sualdan fərqləndirilməsidir. Qapalı sualda yalnız bir cavabın, açıq sualda isə müəyyən şərtlərin, əlavə məlumatların olması nəzərdə tutulur. Həm qapalı, həm də açıq sualların çətinlik dərəcəsi fərqli ola bilər. Eyni zamanda tapşırığın mürəkkəblik səviyyəsi müəyyən amillərdən asılı ola bilər: fənn materialının mürəkkəbliyindən, istifadə olunan bacarıq və vərdislərdən, təfəkkür prosesinin mürəkkəblik dərəcəsindən.

Sualların mürəkkəblik dərəcəsi aşağıdakı differensiallaşmış meyarlar üzrə müəyyənləşdirilə bilər:

A) 1-ci çətinlik dərəcəsinə asan tapşırıqlar aiddir. Burada tədris müddətində alınmış məlumatın yada salınmasını tələb edən faktoloji materialı əks etdirən suallar, terminlərlə bağlı biliklərin üzə çıxarılması ilə əlaqədar suallar, hazır nümunələr və alqoritmlər əsasında məsələlərin həlli nəzərdə tutulur.

Bu səviyyə üçün neçə tapşırıq nəzərdə tutulmasından asılı olmayaraq, onların hər birinə verilən maksimal balların cəmi 20 olmalıdır;

B) 2-ci çətinlik dərəcəsinə asana yaxın orta səviyyəli sual və tapşırıqlar aiddir. Burada çoxlu sayda terminlərdən istifadəni tələb edən suallar, mənimsənilmiş material əsasında aparılan ümumiləşdirməni əks etdirən suallar, müəyyən hadisə və qanunauyğunluqların qəbulu və onlar arasında səbəb-nəticə əlaqələrinin müəyyənləşdirilməsi (izahatvermə bacarığı) ilə bağlı suallar, təhlil, məntiqi düşünmə, məntiqi nəticə çıxarma qabiliyyəti, əsas ideya və əlamətlərini üzə çıxarma qabiliyyəti ilə bağlı suallar, dəyişilmiş situasiyalarda məsələlərin həlledilmə qabiliyyəti ilə bağlı suallar nəzərdə tutulur.

Ümumi hissə

Bu səviyyə üçün neçə tapşırıq nəzərdə tutulmasından asılı olmayaraq, onların hər birinə verilən maksimal balların cəmi 30 olmalıdır.

C) 3-cü çətinlik dərəcəsinə çətinə yaxın orta səviyyəli sual və tapşırıqlar aiddir. Burada çoxlu sayda terminlərdən istifadəni tələb edən suallar, mənimsənilmiş material əsasında aparılan ümumiləşdirməni əks etdirən suallar, müəyyən hadisə və qanunauyğunluqların qəbulu və onlar arasında səbəb-nəticə əlaqələrinin müəyyənləşdirilməsi (izahatvermə bacarığı) ilə bağlı suallar, təhlil, məntiqi düşünmə, məntiqi nəticə çıxarma qabiliyyəti, əsas ideya və əlamətlərin üzə çıxarma qabiliyyəti ilə bağlı suallar, dəyişilmiş situasiyalarda məsələlərin həll edilmə qabiliyyəti ilə bağlı suallar nəzərdə tutulur.

Bu səviyyə üçün neçə tapşırıq nəzərdə tutulmasından asılı olmayaraq, onların hər birinə verilən maksimal balların cəmi 30 olmalıdır;

D) 4-cü çətinlik dərəcəsinə çətin sual və tapşırıqlar aiddir. Burada çətin terminlərdən istifadə, müəyyən hadisə və qanunauyğunluqlara izahatvermə qabiliyyəti, bir-biri ilə bilavəsitə əlaqəsi olmayan cisim və hadisələr arasındakı səbəb-nəticə əlaqəsini başa düşmək, proqnozlaşdırma qabiliyyəti, yaradıcı təfəkkürə əsaslanaraq biliklərin yeni kontekstdə istifadəsi, müxtəlif vəziyyətlərdə əldə edilmiş biliklərin yaradıcı şəkildə tətbiqi və yeni, orijinal üsullarla məsələ həlli, təqdim olunmuş problem xarakterli məlumat əsasında sual və problemi ifadə etmə bacarığı, yeni situasiyada hesablamaları aparma qabiliyyəti tələb edən tapşırıqlar nəzərdə tutulur.

Bu səviyyə üçün neçə tapşırıq nəzərdə tutulmasından asılı olmayaraq, onların hər birinə verilən maksimal balların cəmi 20 olmalıdır.

Nümunə: Tapşırıqların ümumi sayı 10-dur və onların sayı səviyyələr üzrə aşağıdakı kimi paylanmışdır:

- 1-ci səviyyənin tapşırıqlarının sayı – 4;
- 2 -ci səviyyənin tapşırıqlarının sayı – 3;
- 3 -cü səviyyənin tapşırıqlarının sayı – 2;
- 4 -cü səviyyənin tapşırıqlarının sayı – 1.

O zaman səviyyələr üzrə hər tapşırığa verilən balları aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

- 1-ci səviyyənin hər tapşırığına verilən bal – $5 \text{ bal} + 5 \text{ bal} + 5 \text{ bal} + 5 \text{ bal} = 20 \text{ bal}$;
- 2-ci səviyyənin hər tapşırığına verilən bal – $10 \text{ bal} + 10 \text{ bal} + 10 \text{ bal} = 30 \text{ bal}$;
- 3-cü səviyyənin hər tapşırığına verilən bal – $15 \text{ bal} + 15 \text{ bal} = 30 \text{ bal}$;
- 4-cü səviyyənin hər tapşırığına verilən bal – 20 bal.

"Yerin su təbəqəsi" tədris vahidinə aid olan kiçik summativ qiymətləndirmə nümunəsi.

Sual 1 (5 bal)

Xəritədə duzluluğu eyni olan nöqtələri birləşdirən xətlər necə adlanır?

- a) İzoterm
- b) İzobar
- c) İzogiyet
- d) İzocalin
- e) İzogamin

Sual 2 (10 bal)

Yerin öz oxu ətrafında fırlanması cərəyanların istiqamətini necə dəyişir?

- a) Şimal yarımkürəsində sola, Cənub yarımkürəsində sağa meyl edirlər.
- b) Şimal yarımkürəsində şimala, Cənub yarımkürəsində cənuba meyl edirlər.
- c) Şimal yarımkürəsində sağa, Cənub yarımkürəsində sola meyl edirlər.
- d) Şimal yarımkürəsində cənuba, Cənub yarımkürəsində şimala meyl edirlər.
- e) Şimal yarımkürəsində Cənub-Qərbə, Cənub yarımkürəsində şimal-qərbə meyl edirlər.

Sual 3(10 bal)

Sunami hadisəsinin səbəbidir:

- a) Soyuq okean cərəyanları
- b) Ayın və Günəşin cazibə qüvvəsi
- c) Daimi və mövsümi küləklər
- d) İsti okean cərəyanları
- e) Sualtı zəlzələ və vulkanlar

Sual 4 (15 bal)

Dünya okeanında suyu hərəkətə gətirən əsas amillər:

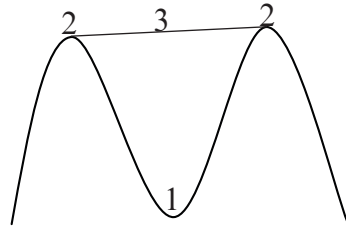
1. Sualtı vulkan və zəlzələlər
 2. Çökmə süxur qatının nazik olması
 3. Daimi və mövsümi küləklər
 4. Okean dibinin relyefi
 5. Ayın və Günəşin cazibə qüvvəsi
- a) 245
 - b) 345
 - c) 145
 - d) 135
 - e) 234

LAYİHƏ

Sual 5 (5 bal)

Sxemdə verilən rəqəmlər dalğanın hansı elementlərini göstərir?

- a) 1-daban, 2-yal, 3- uzunluq
- b) 1-daban, 2- uzunluq, 3- yal
- c) 1-yal,2-hündürlük, 3- yal
- d) 1-daban, 2- yal, 3- hündürlük
- e) 1- yal, 2-daban, 3-hündürlük

Sual 6 (5 bal)

Sakit okeanın isti olmasının səbəbi

- a) Duzluluğun yüksək olması
- b) Ekvatorial və tropik enliklərdə geniş ərazi tutması
- c) Okean dibinin geoloji quruluşu
- d) Antarktidadan buzların və aysberqlərin okeana daxil olması
- e) Sahilboyu ərazilərdə düzənliklərin təsiri

Sual 7 (5 bal)

Atlantik okeanının cənub hissəsinin okean cərəyanları

- a) Şimal passatları,Holfstrim, Kurosio
- b) Şərqi Avstraliya, Peru,Kurosio
- c) Braziliya,Qərb küləkləri,Bengel
- d) Braziliya,Kurosio,Kaliforniya
- e) Holfstrim,Şimal Atlantika,Kanar

Sual 8 (10 bal)

Exolotdan göndərilmiş səs signalı 6 saniyəyə geri qayıtmışdır.Okeanın dərinliyini tapın.

Sual 9 (15 bal)

Uyğunluğu müəyyən edin:

1. Quru	a. Kaliforniya
2. Rütubətli	b. Kurosio
	c. Holfstrim
	d. Bengel
	e. Kanar

Sual 10 (20 bal)

Mərmərə dənizinin (25%) 4 ton suyundan alınmış duzun miqdarı,Qara dənizin (18 %) 5 ton suyundan alınmış duzun miqdarından nə qədər çoxdur (kq-la)?

I TƏDRİS VAHİDİ

Coğrafi kəşflərdən tədqiqatlara doğru

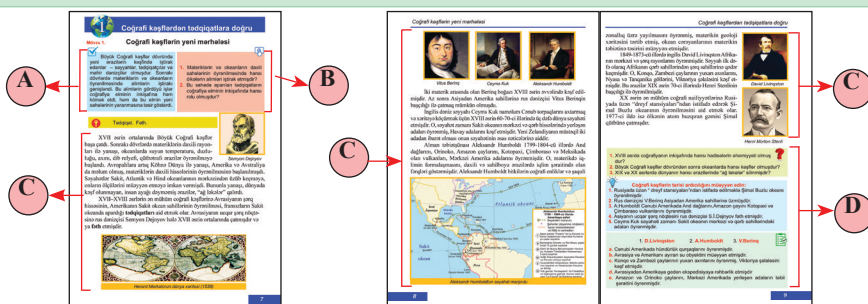
Mövzu 1. Coğrafi kəşflərin yeni mərhələsi

Alt standart

1.1.1. Yeni elm sahələrinin yaranmasını izah edir.

Dərsin məqsədi

- Səyyahların yeni əraziləri öyrənməsini təhlil edir.

A - müəllim mövzunun əvvəlində verilmiş məlumatlardan istifadə edə bilər. Bunun üçün mətnə verilmiş başlanğıc hissə ilə şagirdlər tanış olduqdan sonra müəllim yönəldici suallarla sinifə müraciət edə bilər.

-Böyük Coğrafi kəşflər dövrünün hansı səyyahlarını tanıyırsınız?

B - Tədqiqat sualı.

1. Materiklərin və okeanların daxili sahələrinin öyrənilməsində hansı ölkələrin alimləri iştirak etmişdir?

2. Bu sahədə aparılan tədqiqatların coğrafiya elminin inkişafında hansı rolu olmuşdur?

C - Şagirdlərin VII sinif biliklərinə əsaslanaraq, dərslikdəki mətnin İNSERT üsulu ilə oxunması məqsəduyğundur. Bunun üçün şagirdlər mətni oxuduqca əvvəlcədən müəllim tərəfindən verilmiş cədvəldə qeydlər aparırlar.

D Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. XVIII əsrin ən mühüm coğrafi kəşflərinə Avrasiyanın şərq hissəsinin, Amerikanın Sakit okean sahillərinin öyrənilməsi, fransızların Sakit okeanda apardığı tədqiqatları aid etmək olar. Avrasiyanın ucqar şərq nöqtəsinə ruslar hələ 1648-ci ildə çatmışdılar (S.İ.Dejnov). İki materik arasında olan Bering boğazı 1728-ci ildə rus dənizçisi V.Bering tərəfindən kəşf edilmişdir. Asiyadan Amerika sahillərinə 1741-ci ildə rus dənizçisi V.Beringin başçılığı ilə çatmaq mümkün olmuşdur.

Coğrafi kəşflərin yeni mərhələsi

2. İngilis dəniz səyyahı Ceyms Kuk naməlum Cənub torpaqlarını axtarmaq və xəritəyə köçürmək üçün XVIII əsrin 60-70-ci illərində üç dəfə dünya səyahəti etmişdir. O, səyahət zamanı Sakit okeanın mərkəzi və qərb hissələrində yerləşən adaları öyrənmiş, Havay adalarını kəşf etmişdir. Yeni Zelandiyanın müstəqil iki adadan ibarət olması onun səyahətinin əsas nəticələrinə aiddir.

3. XIX əsr materiklərin daxili rayonlarının təbii-coğrafi şəraitinin öyrənilməsi ilə yadda qalır. Alman təbiətşünası Aleksandr Humboldtun Cənubi Amerikada gördüyü işlər elmi əhəmiyyətinə görə seçilir. O, bitki örtüyünün enliklər və şaquli zonallıq üzrə yayılmasını öyrənmiş, materikin geoloji xəritəsini tərtib etmiş, okean cərəyanlarının materikə təsirini müəyyən etmişdir.

1849-1873-cü illərdə ingilis David Livingston Afrikanın mərkəzi və şərq rayonlarını öyrənmişdir. O, Konqo, Zambezi çaylarını, Nyasa və Tanqanika göllərini, Viktoriya şəlaləsini kəşf etmişdir. Bu ərazilər 1874-1877-ci illərdə ingilis H.M.Stenlinin başçılığı ilə öyrənilmişdir.

XX əsrdə Şimal və Cənub qütbləri kəşf edilmiş, Rusiyanın atom buzqıran gəmisi Şimal qütbünə çatmışdır.

Tapşırığı yerinə yetirmək üçün coğrafiya elminin yeni mərhələsində baş vermiş hadisələri qədimdən müasir dövrə doğru qruplaşdırır:

- 4.** Asiyanın ucqar şərq nöqtəsini rus dənizçisi S.İ.Dejnyov fəth etmişdir.
- 2.** Rus dənizçisi V.Berinq Asiyadan Amerika sahillərinə üzmüşdür.
- 5.** Ceyms Kuk səyahəti zamanı Sakit okeanın mərkəzi və qərb sahillərindəki adaları öyrənmişdir.
- 3.** A.Humboldt Cənubi Amerikada And dağlarını, Amazon çayını Kotopaxi və Çimbaraso vulkanlarını öyrənmişdir.
- 1.** Rusiyada üzən “dreyf stansiyaları”ndan istifadə edərək Şimal Buzlu okean öyrənilmişdir.

Tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagird mövzunu oxuyur və verilən məlumatlardan istifadə edərək coğrafiya elminin inkişafında xidmətləri olmuş səyyahları gördükləri işlərə görə qruplaşdırır: 1. – c; 2. – a, e; 3. – b, d.

Qiymətləndirmə

Səviyələr Meyarlar	I	II	III	IV
Təhlil etmə	Səyyahların yeni əraziləri öyrənməsini təhlil etməkdə çətinlik çəkir.	Səyyahların yeni əraziləri öyrənməsini təhlil edərkən köməkdən istifadə edir.	Səyyahların yeni əraziləri öyrənməsini əsasən təhlil edir.	Səyyahların yeni əraziləri öyrənməsini düzgün təhlil edir.

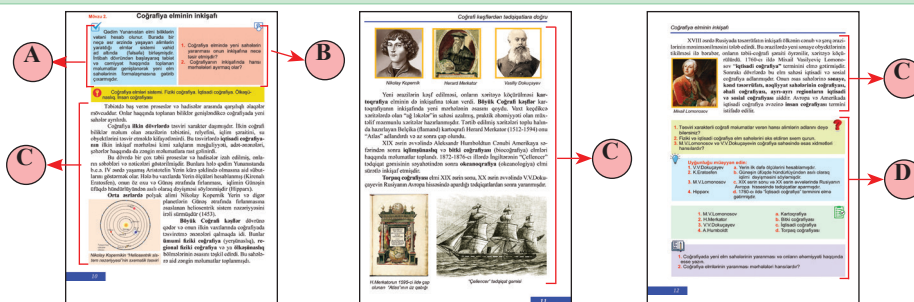
Mövzu 2. Coğrafiya elminin inkişafı

Alt standart

1.1.1. Yeni elm sahələrinin yaranmasını izah edir.

Dərsin məqsədi

- Coğrafiya elminin inkişaf mərhələlərini izah edir.
- Yeni elm sahələrinin yaranması zəruriliyini şərh edir.

A - müəllim dərslikdə verilmiş məlumatlardan istifadə edə bilər. Bunun üçün mətnə verilmiş giriş hissə ilə şagirdlər tanış olduqdan sonra müəllim yönəldici suallarla sinifə müraciət edə bilər.

- Coğrafiya elminin hansı sahələrini tanıyırsınız?

B - Tədqiqat sualı

1. Coğrafiya elmində yeni sahələrin yaranması onun inkişafına necə təsir etmişdir?

2. Coğrafiyanın inkişafında hansı mərhələləri ayırmaq olar?

C -yeni mövzunun izahı zamanı müəllim sinifi cütlərə bölür. "Oxunan mövzu üzrə testlər" üsulundan istifadə edir. Şagirdlər öyrənilən mövzunun məzmununa əsasən və burada olan anlayışlardan istifadə etməklə bir-biri üçün testlər və ya suallar tərtib edirlər. Testlərin yerinə yetirilməsindən sonra cütlüklər cavabları müqayisə edir, onların mövzu ilə əlaqəli olmasını yoxlayır, cavabların doğruluğunu müzakirə edirlər. Əgər müzakirə zamanı qruplar arasında ciddi fikir ayrılığı olarsa, müəllim mübahisəyə aydınlıq gətirir.

D Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Coğrafiya ilkin dövrlərdə təsviri xarakter daşıyırdı. İlk coğrafi biliklər məlum olan ərazilərin təbiətini, dağlarını, iqlim şəraitini, su hövzələrini təsvir etməklə kifayətlənirdi. Bunlara hələ Qədim Yunanıstanda b.e.ə. IV əsrdə yaşamış **Aristotelin** Yerin kürə şəklində olması haqqındakı sübutları aid etmək olar. Hələ bu vaxtlarda Yerin öz oxu və Günəş ətrafında fırlanması, onun ölçüləri hesablanmış (**K.Eratosfen**), iqlimin Günəşin üfüqdə hündürlüyündən asılı olaraq dəyişməsi söylənməmişdir. 1453-cü ildə polyak alimi **N.Kopernik** Yer in və digər planetlərin Günəş ətrafında fırlanmasına əsaslanan heliosentrik sistem nəzəriyyəsini irəli sürmüşdür.

Coğrafiya elminin inkişafı

2. XIX - XX əsrlərdə coğrafiyada hansı yeni elm sahələri yaranmışdır?

XIX əsrdə Yer in quru və su sahələrinin öyrənilməsi coğrafiyada yeni sahələrin yaranmasına imkan vermişdir. Onlara iqlimşünaslıq, bitki coğrafiyası, torpaq coğrafiyası, okeanologiya və s. sahələr aiddir.

3. 1760-cı ildə rus alimi M.V.Lomonosov **iqtisadi coğrafiya** terminini elmə gətirmişdir. V.V.Dokuçayev Şərqi Avropa düzənliyində torpaqları öyrənməklə **torpaqşünaslıq** elminin əsasını qoymuşdur.

Tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagird mövzunu oxuyur və verilən məlumatlardan istifadə edərək coğrafiya elminin inkişafında xidmətləri olmuş alimləri gördükləri işlərə görə qruplaşdırır:

1-c; 2-a; 3-d; 4-b

Bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagird mövzunu oxuyur və verilən məlumatlardan istifadə etməklə coğrafiya elminin sahələrinin yaranması və inkişafında xidməti olmuş alimləri müəyyənləşdirir. 1-c; 2-a; 3-d; 4-b

Şagirdlərə mətndən istifadə edərək coğrafiyada yeni elm sahələrinin yaranması və əhəmiyyəti haqqında esse yazmaq və coğrafiya elmlərinin yaranması mərhələlərini ayırmaq tapşırığı verilir.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
İzah- etmə	Coğrafiya elminin inkişaf mərhələlərini və yeni elm sahələrinin yaranmasının zərurliyini izah etməkdə çətinlik çəkir	Coğrafiya elminin inkişaf mərhələlərini və yeni elm sahələrinin yaranmasının zərurliyini müəllimin köməyi ilə izah edir	Coğrafiya elminin inkişaf mərhələlərini və yeni elm sahələrinin yaranmasının zərurliyini əsasən izah edir	Coğrafiya elminin inkişaf mərhələlərini və yeni elm sahələrinin yaranmasının zərurliyini dəqiq izah edir

Mövzu 3. Müasir coğrafiya elminin yeni sahələri

Alt standart

1.1.1. Yeni elm sahələrinin yaranmasını izah edir.

Dərsin məqsədi

- Coğrafiya elminin yeni yaranan sahələrinin əhəmiyyətini və özünəməxsus xüsusiyyətlərini izah edir.

The image shows three pages from a textbook. Page 112 (A) is titled 'Müasir coğrafiya elminin yeni sahələri' and lists several topics. Page 113 (B) is titled 'Müasir coğrafiya elminin yeni sahələri' and shows a diagram of the modern geographical system. Page 114 (C) is titled 'Coğrafiya elminin yeni sahələri' and shows a photograph of a city landscape. Page 115 (D) is titled 'Coğrafiya elminin yeni sahələri' and shows a photograph of a city landscape.

A - Müəllim dərslikdə verilmiş məlumatlardan istifadə edə bilər.

B - Tədqiqat sualı.

- Hazırda yeni elm sahələrinin yaranması hansı amillərin təsiri ilə baş verir?
- Yeni yaranan sahələr coğrafiyanın inkişafına necə təsir edir?

C - Yeni mövzunun izahı zamanı müəllim mətni fasilələrlə oxutdura bilər.

Şagirdlərin diqqətini coğrafiya elminin yeni sahələrinə yönəltmək olar. Müəllim bu sahələrin insan həyatında çox böyük əhəmiyyəti olduğunu vurğulaya bilər. Məsələn, yaşayış məntəqələrinin salınması zamanı şəhərlər coğrafiyasının və ya demoqrafik göstəriciləri müqayisə etmək üçün əhali coğrafiyasının əhəmiyyətindən danışa bilər.

D - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

- Elm və texnikanın sürətli inkişafı, insanların maddi və mənəvi tələbatlarının artması, onların sağlamlığının, istirahətinin, demoqrafik proseslərin və məskunlaşmasının xarakterik xüsusiyyətləri coğrafiya elmində yeni sahələrin yaranmasını zəruri edir.
- Coğrafiya elminin yeni yaranan sahələri fiziki və iqtisadi coğrafiya arasında bağlılığı təmin etməklə vahid sistemin tərkibində olmalarını təsdiq edir.
- Müasir dövrdə coğrafiya elmi bir çox elm sahələri ilə sıx bağlıdır. Bunların içərisində ekologiya, tibb elmləri, coğrafi informasiya, riyaziyyat, sosiologiya, politologiya və s. daha çox fərqlənir.

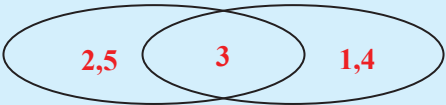
Müasir coğrafiya elminin yeni sahələri

Şagird tapşırığı tamamlamaq üçün mətndəki məlumatlardan istifadə edərək iqtisadi coğrafiyanın sahələrinə uyğun gələn ümumi və fərqli əlamətləri müəyyənləşdirərək Eyler-Venn diaqramını tamamlayır.

- 1. Əhalinin məskunlaşmasını, təbii artımını öyrənir.
- 2. Xidmət obyektlərinin ərazi təşkilini öyrənir.
- 3. İqtisadi coğrafiyanın ənənəvi sahəsidir.
- 4. Yaşayış məntəqələrinin inkişaf yollarını öyrənir.
- 5. Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini öyrənir.

Sosial coğrafiya Əhali coğrafiyası

Elm sahələri	Öyrəndiyi obyekt
1. Sosial coğrafiya ⇒	d. Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, xidmət obyektlərinin ərazi təşkilini öyrənir.
2. Siyasi coğrafiya ⇒	c. Siyasi xəritələrin dəyişməsi, inzibati-ərazi bölgüsü və siyasi prosesləri öyrənir.
3. Rekreasiya coğrafiyası ⇒	a. Əhalinin istirahətinin təşkilini öyrənir.
4. Coğrafi informasiya ⇒	b. Məlumatların toplanması, təhlili və xəritəyə köçürülməsi ilə məşğul olur.

Şagirdlərə dərslikdə verilən sxemdən istifadə edərək coğrafiyada ənənəvi və yeni yaranmış elm sahələrini müqayisə edərək fikirlərini yazmaq tapşırılır.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzah- etmə	Coğrafiya elmi- nin yeni yaranan sahələrinin əhə- miyyətini və özünəməxsus xüs- usiyyətlərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Coğrafiya elmi- nin yeni yaranan sahələrinin əhə- miyyətini və özünəməxsus xüs- usiyyətlərini mü- əllimin köməyi ilə izah edir.	Coğrafiya elmi- nin yeni yaranan sahələrinin əhə- miyyətini və özü- nəməxsus xüsusi- yyətlərini kiçik qü- surlarla izah edir.	Coğrafiya elmi- nin yeni yaranan sahələrinin əhə- miyyətini və özü- nəməxsus xüsusi- yyətlərini düzgün izah edir.

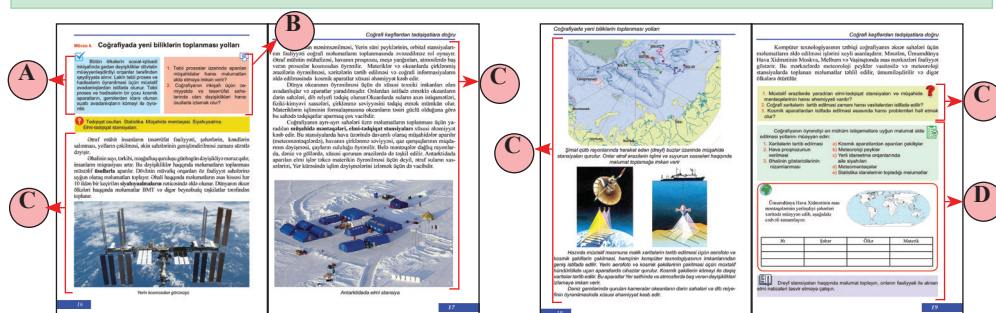
Mövzu 4. Coğrafiyada yeni biliklərin toplanması yolları

Alt standart

1.1.1. Yeni elm sahələrinin yaranmasını izah edir.

Dərsin məqsədi

- Coğrafiyada yeni biliklərin toplanması yollarını və əhəmiyyətini izah edir.

A - giriş hissəsindəki mətni müəllim şagirdlərə oxutdurur. Şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edir:

- Müasir dövrdə Dünya okeanını və Antarktidanı öyrənmək üçün hansı mənbələrdən istifadə olunur?

B - Tədqiqat sualı.

1. Təbii proseslər üzərində aparılan müşahidələr hansı məlumatları əldə etməyə imkan verir?

2. Coğrafiyanın inkişafı üçün cəmiyyətdə və təsərrüfat sahələrində olan dəyişiklikləri hansı üsullarla izləmək olur?

C - yeni mövzunun izahı zamanı mətni “Fasiləli oxu” üsulundan istifadə etməklə şagirdlərlə müzakirə edə bilərsiniz.

D - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Coğrafiyanın ayrı-ayrı sahələri üzrə məlumatların toplanması üçün yaradılan müşahidə məntəqələri, elmi-tədqiqat stansiyaları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu stansiyalarda hava üzərində davamlı olaraq müşahidələr aparılır. Havanın çirklənmə səviyyəsi, qarışıqların miqdarının dəyişməsi, çayların su sərfi, sululuğu, asılı gətirmələri öyrənilir. Belə məntəqələr dağlıq rayonlarda, dəniz və göllərdə, xüsusi qorunan ərazilərdə də təşkil edilir. Antarktidada aparılan elmi işlər təkcə materikin öyrənilməsi üçün deyil, ətraf suların xassələrini, iqlim dəyişmələrini izləmək üçün də vacibdir.

2. Dünya okeanının öyrənilməsi üçün də xüsusi texniki imkanları olan avadanlıqlar və aparatlar yaradılmışdır. Onlardan istifadə etməklə okeanların dərin sahələri, dib relyefi ilə yanaşı, suların axım istiqamətləri, fiziki-kimyəvi xassələri, çirklənmə

Coğrafiyada yeni biliklərin toplanması yolları

səviyyəsini də tədqiq etmək mümkün olur. Materiklərin iqliminin formalaşmasına okeanların təsiri güclü olduğuna görə bu sahədə tədqiqatlar aparmaq çox vacibdir. Kompüter texnologiyasının tətbiqi coğrafiyanın əksər sahələri üçün məlumatların əldə edilməsi işlərini xeyli asanlaşdırır. Məsələn, Ümumdünya Hava Xidmətinin Moskva, Melburn və Vaşinqtonda əsas mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Bu mərkəzlərdə toplanan məlumatlar təhlil edilir, ümumiləşdirilir və digər ölkələrə ötürülür.

3. Kosmosun mənimsənilməsi, Yerin süni peyklərinin, orbital stansiyalarının fəaliyyəti coğrafi məlumatların toplanmasında mühüm mənbə rolunu oynayır. Ətraf mühitin mühafizəsi, havanın proqnozu, meşə yanğınları, atmosferdə baş verən proseslərin, materiklər və okeanlarda çirklənmiş ərazilərin öyrənilməsi, xəritələr tərtib edilməsi, coğrafi informasiyaların əldə edilməsində kosmik aparatlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Coğrafiyanın öyrəndiyi ən mühüm istiqamətlərə uyğun məlumat əldə edilməsi yollarını müəyyən edin:

1. Xəritələrin tərtib edilməsi	↔	a) Kosmik aparatlardan aparılan çəkilişlər
2. Hava proqnozu verilməsi	↔	b) Meteoroloji peyklər
3. Əhalinin göstəricilərinin nizamlanması	↔	c) Yerli idarəetmə orqanlarında ailə siyahıları
	↔	d) Meteoməntəqələr
	↔	e) Statistika idarələrinin topladığı məlumatlar

Ümumdünya Hava Xidmətinin əsas məntəqələrinin yerləşdiyi şəhərləri xəritədə müəyyən edib, aşağıdakı cədvəli tamamlayın:

No	Şəhər	Ölkə	Materik
1	Melburun	Avstraliya	Avstraliya
3	Vaşinqton	ABŞ	Şimali Amerika
6	Moskva	Rusiya Federasiyası	Avrasiya

Şagirdlərə dərslikdə verilmiş tapşırığı yerinə yetirmək tövsiyə edilir.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
İzah- etmə	Coğrafiyada yeni biliklərin toplanması yollarını və əhəmiyyətini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Coğrafiyada yeni biliklərin toplanması yollarını və əhəmiyyətini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Coğrafiyada yeni biliklərin toplanması yollarını və əhəmiyyətini əsasən izah edir.	Coğrafiyada yeni biliklərin toplanması yollarını və əhəmiyyətini düzgün izah edir.

Mövzu 5. Azərbaycanda coğrafiya elminin inkişafı

Alt standart

1.1.1. Yeni elm sahələrinin yaranmasını izah edir.

Dərsin məqsədi

- Azərbaycanda coğrafiya elminin inkişafında rolu olan alimlərin xidmətlərini təhlil edir.
- Azərbaycanda coğrafiyanın yeni yaranmış sahələrinin əhəmiyyətini şərh edir.

The diagram illustrates the development of geography in Azerbaijan. It features a central text box with historical information and portraits of key figures. Arrows labeled A, B, C, and D point to specific parts of the text and images, corresponding to the questions below.

A giriş hissəsindəki mətni müəllim şagirdlərə oxutdurur. Şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edir:

-Azərbaycanlı coğrafiyaşünas alimlərdən kimləri tanıyırsınız?

B - Tədqiqat sualı.

1. Azərbaycanda coğrafiyanın hansı sahələri inkişaf etmişdir?
2. Azərbaycanda coğrafiyanın inkişafında xüsusi xidmətləri olan hansı alimləri tanıyırsınız?
3. Müasir dövrdə Azərbaycanda coğrafiyanın inkişafında hansı dəyişikliklər baş verir?

C - yeni mövzunun izahı zamanı mətni “Fasiləli oxu” üsulundan istifadə etməklə şagirdlərlə müzakirə edə bilərsiniz.

D - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Müasir coğrafiya elminin formalaşması XX əsrin 30-cu illərində başlandı, 50-60-cı illərdən sonra sürətlə inkişaf etmişdir. Bu dövrdə respublikanın fiziki və iqtisadi coğrafiyası geniş şəkildə öyrənilmiş, kitablar yazılmış, çoxsaylı xəritələr hazırlanmışdır.

2. XIX əsrdə A.Bakıxanov (1794-1837) Azərbaycanın tarixi, ictimai-iqtisadi inkişafı haqqında “Gülüstani-İrəm”, X.Kolumbun Amerikanı kəşf etməsi haqqında “Qərribə kəşflər”, Kainatın Heliosentrik sistemi haqqında “Kainatın sirləri” əsərlərini yazmışdır. Azərbaycanın təbiəti haqqında H.Zərdabinin (1842-1907) əsərlərində zəngin məlumatlar vardır. Q.R.Mirzəzadə (1884-1943) XX əsrin əvvəlində coğrafiya

Azərbaycanda coğrafiya elminin inkişafı

sahəsində ana dilində yazılmış bir neçə kitabın müəllifidir ("Qafqaz coğrafiyası", "Ümumi coğrafiya"). 1921-ci ildə M.Baharlının məşhur "Azərbaycan" kitabı nəşr edilsə də uzun illər istifadə edilməsi yasaq olunmuşdur.

Sxemi tamamlayın:

Mətnəndən istifadə edərək cədvəli doldurun:

Elm sahələri	Onun inkişafında xidməti olan alimlər
Geomorfologiya	B.Budaqov, M.Müseyyibov
İqlimşünaslıq	Ə.Şıxlinski, Ə.Mədətzadə
Hidrologiya	S.Rüstəmov
Torpaq coğrafiyası	H.Ə.Əliyev, M.Salayev
İqtisadi coğrafiya	H.B.Əliyev, Ə.Hacızadə, A.Nadirov

Şagirdlərə dərslikdə verilmiş tapşırığı yazmağı tövsiyyə edilir.

LAYİHƏ

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
1	2	3	4	5
Təhliletmə	Azərbaycanda coğrafiya elminin inkişafında rolun alimlərin xidmətlərini təhlil etməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycanda coğrafiya elminin inkişafında rolun alimlərin xidmətlərini müəllimin köməyi ilə təhlil edir.	Azərbaycanda coğrafiya elminin inkişafında rolun alimlərin xidmətlərini əsasən təhlil edir.	Azərbaycanda coğrafiya elminin inkişafında rolun alimlərin xidmətlərini düzgün təhlil edir.
Şərhetmə	Azərbaycanda coğrafiyanın yeni yaranmış sahələrinin əhəmiyyətini çətinliklə şərh edir.	Azərbaycanda coğrafiyanın yeni yaranmış sahələrinin əhəmiyyətini müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Azərbaycanda coğrafiyanın yeni yaranmış sahələrinin əhəmiyyətini əsasən şərh edir.	Azərbaycanda coğrafiyanın yeni yaranmış sahələrinin əhəmiyyətini nümunələr göstərməklə düzgün şərh edir.

Mövzu 6. Ümumiləşdirici tapşırıqlar.

Coğrafiyanın yeni sahələri və tədqiqat üsulları

Alt standart

1.1.1. Yeni elm sahələrinin yaranmasını izah edir.

Dərsin məqsədi

- Coğrafiya elminin ənənəvi və yeni sahələrini fərqləndirir.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
1	2	3	4	5
Fərqləndirmə	Coğrafiya elminin ənənəvi və yeni sahələrini fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	Coğrafiya elminin ənənəvi və yeni sahələrini müəllimin köməyi ilə fərqləndirir.	Coğrafiya elminin ənənəvi və yeni sahələrini əsasən fərqləndirir.	Coğrafiya elminin ənənəvi və yeni sahələrini düzgün fərqləndirir.

II TƏDRİS VAHİDİ

Xəritələr və onların üzərində təsvir üsulları

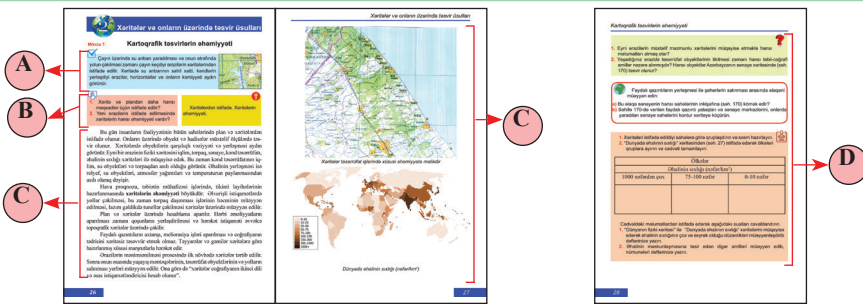
Mövzu 7. Kartoqrafik təsvirlərin əhəmiyyəti

Alt standart

1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərin müxtəlifliyini, əhəmiyyətini izah edir.

Dərsin məqsədi

- Coğrafiyanın inkişafında xəritələrin rolunu izah edir.
- İnsanların həyatında və təsərrüfat fəaliyyətində xəritələrin əhəmiyyətini şərh edir.

A - Giriş hissəsindəki mətni şagirdlərə oxutduran zaman onların diqqətini xəritəyə yönəltmək lazımdır.

Müəllim aşağıdakı suallarla sinifə müraciət edə bilər.

-Şəkildə nə görürsünüz?

-Nə üçün çayın üzərində tikinti işləri aparmaq üçün xəritədən istifadə olunur?

-Xəritələrin insanların təsərrüfat işlərində nə kimi əhəmiyyəti vardır?

B - **Tədqiqat sualı.**

1. Xəritə və plandan daha hansı məqsədlər üçün istifadə edilir?

2. Yeni ərazilərin istifadə edilməsində xəritələrin hansı əhəmiyyəti vardır?

C - yeni mövzunun izahı zamanı müəllim dərslikdəki mövzunu şagirdlərə növbə ilə oxutdurur, dərslikdə olan “Fiziki xəritə” (səh. 74-75) və “Əhalinin sıxlığı” xəritələrini (səh. 27) müzakirə edirlər. Sonra isə Venn diaqramından və ya cədvəldən istifadə etməklə bu xəritələrin oxşar və fərqli cəhətlərini müqayisə etdirir.

D - **Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:**

1. Eyni bir ərazinin fiziki xəritələrini iqlim, torpaq, sənaye, kənd təsərrüfatı, əhalinin sıxlığı xəritələri ilə müqayisə edək. Bu zaman kənd təsərrüfatının iqlim, su obyektləri və torpaqdan, əhalinin yerləşməsinin də relyef, su obyektləri, yağıntılar

Xəritələr və onların üzərində təsvir üsulları

və temperaturun paylanmasıdan asılı olaraq dəyişdiyini görürük.

2. Ərazilərin mənimsənilməsi prosesində ilk növbədə xəritələr tərtib edilir. Sonra onun əsasında yaşayış məntəqələrinin, təsərrüfat obyektlərinin və yolların salınması yerləri müəyyən edilir.

Azərbaycanın sənaye xəritəsində faydalı qazıntı yataqları, emaledici və hasilat sənaye müəssisələri, nəqliyyat yolları təsvir olunur.

Faydalı qazıntıların yerləşməsi ilə şəhərlərin salınması arasında əlaqəni öyrənmək olar. Bu əlaqə hasilat sənayesi və onunla əlaqəli olan digər sənaye (elektroenergetika, kimya, metallurgiya və s.) sahələrinin inkişafına kömək edir.

Şagirdlərə faydalı qazıntı yataqları və sənaye mərkəzlərini, onlarda yaradılan sənaye sahələrini kontur xəritəyə köçürmək tapşırığı verilir.

1. Xəritələri istifadə edildiyi sahəyə görə qruplaşdırın və sxem hazırlayın

Xəritələr	İstifadə edildiyi sahələr
Geoloji xəritələr	Faydalı qazıntıların axtarışında
İqlim xəritəsi	Təsərrüfatın səmərəli təşkilində
Landşaft xəritəsi	Əhalinin və təsərrüfatın ərazi təşkilində
Əhali xəritəsi	Əhalinin demoqrafik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsində

2. “Dunyada əhalinin sıxlığı” xəritəsindən (səh. 27) istifadə edərək ölkələri qruplara ayırın və cədvəli tamamlayın:

Ölkələr		
Əhalinin sıxlığı (nəfər/km ²)		
1000 nəfərdən çox	75-100 nəfər	0-10 nəfər
Hindistan, Banqladeş, Koreya Respublikası və s.	İspaniya, Türkiyə, Ukrayna, Özbəkistan, Malayziya və s.	Kanada, Avstraliya, Namibiya və s.

Cədvəldəki məlumatlardan istifadə edərək aşağıdakı sualları cavablandırın.

1. “Dünyanın fiziki xəritəsi” ilə “Dunyada əhalinin sıxlığı” xəritələrini müqayisə edərək əhalinin sıxlığının çox və seyrək olduğu düzənlikləri müəyyənləşdirib dəftərinizə yazın.

Xəritələrin müqayisəsi zamanı məlum olur ki, əhalinin sıx məskunlaşdığı ərazilərə Dekan yaylası, Böyük Çin düzənliyi, Hind-Qanq ovalığı, Şərqi Avropa düzənliyi və s.; seyrək məskunlaşdığı ərazilərə Amazon ovalığı, Orta Sibir yaylası, Qərbi Sibir ovalığı, Qərbi Avstraliya yaylası və s.

2. Əhalinin məskunlaşmasına təsir edən digər amilləri müəyyən edib, nümunələri dəftərinizə yazın.

Əhalinin məskunlaşmasına təsir edən amillərə relyef, su obyektləri, atmosfer

Kartoqrafik təsvirlər məlumat mənbəyidir

yağıntılarını və temperaturun paylanması da göstərmək olar. Buna misal olaraq Amazon ovalığını, Qərbi Avstraliya yaylasını, Şimali Afrika və s. kimi əraziləri göstərmək olar. Belə ki, bu ərazilərdə əhalinin məskunlaşmasına təsir edən amillərdən biri iqlimdir. Bu ərazilərin bir qisminə rütubətin çoxluğundan, bir qisminə isə rütubətin azlığından əhali əziyyət çəkir. Ona görə də belə ərazilərdə əhalinin məskunlaşmasında kəskin fərqlər nəzərə çarpır.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzahetmə	Coğrafiyanın inkişafında xəritələrin rolunu izah etməkdə çətinlik çəkir.	Coğrafiyanın inkişafında xəritələrin rolunu izah edərkən səhvlərə yol verir.	Coğrafiyanın inkişafında xəritələrin rolunu əsasən izah edir.	Coğrafiyanın inkişafında xəritələrin rolunu düzgün izah edir.
Şərhetmə	İnsanların həyatında və təsərrüfat fəaliyyətində xəritələrin əhəmiyyətini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	İnsanların həyatında və təsərrüfat fəaliyyətində xəritələrin əhəmiyyətini zəif şərh edir.	İnsanların həyatında və təsərrüfat fəaliyyətində xəritələrin əhəmiyyətini əsasən şərh edir.	İnsanların həyatında və təsərrüfat fəaliyyətində xəritələrin əhəmiyyətini düzgün şərh edir.

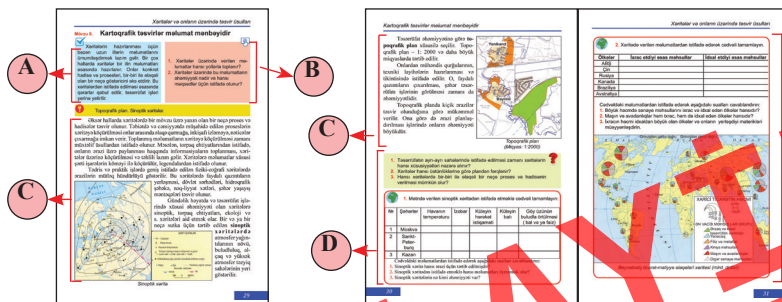
Mövzu 8. Kartoqrafik təsvirlər məlumat mənbəyidir

Alt standart

1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərin müxtəlifliyini və əhəmiyyətini izah edir.

Dərsin məqsədi

- Xəritələrdən istifadə etməklə hər hansı ərazi üçün məlumat toplanmasını izah edir.
- Topoqrafik xəritələrin təsərrüfat əhəmiyyətini şərh edir.

A - Giriş hissəsindəki mətni şagirdlərə oxutduqdan zaman onların diqqətini dərslikdəki şəkllə yönəltmək lazımdır.

B - Tədqiqat sualı.

1. Xəritələr üzərində verilən məlumatlar hansı yollarla toplanır?
2. Xəritələr üzərində bu məlumatların əhəmiyyəti nədir və hansı məqsədlər üçün istifadə olunur?

C - yeni mövzunun izahı zamanı mətni fasiləli oxu üsulundan istifadə etməklə şagirdlərlə müzakirə edə bilərsiniz.

D - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Gündəlik həyatda və təsərrüfat işlərində xüsusi əhəmiyyəti olan xəritələrə sinoptik, torpaq ehtiyatları, ekoloji və s. xəritələri aid etmək olar. Bir sutka üçün tərtib edilən sinoptik xəritələrdə yağıntıların növü, buludluluq, atmosfer cəbhələri, alçaq və yüksək təzyiq sahələrinin paylanması verilir.

2. Xəritələrdə daha geniş ərazilər təsvir olunur. Təsərrüfat əhəmiyyətinə görə topoqrafik plan xüsusilə seçilir. Topoqrafik plan – 1 : 2000 və daha böyük miqyaslarda tərtib edilir. Onlardan mühəndis qurğularının, texniki layihələrin hazırlanması və tikintisində, faydalı qazıntıların işlənməsi zamanı, şəhər təsərrüfatı işlərinin görülməsində istifadə edilir.

3. Tematik xəritələrin təbii hadisələri göstərən və sosial - iqtisadi prosesləri əks etdirən qrupları vardır. Məs.: iqlim, torpaq, bitki örtüyü, siyasi-inzibati, əhalinin sıxlığı, kənd təsərrüfatı və s. Bu tipli xəritələrdə təsvir edilən mövzu göstərilir. Bir neçə təbii və sosial iqtisadi elementlərin təsvir olunduğu xüsusi (tematik) xəritələr **kompleks xəritələr** adlanırlar.

1. Bu tapşırığı şagird yerinə yetirmək üçün dərslikdəki səh.29-da verilmiş xəritədən istifadə edə bilər. Bu zaman xəritənin şərti işarələr bölümündən istifadə etməklə cədvəldə verilən şəhərlərə aid olan məlumatları müəyyən edib tapşırığı dəftərində tamamlayır. Mətnə verilən sinoptik xəritədən istifadə etməklə cədvəli tamamlayın:

Nö	Şəhərlər	Havanın temperaturu	İzobar	Küləyin hərəkət istiqaməti	Küləyin balı	Göy üzünün buludla örtülməsi (bal və ya faiz)
1	Moskva	4°	740	Şərq	5 bal	5 bal və ya 50%
2	Sankt-Peterburq	5°	720	Şimal-şərq	3 bal	10 bal və ya 100%
3	Kazan	-4°	750	Şimal-şərq	3 bal	10 bal və ya 100%

Cədvəldəki məlumatlardan istifadə edərək aşağıdakı sualları cavablandırın:

a. Sinoptik xəritə hansı ərazi üçün tərtib edilmişdir? Avropa qitəsi üçün.

Kartoqrafik təsvirlər məlumat mənbəyidir

b. Sinoptik xəritədən istifadə etməklə hansı məlumatları öyrənmək olar?

Havanın temperaturu, izobar (atmosfer təzyiqi), küləyin hərəkət istiqaməti və balı, göy üzünün buludla örtülməsi, atmosfer cəbhəsi və s. haqqında məlumat əldə etmək olar.

c. Sinoptik xəritələrin nə kimi əhəmiyyəti var?

Kənd təsərrüfatı işlərində, yol çəkilişi zamanı, insanların gündəlik fəaliyyəti və s. kimi işlər üçün əhəmiyyətlidir.

2. Bu tapşırığı şagird yerinə yetirmək üçün tapşırıqda verilən xəritədən istifadə edə bilər. Bu zaman xəritənin şərti işarələr bölümündən istifadə etməklə cədvəldə verilən ölkələrə aid olan məlumatları müəyyən edib, tapşırığı dəftərində tamamlayır.

Ölkələr	İxrac etdiyi əsas məhsullar		İdxal etdiyi əsas məhsullar	
ABŞ	100 mlrd. dollardan çox	Hazır sənaye məhsulları, maşın və avadanlıqlar, ərzaq	100 mlrd. dollardan çox	Maşın və avadanlıqlar. Yanacaq və sənaye xammalı
Çin	100 mlrd. dollardan çox	Maşın və avadanlıqlar, yüngül sənaye məhsulları, ərzaq	100 mlrd. dollardan çox	Ərzaq, filiz və metal, kimya məhsulları, maşın
Rusiya	50-100 mlrd. dollar	Yanacaq, metal, maşın və avadanlıq	25-50 mlrd. dollar	Hazır sənaye məhsulları, ərzaq, metal
Kanada	100 mlrd. dollardan çox	Hazır sənaye məhsulları, maşın və avadanlıqlar, ərzaq	100 mlrd. dollardan çox	Maşın və avadanlıqlar. Sənaye xammalı
Braziliya	25-50 mlrd. dollar	Hazır sənaye məhsulları, maşın və avadanlıqlar, ərzaq	5-25 mlrd. dollar	Maşın və avadanlıqlar. Yanacaq
Avstraliya	25-50 mlrd. dollar	Maşın və avadanlıqlar. Yanacaq, filiz və metal, hazır sənaye məhsulları	25-50 mlrd. dollar	Maşın və avadanlıqlar, kimya məhsulları, hazır sənaye məhsulları

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzah- etmə	Xəritələrdən istifadə etməklə hər hansı ərazi üçün məlumat toplanmasını izah etməkdə çətinlik çəkir.	Xəritələrdən istifadə etməklə hər hansı ərazi üçün məlumat toplanmasını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Xəritələrdən istifadə etməklə hər hansı ərazi üçün bir neçə məlumat toplanmasını bəzi qüsurlarla izah edir.	Xəritələrdən istifadə etməklə hər hansı ərazi üçün məlumat toplanmasını düzgün izah edir.
Şərh- etmə	Topoqrafik xəritələrin təsərrüfat əhəmiyyətini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Topoqrafik xəritələrin təsərrüfat əhəmiyyətini qismən şərh edir.	Topoqrafik xəritələrin təsərrüfat əhəmiyyətini əsasən şərh edir.	Topoqrafik xəritələrin təsərrüfat əhəmiyyətini tam və nümunələr göstərməklə şərh edir.

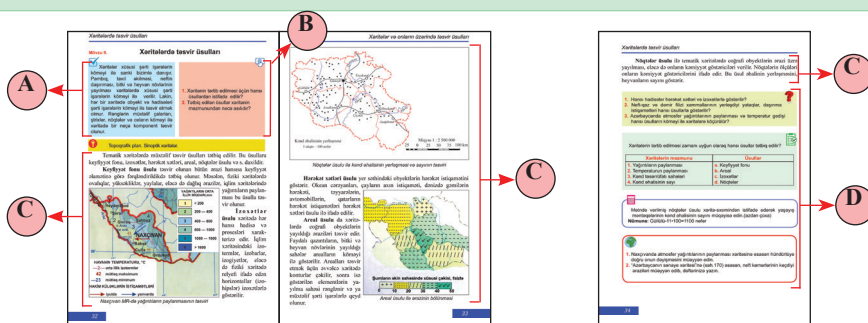
Mövzu 9. Xəritələrdə təsvir üsulları

Alt standart

1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərin müxtəlifliyini, əhəmiyyətini izah edir.

Dərsin məqsədi

- Tematik xəritələrdə istifadə olunan təsvir üsullarını izah edir.
- Xəritədə istifadə olunan təsvir üsullarını fərqləndirir.

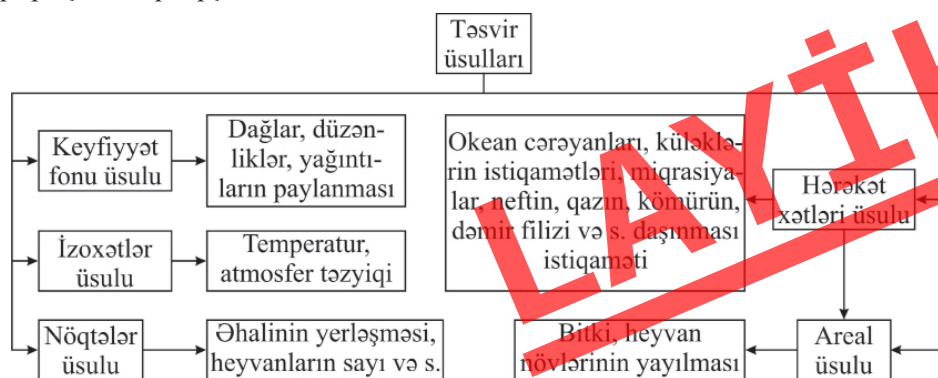
A - Giriş hissəsindəki mətni müəllim şagirdlərə oxutdurur. Daha sonra şagirdləri atlaslarındakı müxtəlif xəritələrlə tanış edir və aşağıdakı yönəldici suallarla sinfə müraciət edir:

- Xəritələr bir-birindən hansı xüsusiyyətlərinə görə seçilir?
- Xəritələrdə hansı şərti işarələrə rast gəlinir?

B - Tədqiqat sualı.

1. Xəritənin tərtib edilməsi üçün hansı üsullardan istifadə edilir?
2. Tətbiq edilən üsullar xəritənin məzmunundan necə asılıdır?

C - yeni mövzunun izahı zamanı müəllim Fikirlər/anlayışlar xəritəsi üsulundan istifadə edə bilər. Bunun üçün sinfi kiçik qruplara bölüb, mətni hissə-hissə oxutdurmaq olar. Sonra isə şagirdlərə mətnin əsas məzmununu blok-sxem şəklində qruplaşdırmaq tapşırıqlar.

D - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Hərəkət xətləri üsulu yer səthində hərəkətdə olan obyektlərin istiqamətini göstərir. Okean cərəyanları, dənizdə gəmilərin hərəkəti, təyyarələrin, avtomobillərin, qatarların hərəkət istiqamətləri hərəkət xətləri üsulu ilə ifadə edilir. **İzoxətlər üsulu** xəritədə hər hansı hadisə və prosesləri xarakterizə edir. İqlim xəritəsindəki izotermilər, izobarlar, izogiyetlər, eləcə də relyefi ifadə edən horizontallar (izohipslər) izoxətlər üsulu tətbiq edilməklə göstərilir.

2. Neft-qaz və dəmir filizi xammallarının yerləşdiyi rayonlar **areal üsulu**, daşınma istiqamətləri **hərəkət xətləri üsulu** tətbiq edilməklə göstərilir.

3. Azərbaycanda yağıntıların paylanması keyfiyyət fonu, temperaturun gedişi izoxətlər üsulu tətbiq edilməklə göstərilir.

Xəritələrin tərtib edilməsi zamanı uyğun olaraq hansı üsullar tətbiq edilir?

Xəritələrin məzmunu	Üsullar
1. Yağıntıların paylanması	a. Keyfiyyət fonu
2. Temperaturun paylanması	c. İzoxətlər
3. Kənd təsərrüfatı sahələri	b. Areal
4. Kənd əhalisinin sayı	d. Nöqtələr

Mətnə verilmiş nöqtələr üsulu xəritə-sxemindən (səh.33) istifadə edərək yaşayış məntəqələrinin kənd əhalisinin sayını müqayisə edin.(azdan çox)

Bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagird xəritə sxemdə verilmiş yaşayış məntəqələrindəki nöqtələrin sayını saymaqla hesablayır.

Güllülü- $11 \cdot 100 = 1100$ nəfər

Günəşli- $25 \cdot 100 = 2500$ nəfər

Azadkənd- $22 \cdot 100 = 2200$ nəfər

Çiçəkli- $12 \cdot 100 = 1200$ nəfər

Aşağıkənd- $5 \cdot 100 = 500$ nəfər

Köhnəkənd- $9 \cdot 100 = 900$ nəfər

Təzəkənd- $14 \cdot 100 = 1400$ nəfər

Azdan çoxluğa doğru: Aşağıkənd, Köhnəkənd, Güllülü, Çiçəkli, Təzəkənd, Azadkənd, Günəşli.

1. Naxçıvanda atmosfer yağıntılarının paylanması xəritəsinə (səh 32) əsasən hündürlüyə doğru onun dəyişməsinə müəyyən edin.

Naxçıvanda yağıntıların paylanması xəritəsinə əsasən hündürlüyə doğru

Xəritələr və onların üzərində təsvir üsulları

yağıntıların artmasını rənglərin dəyişməsinə əsasən müəyyən edirlər.

2. “Azərbaycanın sənaye xəritəsi”nə (səh.170) əsasən, neft kəmərlərinin keçdiyi əraziləri müəyyən edin.

Şagirdlər səh. 170-də verilən xəritəyə əsasən Azərbaycanın neft kəmərlərini müəyyənləşdirir və onların keçdiyi inzibati rayonları dəftərdə qeyd edirlər.

Bakı-Novorossiysk neft kəmərinin keçdiyi inzibati rayonlar: Abşeron, Xızı, Siyəzən, Şabran, Xaçmaz.

Bakı-Supsa və Bakı-Ceyhan neft kəmərlərinin keçdiyi inzibati rayonlar: Abşeron, Hacıqabul, Kürdəmir, Ucar, Ağdaş, Yevlax, Goranboy, Samux, Şəmkir, Tovuz, Ağstafa.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzahetmə	Tematik xəritələrdə istifadə olunan təsvir üsullarını izah etməkdə çətinlik çəkir.	Tematik xəritələrdə istifadə olunan təsvir üsullarını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Tematik xəritələrdə istifadə olunan təsvir üsullarını əsasən izah edir.	Tematik xəritələrdə istifadə olunan təsvir üsullarını düzgün izah edir.
Fərqləndirmə	Xəritədə istifadə olunan təsvir üsullarını fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	Xəritədə istifadə olunan təsvir üsullarını müəllimin köməyi ilə fərqləndirir.	Xəritədə istifadə olunan təsvir üsullarını əsasən fərqləndirir.	Xəritədə istifadə olunan təsvir üsullarını düzgün fərqləndirir.

Mövzu 10. Xəritələrin təsnifatı

Alt standart

1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərin müxtəlifliyini, əhəmiyyətini izah edir.

1.3.2. Kartoqrafik təsvirlər üzərində hesablamalar aparır.

Dərsin məqsədi

- Xəritələri müxtəlif əlamətlərinə görə qruplaşdırır.
- Kartoqrafik təsvirlər üzərində hesablamalar aparır.

The image shows three maps illustrating different types of cartographic representations. The first map on the left is a world map showing continents and oceans. The middle map is a regional map of Azerbaijan, showing its borders and internal administrative divisions. The right map is a thematic map showing population density across a region. The maps are labeled with letters A, B, C, and D, corresponding to different cartographic elements.

Xəritələrin təsnifatı

A - Giriş hissəsindəki mətni müəllim şagirdlərə oxutdurur. Daha sonra şagirdləri atlaslarındakı müxtəlif məzmunlu Azərbaycan və materiklər xəritələri ilə tanış edir və aşağıdakı yönləndirici suallarla sinfə müraciət edir:

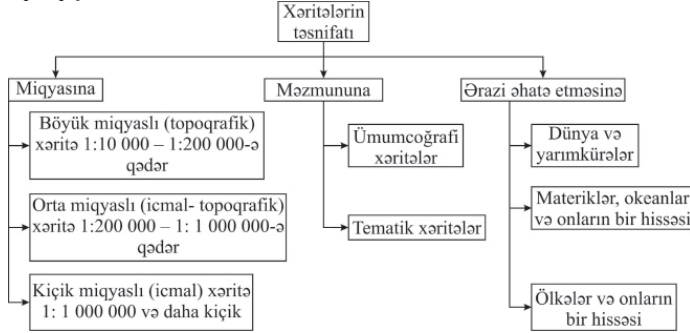
-Bu xəritələr bir-birindən hansı əlamətlərinə görə fərqlənirlər?

-Hər hansı bir ərazi haqqında dəqiq məlumat almaq üçün hansı ölçüdə olan xəritələrdən istifadə etmək olar?

B - Tədqiqat sualı.

1. Xəritələrin qruplaşdırılması zamanı hansı göstəricilər əsas götürülür?
2. Xəritələrin təsnifatında onların üzərində verilən təbii-coğrafi və sosial-iqtisadi proseslər necə nəzərə alınır?

C - yeni mövzunun izahı zamanı müəllim Fikirlər/anlayışlar xəritəsi üsulundan istifadə edə bilər. Bunun üçün sinifi kiçik qruplara bölüb, mətni hissə-hissə oxutdurmaq olar. Sonra isə şagirdlərə mətnin əsas məzmununu blok-sxem şəklində qruplaşdırmaq tapşırılır.

D - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. 1:600000 miqyaslı "Azərbaycanın iqlim xəritəsi" ərazi əhatə etməsinə görə ölkələr və onların hissələrinə, məzmununa görə tematik, miqyasına görə orta miqyaslı xəritələr qrupuna aiddir.

2. Böyük miqyaslı xəritələrdə ölçmə işləri daha dəqiq olur. Belə xəritələrdə kiçik ərazilər dəqiqliklə verilir və səhvlər minimuma endirilir.

Bu bölmədəki tapşırığı yerinə yetirmək üçün müəllim **C** bəndindəki sxemdən istifadə edə bilər.

1-ci bəndində şagirdlər verilən xəritələri əhatə etdiyi ərazilərin artma sırasına görə qruplaşdırırlar:

Cavab: d) 1:80 000 e) 1:350 000 b) 1:500 000 a) 1:4000 000 c) 1:150 000 000

2-ci bəndində şagirdlər xəritələri verilən miqyasların kiçilməsi sırası ilə düzülrlər:

Cavab: d) 1:30 000 b) 1:400 000 a) 1:650 000 e) 1:5 000 000 c) 1:130 000 000

Xəritələr və onların üzərində təsvir üsulları

3-cü bənddəki məsələni şagirdlər keçmiş biliklərinə əsaslanaraq yerinə yetirə bilirlər.

1. Yer üzərində iki məntəqə arasındakı məsafə 500 km olarsa:

1:150 000 miqyaslı xəritələrdə 333,3 sm; 1:700 000 miqyaslı xəritələrdə 71,4 sm; 1:1500 000 miqyaslı xəritələrdə 33,3 sm olar.

4-cü bənddə verilmiş tapşırıqda şagirdlər 1:150 000, 1:700 000 və 1:1500 000 miqyaslı xəritələri müqayisə edərkən belə nəticə çıxarırlar ki, sahəsi kiçik olan əraziləri, miqyası böyük xəritələrdə göstərdikdə təsvir daha dəqiq, müfəssəl olur. Əksinə, ərazi böyük, miqyas kiçik olduqda isə coğrafi obyektlərin təsvirində dəqiqlik azalır, onların ixtisar olunması, seçilməsi və ümumiləşdirilməsi baş verir.

“Azərbaycanın fiziki xəritəsini” “Avrasiyanın fiziki xəritəsi” və “Yarımkürələrin fiziki xəritəsi” ilə müqayisə edək:

1. Hansı coğrafi obyektlər hər üç xəritədə təsvir olunur?

Xəritələrin müqayisəsi zamanı məlum olur ki, xəritələrin hamısında Qafqaz dağları, Xəzər dənizi təsvir olunmuşdur.

2. Xəritələrdə Kür çayı və Xəzər dənizinin sahillərinin təsvirində hansı fərqlər vardır?

“Yarımkürələrin fiziki xəritəsi”ndə Xəzər dənizi və onun sahilboyu ərazilər təsvir olunmuşdur. Lakin Kür çayının keçdiyi ərazi xəritədə öz əksini tapmamışdır.

“Avrasiyanın fiziki xəritəsi”ndə Xəzər dənizi və sahilboyu ərazilər daha aydın təsvir olunmuşdur. Kür çayı isə çox kiçik bir ərazidə təsvir olunmuşdur.

“Azərbaycanın fiziki xəritəsi”ndə Xəzər dənizi aydın təsvir olunsa da, sahilboyu ərazilər təsvir olunmamışdır. Kür çayının keçdiyi ərazilər isə tam təsvir olunmuşdur.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
Qruplaşdırma	Xəritələri müxtəlif əlamətlərinə görə qruplaşdırmaqda çətinlik çəkir	Xəritələri müxtəlif əlamətlərinə görə müəllimin köməyi ilə qruplaşdırır	Xəritələri müxtəlif əlamətlərinə görə əsasən qruplaşdırır	Xəritələri müxtəlif əlamətlərinə görə düzgün qruplaşdırır
Hesablama	Kartoqrafik təsvirlər üzərində hesablamalar aparmaqda çətinlik çəkir	Kartoqrafik təsvirlər üzərində hesablamaları müəllimin köməyi ilə aparır	Kartoqrafik təsvirlər üzərində hesablamaları əsasən aparır	Kartoqrafik təsvirlər üzərində hesablamaları düzgün aparır

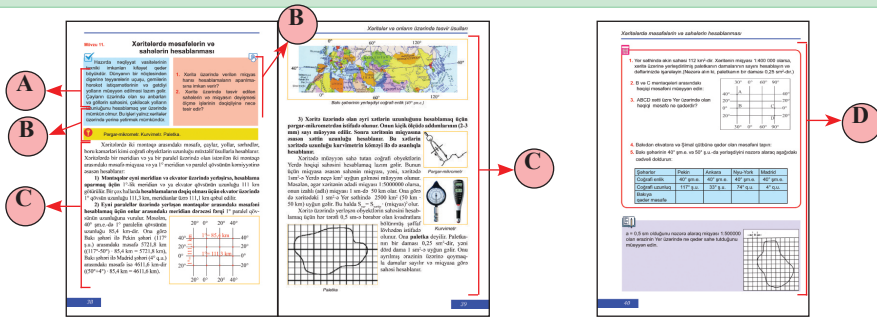
Mövzu 11. Xəritələrdə məsafələrin və sahələrin hesablanması

Alt standart

1.3.2. Kartoqrafik təsvirlər üzərində hesablamalar aparır.

Dərsin məqsədi

- Plan və xəritə üzərində ərazinin sahəsini və məntəqələr arasındakı məsafəni hesablayır.

A - Giriş şagirdlər tərəfindən oxunur.

B - Tədqiqat sualı.

1. Xəritə üzərində verilən miqyas hansı hesablamaların aparılmasına imkan verir?
2. Xəritə üzərində təsvir edilən sahələrin və miqyasın dəyişməsi ölçmə işlərinin dəqiqliyinə necə təsir edir?

C - yeni mövzunu mənimsəmək üçün müəllim mövzunu fasilələrlə şagirdlərə oxutdurur. Bu zaman müəllim mətnin sonunda verilmiş hesablama işlərindən bu mərhələdə istifadə edə bilər.

D - Tapşırıqları yerinə yetirmək üçün şagirdlər dərslikdəki mətndən istifadə edə bilərlər.

1. Yer səthində əkin sahəsi 112 km²-dir. Xəritənin miqyası 1:400 000 olarsa, xəritə üzərinə yerləşdirilmiş paletkanın damalarının sayını hesablayın və dəftərinizdə işarələyin. (Nəzərə alın ki, paletkanın bir daması 0,25 sm²-dir.)

Məsələnə həll etmək üçün ədədi miqyası izahlı miqyasa çevirib, kvadrata yüksəldirik. Sonra isə xəritə üzərindəki sahəni hesablayırıq.

Miqyas=1:400 000-1 sm-də 4 km

1 sm-də 4² km=1 sm-də 16 km²

Tənasüb qururuq:

1 sm—16 km²

x sm—112 km²

x=(112·1):16=7 sm²

Paletkanın bir daması $0,25 \text{ sm}^2$ olduğu üçün damaların sayını aşağıdakı kimi müəyyən edirik:

1 dama — $0,25 \text{ sm}^2$

x dama — 7 sm^2

$x = (7 \cdot 1) : 0,25 = 28$ dama

2. B və C məntəqələri arasındakı həqiqi məsafəni tapmaq üçün onların coğrafi uzunluq dərəcəsinə baxmaq lazımdır. Sxemdən məlum olur ki, B və C məntəqələri eyni paralel üzərində, lakin müxtəlif meridianlarda yerləşir. Ona görə də bu meridianlar toplanılır və 1° -lik qövsün uzunluğuna vurulur.

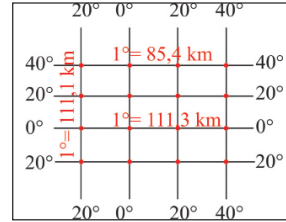
$BC = (30^\circ + 90^\circ) \cdot 111,3 = 13356 \text{ km}$

2-ci tapşırığı hesablamaq üçün

$AB = 40^\circ \cdot 111,1 = 4444 \text{ km}$

$BC = 120^\circ \cdot 111,3 = 13356 \text{ km}$

$CD = 20^\circ \cdot 111,1 = 2222 \text{ km}$

3. ABCD trayektoriyası üzrə Yer səthindəki həqiqi məsafə sonda toplanaraq tapılır:

$4444 \text{ km} + 13356 \text{ km} + 2222 \text{ km} = 17800 \text{ km}$

4. Tapşırığı hesablamaq üçün Bakının, ekvatorun, Şimal qütbünün coğrafi enliyini bilmək lazımdır. Bunun üçün:

Bakıdan ekvatora olan məsafəni tapmaq üçün:

$(40^\circ - 0^\circ) \cdot 111,1 \text{ km} = 40^\circ \cdot 111,1 \text{ km} = 4444 \text{ km}$

Bakıdan Şimal qütbünədək olan məsafəni tapmaq üçün:

$(90^\circ - 40^\circ) \cdot 111,1 \text{ km} = 50^\circ \cdot 111,1 \text{ km} = 5555 \text{ km}$

5. Tapşırıqdakı cədvəli tamamlamaq üçün verilən şəhərlər arasında ayrı-ayrılıqda coğrafi uzunluq fərqi tapılır və alınan cavab 40° paraleldəki 1° -lik qövsün uzunluğuna ($85,4 \text{ km}$ -ə) vurulur.

Şəhərlər	Pekin	Ankara	Nyu-York	Madrid
Coğrafi enlik	40° şm.e.	40° şm.e.	40° şm.e.	40° şm.e.
Coğrafi uzunluq	117° ş.u.	33° ş.u.	74° q.u.	4° q.u.
Bakıya qədər məsafə, km	$(117 - 50) \cdot 85,4 = 5721,8$	$(50 - 33) \cdot 85,4 = 1451,8$	$(50 + 74) \cdot 85,4 = 10589,6$	$(50 + 4) \cdot 85,4 = 4611,6$

Tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagirdlər evdə dərslikdəki mətndən istifadə edə bilər.

Ümumiləşdirici tapşırıqlar

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
Hesablama	Plan və xəritə üzərində ərazinin sahəsini və məntəqələr arasındakı məsafəni hesablamaqda çətinlik çəkir.	Plan və xəritə üzərində ərazinin sahəsini və məntəqələr arasındakı məsafəni müəllimin köməyi ilə hesablayır.	Plan və xəritə üzərində ərazinin sahəsini və məntəqələr arasındakı məsafəni səhvlərə yol verməklə hesablayır.	Plan və xəritə üzərində ərazinin sahəsini və məntəqələr arasındakı məsafəni düzgün hesablayır.

Mövzu 12. Ümumiləşdirici tapşırıqlar. *Xəritə üzərində iş və hesablama aparılması*

Alt standart

1.3.1. Kartografik təsvirlərin müxtəlifliyini, əhəmiyyətini izah edir.

1.3.2. Kartografik təsvirlər üzərində hesablamlar aparır.

Dərsin məqsədi

- Xəritə üzərində sahəni və təsvir üsullarını müəyyənləşdirir.
- Məntəqələr arasındakı məsafəni və sahəni hesablayır.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
Müəyyən etmə	Xəritə üzərində sahəni və təsvir üsullarını müəyyən etməkdə çətinlik çəkir	Xəritə üzərində sahəni və təsvir üsullarını müəyyən edərkən müəllimin köməyindən istifadə edir	Xəritə üzərində sahəni və təsvir üsullarını əsasən müəyyən edir	Xəritə üzərində sahəni və təsvir üsullarını düzgün müəyyən edir
Hesablama	Məntəqələr arasındakı məsafəni və sahəni hesablamaqda çətinlik çəkir	Məntəqələr arasındakı məsafəyə və sahəyə dair hesablama apararkən müəllimin köməyindən istifadə edir	Məntəqələr arasındakı məsafəyə və sahəyə dair hesablamları əsasən aparır	Məntəqələr arasındakı məsafəyə və sahəyə dair hesablamları düzgün aparır

I-II TƏDRİS VAHİDLƏRİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Fiziki coğrafiyanın sahələrini ayırın:

1) Yerşünaslıq	3) İqlimşünaslıq	5) Hidrologiya
2) Əhali coğrafiyası	4) Kənd təsərrüfatı coğrafiyası	6) Torpaq coğrafiyası

2. Bakı şəhəri ilə eyni coğrafi enlikdə yerləşən şəhərlər:

1) Vaşinqton	4) Astana
2) Moskva	5) Pekin
3) Ankara	6) Tokio

3. A.Humboldtın Cənubi Amerikanın öyrənilməsində əldə etdiyi əsas nəticələrə aiddir:

- A) Amazon çayının rejimi və nəqliyyat əhəmiyyəti
- B) Əhalinin miqراسiyası və ərazi üzrə yerləşməsi
- C) Bitki örtüyünün şaquli zonallıq üzrə yayılması, okean cərəyanlarının təsiri
- D) Materikin təbii zonalarının yerləşməsi və ovalıqların faydalı qazıntıları
- E) Materikdə yağıntıların paylanması

4. Verilmiş xəritələrin miqyaslarına, ərazi əhatə etməsinə görə hansı qrupa daxil olduqlarını müəyyən edin:

- a. Azərbaycanın 1: 600 000 miqyaslı “Kənd təsərrüfatı xəritəsi”
- b. Dünyanın 1: 220 000 000 miqyaslı “Siyasi xəritəsi”
- c. Naxçıvan MR-in 1: 100 000 miqyaslı “Torpaq xəritəsi”

5. Azərbaycanda fiziki coğrafiyanın inkişafı sahəsində əməyi olan alimlər:

1) H.B.Əliyev	3) B.Budaqov	5) Ə.Mədətşadə
2) M.Müseiyibov	4) Ə.Hacızadə	6) A.Nadirov
- A) 1, 3, 5; B) 2, 3, 5; C) 1, 4, 6; D) 2, 4, 5; E) 1, 5, 6

6. Bakı şəhəri 40° şm.e. və 50° ş.u-da yerləşir. Bakı şəhərindən ekvatora qədər olan məsafəni hesablayın.

A) 5555 km;	B) 4611,6 km;
C) 4440 km;	D) 5613,4 km
E) 6666 km;	

7. 1: 2000000 miqyaslı xəritədə eni 2 sm, uzunluğu 4 sm olan taxıl zəmisinin yer səthində tutduğu sahəni hesablayın.

8. Yer səthində həqiqi sahəsi 1600 km² olan meşə xəritədə 16 sm² ərazidə təsvir edilmişdir. Xəritənin miqyasını hesablayın.

9. Böyük Britaniyanın “Çellencer” tədqiqat gəmisində dünya səyahətinin nəticələrinə aiddir:

- 1. Atlantik okeanını qərbə üzüb keçməyin mümkün olması
- 2. Dünya okeanının ilk dəfə elmi cəhətdən öyrənilməsi
- 3. Okean cərəyanlarının hərəkət istiqamətinin müəyyən edilməsi
- 4. Sakit və Atlantik okeanlararası su keçidinin müəyyən edilməsi
- 5. Okeanologiya elminin əsasının qoyulması

10. Afrikanın öyrənilməsi sahəsində rolu olan alimlərin adlarını seçin:

1) D.Livingston	4) A.Humboldt
2) S.Dejnyov	5) V.Bering
3) H.M.Stenli	

III TƏDRİS VAHİDİ

Yerin hərəkəti və onun coğrafi nəticələri

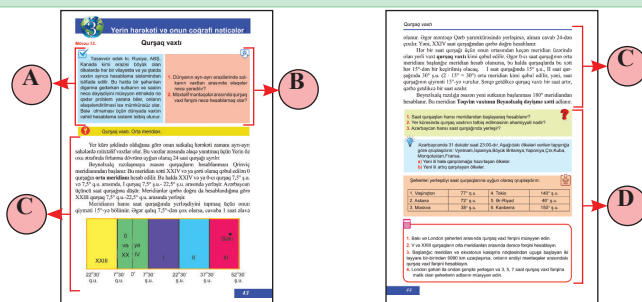
Mövzu: 13. Qurşaq vaxtı

Alt standart

1.2.2. Yerin hərəkətinin coğrafi nəticələri ilə həyatın inkişafı arasındakı əlaqəni izah edir.

Dərsin məqsədi

- Yer kürəsində saat qurşaqlarının yaranmasını izah edir.
- Müxtəlif coğrafi uzunluqlarda yerləşən məntəqələr arasındakı qurşaq vaxt fərfini hesablayır.

A - Müəllim dərslikdəki mövzunun giriş hissəsindən istifadə edə bilər. Şagirdlərdə idraki fəallıq yarandıqdan sonra onlar tədqiqata yönəldilir.

B - **Tədqiqat sualı.** 1. Dünyanın ayrı-ayrı ərazilərində sutkanın vaxtları arasında əlaqələr necə yaradılır?

2. Müxtəlif məntəqələr arasında qurşaq vaxt fərfini necə hesablamaq olar?

C - Müəllim “Oxunan mövzu üzrə testlər üsulu”ndan istifadə etməklə şagirdləri cütlüklərə bölür. Sonra öyrənilən mövzunun məzmununa əsasən burada olan anlayışlardan istifadə etməklə bir-biri üçün testlər tərtib edirlər.

Testlərin yerinə yetirilməsindən sonra cütlüklər cavabların doğruluğunu müqayisə edir, onların mövzu ilə əlaqəli olmasını, cavabların doğruluğunu müzakirə edirlər. Əgər müzakirə zamanı cütlər arasında ciddi fikir ayrılığı olarsa, müəllim mübahisəyə aydınlıq gətirir.

D - **Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:**

1. Saat qurşaqlarının hesablanması Qriniç meridianından başlayaraq şərqə doğru aparılır.

2. Yerdə qurşaq vaxtının tətbiq edilməsi hər hansı bir ölkədə vahid vaxtdan istifadə etmək üçün əhəmiyyətlidir.

3. Azərbaycan III saat qurşağı daxilində yerləşir.

Yerin hərəkəti və onun coğrafi nəticələri

Azərbaycanda 31 dekabr saat 23:00-dır. Aşağıdakı ölkələri verilən tapşırıqə görə qruplaşdırın:

- a) Yeni ili hələ qarşılamağa hazırlaşan ölkələr: *İspaniya, Böyük Britaniya, Kuba, Fransa.*
b) Yeni ili artıq qarşılayan ölkələr: *Vyetnam, Yaponiya, Çin, Monqolustan.*

Şəhərləri yerləşdiyi qurşaqlara uyğun olaraq qruplaşdırın:

Şəhərlər	Saat qurşaqları	Şəhərlər	Saat qurşaqları
Vaşinqton	(XIX)	Tokio	(IX)
Astana	(V)	Ər-Riyad	(III)
Moskva	(II)	Kanberra	(X)

1. Bakı və London şəhərləri arasında 3 saat qurşaq vaxt fərqi vardır.

2. V saat qurşağı Şərq yarımkürəsində yerləşdiyi üçün onun orta meridianını tapmaq üçün 15° -yə vurmaq lazımdır: $5 \cdot 15^\circ = 75^\circ$ ş.u

XXIII saat qurşağı Qərb yarımkürəsində yerləşdiyi üçün verilən saat qurşağını 24-dən çıxıb, 15° -yə vurmaq lazımdır: $24 - 23 = 1 \cdot 15^\circ = 15^\circ$ q.u

Müxtəlif yarımkürə olduğuna görə coğrafi uzunluqlar toplanılır. Deməli, məntəqələr arasında 90° fərq vardır.

3. Təyyarələr 45° ş.u. və 45° q.u.-da yerə endiyinə görə onlar arasında 6 saat vaxt fərqi olacaqdır, yəni $(45^\circ : 15^\circ) \cdot 2 = 6$ (saat).

4. Hesablamaq olar ki, London və Bakı şəhəri arasında 3 saat, Daşkənd şəhəri arasında 5 saat, Hanoy şəhəri arasında 7 saat vaxt fərqi vardır.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzah- etmə	Yerdə saat qurşaqlarının yaranmasını izah etməkdə çətinlik çəkir.	Yerdə saat qurşaqlarının yaranmasını qismən izah edir.	Yerdə saat qurşaqlarının yaranmasını əsasən izah edir.	Yerdə saat qurşaqlarının yaranmasını düzgün izah edir.
Hesab- lama	Müxtəlif coğrafi uzunluqlarda yerləşən məntəqələr arasında qurşaq vaxt fərqi hesablayarkən çoxlu səhvlərə yol verir.	Müxtəlif coğrafi uzunluqlarda yerləşən məntəqələr arasında qurşaq vaxt fərqi müəllimin köməyi ilə hesablayır.	Müxtəlif coğrafi uzunluqlarda yerləşən məntəqələr arasında qurşaq vaxt fərqi kiçik səhvlər etməklə hesablayır.	Müxtəlif coğrafi uzunluqlarda yerləşən məntəqələr arasında qurşaq vaxt fərqi dəqiq hesablayır.

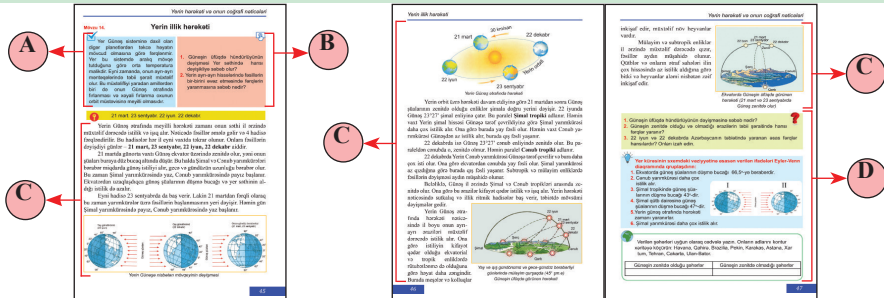
Mövzu 14. Yerin illik hərəkəti

Alt standart

1.2.2. Yerin hərəkətinin nəticələri ilə həyatın inkişafı arasındakı əlaqəni izah edir.

Dərsin məqsədi

- Yerdə fəsilələrin yaranmasının səbəblərini izah edir.
- Günəşin zenitdə olduğu və olmadığı enlikləri fərqləndirir.

A - Müəllim Yerin Günəş ətrafında hərəkətinə dair video süjet, yaxud plakat nümayiş etdirməklə motivasiya yarada bilər. VII sinifdə şagirdlərin aldıkları bilikləri xatırladaraq yönəldici suallar vermək olar: – Yerin hansı hərəkət formaları vardır? – Yerin Günəş ətrafında hərəkətinin nəticəsi nədir?

B - **Tədqiqat sualı:** Günəşin üfüqdə hündürlüyünün dəyişməsi Yer səthində hansı dəyişikliyə səbəb olur?

2. Yerin ayrı-ayrı hissələrində fəsilələrin bir-birini əvəz etməsində fərqlərin yaranmasına səbəb nədir?

C - Şagirdlər tədqiqat aparmaq məqsədi ilə mövzunun mətnini sinifdə fasilələrlə oxuyur, cavablarını iş vərəqlərində göstərir. Qruplar yerinə yetirdikləri tapşırıqları təqdim edirlər. Müzakirə zamanı Yerin Günəş ətrafında hərəkəti, fəsilələrin yaranması, yerdəki ayrı-ayrı məntəqələrdə günəş işığının və istiliyinin müxtəlifliyinin səbəbləri müzakirə olunur.

Yerin Günəş ətrafında hərəkəti nəticəsində onun səthi müxtəlif dərəcədə işıq və istilik alır, fəsilələr yaranır. Yerdəki müxtəlif məntəqələr arasında sutkanın uzunluğu dəyişir. Mövzuda Yerin Günəş ətrafındakı hərəkəti haqqında yeni biliklər verildikən şagirdlərin yaş və idrak səviyyələri nəzərə alınır, onlarda təsvir etmə, izah etmə və təhlil etmə bacarıqları inkişaf etdirilir.

D - **Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:**

1. Günəşin üfüqdə hündürlüyünün dəyişməsinin səbəbi Yerin Günəş ətrafında il ərzində meyilli hərəkətidir.

2. Günəşin zenitdə olduğu və olmadığı ərazilərin təbii şəraitində yaranan fərqləri deyir.

Yerin hərəkəti və onun coğrafi nəticələri

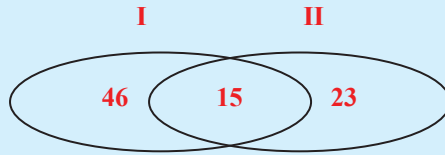
Günəşin zenitdə olduğu məntəqələr daha çox istilik alır, bu məntəqələrdən uzaqlaşdıqca Yer səthində Günəşin istiliyi azalır.

3. 22 iyunda Günəş Şimal yarımkürəsini daha çox işıqlandırdığına görə Azərbaycan daha çox istilik alır, 22 dekabrda isə bunun əksi baş verir.

Yer kürəsinin sxemdəki vəziyyətinə əsasən verilən ifadələri Eyler-Venn diaqramında qruplaşdırın:

1. Ekvatorda günəş şüalarının düşmə bucağı $66,5^\circ$ -yə bərabərdir.
2. Cənub yarımkürəsi daha çox istilik alır.
3. Şimal tropikində günəş şüalarının düşmə bucağı 43° -dir.
4. Şimal qütb dairəsinə günəş şüalarının düşmə bucağı 47° -dir.
5. Yerin günəş ətrafında hərəkəti zamanı yaranırlar.
6. Şimal yarımkürəsi daha çox istilik alır.

Verilən şəhərləri uyğun olaraq cədvələ yazın. Onların adlarını kontur xəritəyə köçürün.

Günəşin zenitdə olduğu şəhərlər	Günəşin zenitdə olmadığı şəhərlər
Havana, Braziliya, Karakas, Xartum, Cakarta	Qahirə, Pekin, Astana, Tehran, Ulan-Bator

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzah- etmə	Yerdə fəsillərin yaranması səbəblərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Yerdə fəsillərin yaranması səbəblərini izah edərkən səhvlər edir.	Yerdə fəsillərin yaranması səbəblərini əsasən izah edir.	Yerdə fəsillərin yaranması səbəblərini düzgün izah edir.
Xəritədə göstərmə	Günəşin zenitdə olduğu və olmadığı enlikləri fərqləndirməkdə çətinlik çəkir	Günəşin zenitdə olduğu və olmadığı enlikləri fərqləndirərkən səhvlərə yol verir	Günəşin zenitdə olduğu və olmadığı enlikləri əsasən fərqləndirir.	Günəşin zenitdə olduğu və olmadığı enlikləri dəqiq fərqləndirir.

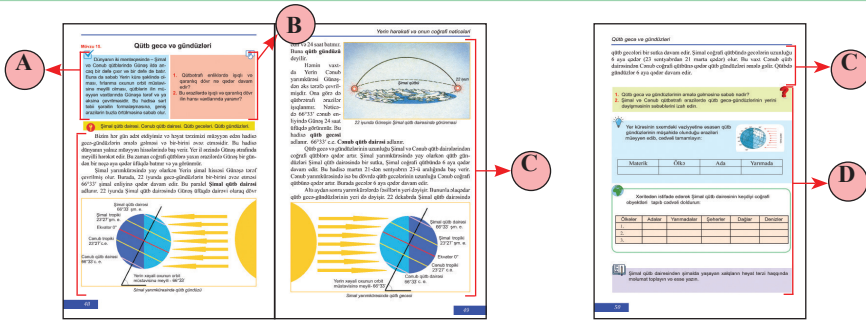
Mövzu 15. Qütb gecə və gündüzləri

Alt standart

1.2.2. Yerin hərəkətinin nəticələri ilə həyatın inkişafı arasındakı əlaqəni izah edir.

Dərsin məqsədi

- Yerdə coğrafi enliklər üzrə gecə və gündüzün uzunluqlarının müxtəlifliyinin yaranma səbəbini izah edir.
- Qütb gecə və gündüzlərinin yarandığı əraziləri xəritədə göstərir.

A - Müəllim Yerın Günəş ətrafında hərəkətinə dair video süjet, yaxud plakat nümayiş etdirməklə motivasiya yarada bilər.

B - **Tədqiqat sualı:** 1. Qütbətrafi enliklərdə işıqlı və qaranlıq dövr nə qədər davam edir?

2. Bu ərazilərdə işıqlı və qaranlıq dövr ilin hansı vaxtlarında yaranır?

C - Şagirdlər qruplara bölünür və hər qrupa işçi vərəqlər təqdim edilir. İşçi vərəqlərdə hər bir qrup üçün 2-3 sualdan ibarət olan tapşırıqlar verilir. Şagirdlər dərslikdəki mətni fasilələrlə oxuyur, müəyyən qeydlər aparırlar. Onlar dərslikdən, Coğrafiya Ensiklopediyasından, elektron vəsaitlərdən istifadə etməklə verilmiş tapşırıqları cavablandırır, qrup liderləri onları təqdim edirlər. Şagirdlər hər bir qrup işlərini müzakirə edir, suallar verir, öz fikirlərini bildirir və qiymətləndirirlər.

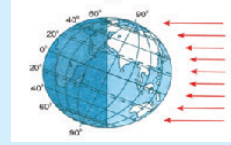
D - **Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:**

1. Qütb gecə və gündüzlərinin əmələ gəlməsinin səbəbi Günəşin üfüqdə vəziyyətini dəyişməsi, Yerın meyilli hərəkətidir.
2. Yer Günəş ətrafında meyilli hərəkət etdiyinə görə onun qütbətrafi ərazilərinin Günəşə tərəf çevrilməsi vəziyyəti dəyişir. Ona görə də gah Şimal, gah da Cənub coğrafi qütbü işıqlanır.

Yerin hərəkəti və onun coğrafi nəticələri

Yer kürəsinin sxemdəki vəziyyətinə əsasən qütb gündüzlərinin müşahidə olunduğu əraziləri müəyyən edib, cədvəli tamamlayın:

Materik	Ölkə	Ada	Yarımada
Şimali Amerika və Avrasiyanın şimalı	Kanada, Rusiya, Norveç, İsveç, Finlandiya, Rusiya	Kanada-Arktika arxipelaqı (Baffin torpağı, Viktoriya, Devon, Elsmir, Banks), Qrelandiya, Şpisbergen, Yan-Mayn, Frans-İosif, Novaya Zemlya (Yeni torpaq), Severnaya Zemlya (Şimal Torpağı), Novosibir (Yeni Sibir), Anju, Vrangeli	Butiya, Melvil, Kola, Yamal, Taymir, Çukot Butiya, Melvil, Kola, Yamal, Taymir, Çukot

Xəritədən istifadə edərək Şimal qütb dairəsinin keçdiyi coğrafi obyektləri tapıb cədvəli doldurun:

Ölkələr	Adalar	Yarımadalar	Şəhərlər	Dağlar	Dənizlər
Kanada, Rusiya	Qrenlandiya, Baffin Torpağı	Skandinaviya, Çukot	Murmansk, Vorkuta	Skandinaviya, Verxoyansk	Ağ dəniz

Şimal qütb dairəsindən şimalda yaşayan xalqların həyat tərzini haqqında məlumat toplayın və esse yazın.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzah- etmə	Yerdə coğrafi enliklər üzrə gecə-gündüzün davam etmə müddətinin müxtəlifliyini izah etməkdə çətinlik çəkir	Yerdə coğrafi enliklər üzrə gecə-gündüzün davam etmə müddətinin müxtəlifliyini müəllimin köməyi ilə izah edir	Yerdə coğrafi enliklər üzrə gecə-gündüzün davam etmə müddətinin müxtəlifliyini əsasən izah edir	Yerdə coğrafi enliklər üzrə gecə-gündüzün davam etmə müddətinin müxtəlifliyini düzgün izah edir
Xəritədə göstərmə	Qütb gecə və gündüzlərinin yarandığı əraziləri xəritədə göstərəkən çoxlu səhvlər edir	Qütb gecə və gündüzlərinin yarandığı əraziləri müəllimin köməyi ilə xəritədə göstərir	Qütb gecə və gündüzlərinin yarandığı əraziləri xəritədə əsasən göstərir	Qütb gecə və gündüzlərinin yarandığı əraziləri xəritədə dəqiq göstərir

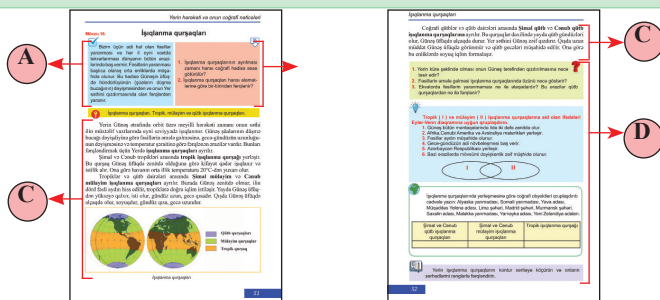
Mövzu 16. İşıqlanma qurşaqları

Alt standart

1.2.2. Yerin hərəkətinin nəticələri ilə həyatın inkişafı arasındakı əlaqəni izah edir.

Dərsin məqsədi

- Yerdə ışıqlanma qurşaqlarının yaranma səbəbini və xarakterik xüsusiyyətlərini izah edir.
- İşıqlanma qurşaqlarını xəritədə göstərir.

A - Yerin öz oxu və Günəş ətrafında hərəkəti sübut olunmazdan əvvəl belə güman edilirdi ki, Günəş və digər səma cisimləri Yerin ətrafında fırlanır. Sizcə belə olsaydı təbiətdə və insan həyatında nələr baş verərdi?

B - **Tədqiqat sualı:** 1. İşıqlanma qurşaqlarının ayrılması zamanı hansı coğrafi hadisə əsas götürülür?

2. İşıqlanma qurşaqları hansı əlamətlərinə görə bir-birindən fərqlənir?

C - Şagirdlər tədqiqat aparmaq məqsədi ilə mövzunun mətnini sinifdə fəsilələrlə oxuyur, cavablarını iş vərəqlərində göstərir. Qruplar yerinə yetirdikləri tapşırıqları təqdim edirlər. Müzakirə zamanı Yerin Günəş ətrafında hərəkəti, fəsillərin yaranması, yerdəki ayrı-ayrı məntəqələrdə günəş işığının və istiliyinin müxtəlifliyinin səbəbləri müzakirə olunur.

Yerin Günəş ətrafında hərəkəti nəticəsində onun səthi Günəşdən müxtəlif dərəcədə işıq və istilik alır, fəsillər yaranır. Yerdə müxtəlif məntəqələr arasındakı sutkanın uzunluğu dəyişir. Mövzuda Yerin Günəş ətrafındakı hərəkəti haqqında yeni biliklər verilərkən şagirdlərin yaş və idrak səviyyələri nəzərə alınır, onlarda təsvir etmə, izah etmə və hesablama bacarıqları inkişaf etdirilir.

D - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Yerin kürə şəklində olması nəticəsində onun ayrı-ayrı sahələri Günəş tərəfindən qeyri-bərabər qızdırılır.

2. Tropik ışıqlanma qurşağında fəsillər dəyişmir. Şimal mülayim və Cənub mülayim ışıqlanma qurşaqları il ərzində müxtəlif dərəcədə qızdığına görə fəsillər bir-birini əvəz edir.

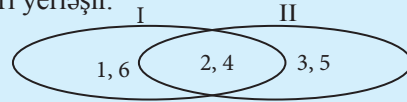
Yerin hərəkəti və onun coğrafi nəticələri

3. Ekvatorda fəsilərin yaranmamasının səbəbi Günəşin ekvatora yaxın əraziləri il boyu çox qızdırması ilə əlaqədardır. Bu ərazilərin qütb qurşaqlarından fərqi ondan ibarətdir ki, Yer kürəsi bu enlikdə kifayət qədər istilik alır və orta illik temperatur 20°C -dən yuxarı olur.

Tropik (I) və mülayim (II) işıqlanma qurşaqlarına aid olan ifadələri Eyler-Venn diaqramına uyğun qruplaşdırın.

1. Günəş bütün məntəqələrində ildə iki dəfə zenitdə olur.
2. Afrika, Cənubi Amerika və Avstraliya materikləri yerləşir.
3. Fəsilələr aydın müşahidə olunur.
4. Gecə-gündüzün adi növbələşməsi baş verir.
5. Azərbaycan Respublikası yerləşir.
6. Bəzi ərazilərdə mövsümi dəyişkənlik zəif müşahidə olunur.

İşıqlanma qurşaqlarında yerləşməsinə görə coğrafi obyektləri qruplaşdırıb cədvələ yazın:

Şimal və Cənub qütb işıqlanma qurşaqları	Şimal və Cənub mülayim işıqlanma qurşaqları	Tropik işıqlanma qurşağı
M u r m a n s k şəhəri.	Müqəddəs Yelena adası, Madrid şəhəri, Saxalin adası, Yeni Zelandiya adaları, Alyaska yarımadası,	Somali yarımadası, Yava adası, Lima şəhəri, Malakka yarımadası, Yamayka adası.

Yerin işıqlanma qurşaqlarını kontur xəritəyə köçürün və onların sərhədlərini rənglərlə fərqləndirin.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzahətmə	Yerdə işıqlanma qurşaqlarının yaranma səbəbini və xarakterik xüsusiyyətlərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Yerdə işıqlanma qurşaqlarının yaranması səbəbini və xarakterik xüsusiyyətlərini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Yerdə işıqlanma qurşaqlarının yaranması səbəbini və xarakterik xüsusiyyətlərini əsasən izah edir.	Yerdə işıqlanma qurşaqlarının yaranması səbəbini və xarakterik xüsusiyyətlərini düzgün izah edir.
Xəritədə göstərmə	İşıqlanma qurşaqlarını xəritədə göstərərkən çətinlik çəkir.	İşıqlanma qurşaqlarının bəzilərini xəritədə göstərir.	İşıqlanma qurşaqlarını xəritədə əsasən göstərir.	İşıqlanma qurşaqlarını xəritədə dəqiq göstərir.

Günəş şüalarının düşmə bucağının hesablanması

Mövzu 17. Günəş şüalarının düşmə bucağının hesablanması

Alt standart

1.2.1. Günəş şüalarının Yer kürəsinə düşmə bucağının dəyişməsini hesablayır.

Dərsin məqsədi

- Günəş şüalarının yer səthinə düşmə bucağını hesablayır.

A - Müəllim Yerin Günəş ətrafında hərəkətinə dair video süjet, yaxud plakat nümayiş etdirməklə motivasiya yarada bilər.

B - Şagirdlər qruplara bölünür və hər qrupa işçi vərəqlər təqdim edilir. İşçi vərəqlərdə hər bir qrup üçün 2-3 sualdan ibarət olan tapşırıqlar verilir. Şagirdlər dərslikdəki mətni fasilələrlə oxuyur, müəyyən qeydlər aparırlar. Onlar dərslikdən, Coğrafiya Ensiklopediyasından, elektron vəsaitlərdən istifadə etməklə verilmiş tapşırıqları cavablandırırlar, qrup liderləri onları təqdim edirlər. Şagirdlər hər bir qrupun işçilərini müzakirə edir, suallar verir, öz fikirlərini bildirir və qiymətləndirirlər.

C - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

İlin müxtəlif vaxtlarında günəş şüalarının maksimum və minimum düşmə bucağına malik olan məntəqələri uyğun olaraq seçib cədvələ yazın:

Dövrələr	21 mart	23 sentyabr	22 iyun	22 dekabr
Maksimum	b	b	a	c
Minimum	d, e	d, e	d	e

A - Müəllim Yerin Günəş ətrafında hərəkətinə dair video süjet, yaxud plakat nümayiş etdirməklə motivasiya yarada bilər.

B - Şagirdlər qruplara bölünür və hər qrupa işçi vərəqlər təqdim edilir. İşçi vərəqlərdə hər bir qrup üçün 2-3 sualdan ibarət olan tapşırıqlar verilir. Şagirdlər dərslikdəki mətni fasilələrlə oxuyur, müəyyən qeydlər aparırlar. Onlar dərslikdən, Coğrafiya Ensiklopediyasından, elektron vəsaitlərdən istifadə etməklə verilmiş tapşırıqları cavablandırırlar, qrup liderləri onları təqdim edirlər. Şagirdlər hər bir qrupun işçilərini müzakirə edir, suallar verir, öz fikirlərini bildirir və qiymətləndirirlər.

C - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

İlin müxtəlif vaxtlarında günəş şüalarının maksimum və minimum düşmə bucağına malik olan məntəqələri uyğun olaraq seçib cədvələ yazın:

Dövrələr	21 mart	23 sentyabr	22 iyun	22 dekabr
Maksimum	b	b	a	c
Minimum	d, e	d, e	d	e

Verilmiş şəhərlərdə günəş şüalarının maksimum və minimum düşmə bucağını hesablayın.

Şəhərlər	Qahirə	Durban	Moskva	Kanberra
Yerləşdiyi coğrafi enlik	30° ş.m.e.	30° c.e.	56° ş.m.e.	35° c.e.
Günəş şüalarının maksimum düşmə bucağı	83,5°	83,5°	57,5°	78,5°
Günəş şüalarının minimum düşmə bucağı	36,5°	36,5°	10,5°	31,5°

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
Hesablama	Günəş şüalarının yer səthinə düşmə bucağını hesablamaqda çətinlik çəkir	Günəş şüalarının yer səthinə düşmə bucağını hesablayarkən köməkdən istifadə edir	Günəş şüalarının yer səthinə düşmə bucağını cüzi səhvlər etməklə hesablayır	Günəş şüalarının yer səthinə düşmə bucağını düzgün hesablayır

Mövzu 18. Ümumiləşdirici tapşırıqlar.

Qurşaq vaxtı və günəş şüalarının düşmə bucağının hesablanması

Alt standart

- 1.2.1. Günəş şüalarının Yer kürəsinə düşmə bucağının dəyişməsini hesablayır.
1.2.2. Yerin hərəkətinin nəticələri ilə həyatın inkişafı arasındakı əlaqəni izah edir.

Dərsin məqsədi

- Qütb gecə-gündüzünün yarandığı əraziləri xəritədə göstərir.
- Məntəqələr arasındakı qurşaq vaxt fərqi və günəş şüalarının düşmə bucağına dair hesablamalar aparır.

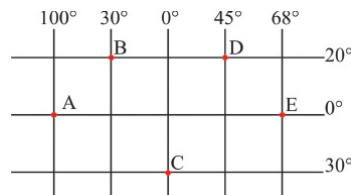
Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
Xəritədə göstərmə	Qütb gecə-gündüzünün yarandığı əraziləri xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir	Qütb gecə-gündüzünün yarandığı əraziləri xəritədə göstərərək çoxlu səhvlərə yol verir	Qütb gecə-gündüzünün yarandığı əraziləri xəritədə əsasən göstərir.	Qütb gecə-gündüzünün yarandığı əraziləri xəritədə düzgün göstərir.
Hesablama	Məntəqələr arasındakı vaxt fərqi və günəş şüalarının düşmə bucağına dair hesablamalarda çətinlik çəkir	Məntəqələr arasındakı vaxt fərqi və günəş şüalarının düşmə bucağına dair hesablamalarda çoxlu səhvlərə yol verir	Məntəqələr arasındakı vaxt fərqi və günəş şüalarının düşmə bucağına dair hesablamaları əsasən aparır.	Məntəqələr arasındakı vaxt fərqi və günəş şüalarının düşmə bucağına dair hesablamaları düzgün aparır.

III TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Aşağıdakı sxemə əsasən məntəqələrin yerləşdiyi saat qurşaqlarını hesablayın.

- A _____
B _____
C _____
D _____
E _____

2. Xəritə-sxemə əsasən qütb gecə-gündüzünün müşahidə edildiyi əraziləri müəyyənləşdirin.

- A) 3, 5, 6
B) 1, 2, 5
C) 1, 3, 4
D) 2, 4, 6
E) 2, 5, 6

3. Aşağıdakı ölkələri uyğun olaraq qruplaşdırıb cədvələ yazın.

Kanada, Madaqaskar, Qazaxıstan, Azərbaycan, Surinam, Somali, Bruneı, İsveç, Tailand, AFR

Günəşin zenitdə olduğu ölkələr	Günəşin zenitdə olmadığı ölkələr

4. Aşağıdakı cədvəli tamamlayın.

Nö	Günəşin zenitdə olduğu enlik	Paytaxt şəhərlər (coğrafi enliklər)	Günəş şüalarının düşmə bucağı
1	14° şm.en	Oslo (60° şm.e.)	
2		Riqa (56° şm.e.)	10,5°
3	23,5° şm.en	Ər-Riyad (25° şm.e.)	

5. Yer kürəsinin sxemdəki vəziyyətinə uyğun gələn əlamətləri seçin.

- Cənub yarımkürəsində yay fəslı başlayır.
- Şimal yarımkürəsi Günəşə tərəf çevrilmişdir.
- Şimal yarımkürəsində ən uzun gündüz və ən qısa gecədir.
- Cənub yarımkürəsində ən uzun gündüz və ən qısa gecədir.
- Şimal qütb dairəsindən şimalda qalan məntəqələrdə qütb gecələridir.
- Günəş 23,5° şm.e.-də zenitdədir.

IV TƏDRİS VAHİDİ

Yerin fəal tektonik təbəqəsi

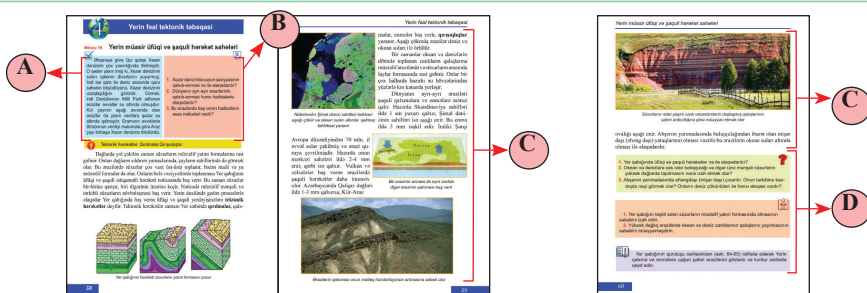
Mövzu: 19. Yerin müasir üfüqi və şaquli hərəkət sahələri

Alt standart

2.1.1. Litosfer tavalarının hərəkətini müasir relyef formalarının yaranması ilə əlaqələndirir.

Dərsin məqsədi

- Yer qabığında baş verən şaquli və üfüqi hərəkətləri və onların nəticələrini izah edir.
- Şaquli və üfüqi hərəkətlərin baş verdiyi əraziləri xəritədə göstərir.

A - Müəllim motivasiya qurarkən dərslikdə verilmiş girişdən istifadə edə bilər. Şagirdlərdə idraki fəallığın artırılması məqsədi ilə şəkillərdən və digər illüstrasiya materiallarından da istifadə etmək olar. Təqdim olunan şəkillər əsasında şagirdlərə yönləndirici suallar verilir. Qeyd edək ki, yönləndirici suallar şagirdlərdə müxtəlif fərziyyələr yaratmaq məqsədi daşıdığından, onlar idrak səviyyələrinə uyğun verilməlidir. Ona görə də bu sualları hər bir müəllim sinfin səviyyəsinə uyğun olaraq verir.

B - **Tədqiqat sualı:** 1. Xəzər dənizində suyun səviyyəsinin qalxıb-enməsi nə ilə əlaqədardır? 2. Dünyanın ayrı-ayrı ərazilərinin qalxıb-enməsi hansı hadisələrlə əlaqədardır? 3. Bu ərazilərdə baş verən hadisələrin əsas nəticələri nədir?

C - Şagirdlər mövzunun mətnini sinifdə fasilələrlə oxuyur, onlara verilmiş sualların cavablarını iş vərəqlərində göstərirlər. Mövzuda Yerin daxilində gedən proseslərlə bağlı olaraq Yer qabığında üfüqi və şaquli hərəkətlər şagirdlər tərəfindən mənimsənilir. BİBÖ cədvəlində yeni öyrəndikləri qeyd olunur.

Yerin müasir üfüqi və şaquli hərəkət sahələri

D - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Yerin daxilində baş verən proseslərlə bağlı olaraq Yer qabığında üfüqi və şaquli hərəkətlər baş verir.
2. Balıqqulağı və digər üzvi mənşəli süxurların yüksək dağlarda rast gəlinməsinin səbəbi tektonik hərəkətlər zamanı Yer səthinin şaquli qalxmasıdır.
3. Vaxtilə indiki Abşeronun ərazisi okean suları altında olmuş və burada dəniz heyvanlarının qalıqları toplanmışdır. Hazırda onların daşlaşmış qalıqları qalın təbəqə əmələ gətirir. Bu qalıqlar arasında balıqqulağı üstünlük təşkil edir.

1. Şagird mövzunu oxuyur və verilən məlumatlardan istifadə edərək tapşırığı belə cavablandırır: Yer qabığını təşkil edən süxurlar üst-üstə toplanaraq, şaquli, maili və ya müxtəlif formalarda olur. Onların belə vəziyyətdə toplanması Yer qabığının üfüqi və şaquli istiqamətdə hərəkəti nəticəsində baş verir. Bu zaman süxurlar bir-birinə qarışır, biri digərinin üzərinə keçir. Nəticədə müxtəlif mənşəli və tərkibli süxurların növbələşməsi baş verir.
2. Bir zamanlar okean və dənizlərin dibində qalın laylar şəklində toplanan canlıların qalıqlarına su hövzələrindən xeyli uzaqda, yüksək dağlıq ərazilərdə rast gəlinir. Bu, yer qabığının şaquli qalxmalarına məruz qalması ilə əlaqədardır.

Yer qabığının quruluşu xəritəsindən istifadə edərək Yer qalxma və enmələrə uyğun gələn ərazilərini göstərin və kontur xəritədə qeyd edin.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzahetmə	Yer qabığında baş verən şaquli və üfüqi hərəkətləri və onların nəticələrini izah etməkdə çətinlik çəkir	Yer qabığında baş verən şaquli və üfüqi hərəkətləri və onların nəticələrini izah edərkən çoxlu səhvlərə yol verir	Yer qabığında baş verən şaquli və üfüqi hərəkətləri və onların nəticələrini əsasən izah edir.	Yer qabığında baş verən şaquli və üfüqi hərəkətləri və onların nəticələrini dəqiq və nümunələr göstərməklə izah edir.
Xəritədə göstərmə	Şaquli və üfüqi hərəkətlərin baş verdiyi əraziləri xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir	Şaquli və üfüqi hərəkətlərin baş verdiyi əraziləri xəritədə göstərəkən çoxlu səhvlərə yol verir	Şaquli və üfüqi hərəkətlərin baş verdiyi əraziləri əsasən xəritədə göstərir.	Şaquli və üfüqi hərəkətlərin baş verdiyi əraziləri tam olaraq xəritədə göstərir

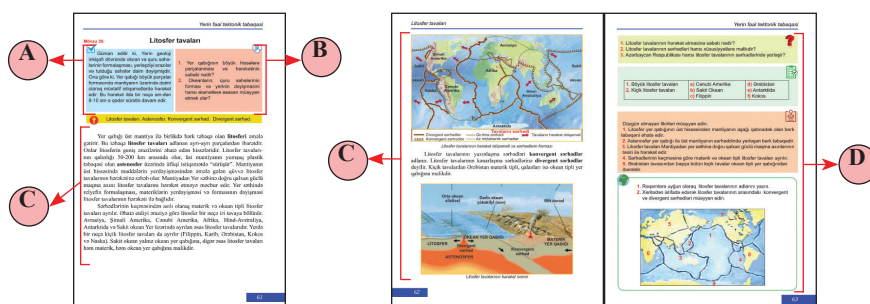
Mövzu: 20. Litosfer tavaları

Alt standart

- 2.1.1. Litosfer tavalarının hərəkətini müasir relyef formalarının yaranması ilə əlaqələndirir.
- 2.1.2. Tektonik xəritələrdə litosfer tavalarının hərəkətinin nəticələrini oxuyur.

Dərsin məqsədi

- Litosfer tavaları anlayışını izah edir.
- Litosfer tavalarını fərqləndirir.

A - Motivasiya. Müəllim litosfer tavalarını əks etdirən şəkli löhvədən asır. Şəkil ətrafında yönəldici suallar verməklə mövzunu müəyyənləşdirir. Şagirdlərin fərziyyələri dinlənildikdən sonra yerin daxilində maqmanın hərəkəti, yaxud litosfer tavalarının hərəkətinə aid elektron materiala baxılır.

B - Tədqiqat sualı: 1. Yer qabığının böyük hissələrə parçalanması və hərəkətinin səbəbi nədir?

2. Okeanların, quru sahələrinin forması və yerinin dəyişməsinə hansı əlamətlərə əsasən müəyyən etmək olar?

Löhvədə və ya flipçatda BİBÖ cədvəli asılır. Şagirdlərdən litosfer haqqında nəyi bildikləri soruşulur və cavablar qeyd olunur. Şagirdlərin nələri bilmək istədikləri soruşulur və qeyd olunur. Təqdim olunan şəkillər əsasında şagirdlərə yönəldici suallar verilir.

Bilirik	İstəyirik bilək	Oyrəndik
Litosfer yer qabığı ilə üst mantiyanın birgə əmələ gətirdiyi təbəqədir. Litosfer Yerin bərk, daş təbəqəsidir.	Litosfer Yeri bütöv bir lay kimi örtürmü? Nə üçün litosfer mantiya üzərində hərəkət edir?	

C - Şagirdlər mövzunun mətnini sinifdə fasilələrlə oxuyur, onlara verilmiş sualların cavablarını iş vərəqlərində göstərir. Mövzuda litosfer tavalarının oxşar və fərqli xüsusiyyətləri müəyyən edilir, onların ölçüləri və qalınlığı arasında fərqlərin yaranması səbəbləri müəyyənləşdirilir.

Litosfer tavaları

D

- Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Litosfer tavalarının hərəkət etməsinə mantiyadan Yer səthinə doğru qalxan güclü maqma axını təsir edir.
2. Litosfer tavalarının sərhədi fəal seysmikliyi və vulkanizmin olması ilə seçilir.
3. Azərbaycan Respublikası Avrasiya və Ərəbistan litosfer tavalarının sərhədində yerləşir.

1. Litosfer tavalarını böyüklüyünə görə qruplaşdırın və dəftərinizə qeyd edin.

Sakit okean, Şimali Amerika, Cənubi Amerika, Afrika, Avrasiya, Antarktida, Hind-Avstraliya.

1. Böyük litosfer tavaları	2. Kiçik litosfer tavaları
a) Cənubi Amerika b) Sakit okean e) Antarktida	c) Filippin d) Ərəbistan f) Kokos

Düzgün olmayan fikirləri müəyyən edin: Şagird mövzunu oxuyaraq məlumat alır ki, litosfer yer qabığı ilə mantiyanın üst bərk qatını təşkil edir.

Litosfer ilə üst mantiyanın sərhədində yüksək temperatur şəraitində süxurlar əriyir və plastik vəziyyətdə olur.

1. Litosfer yerqabığının üst hissəsindən mantiyanın aşağı qatınadək olan bərk təbəqəni əhatə edir.
2. Astenosfer yer qabığı ilə üst mantiyanın sərhədində yerləşən bərk təbəqədir.
3. Ərəbistan tavasından başqa bütün kiçik tavalər okean tipli yer qabığından ibarətdir.

Ərəbistan tavasından başqa bütün kiçik litosfer tavaları okean yer qabığı tiplidir.

1. Rəqəmlərə uyğun olaraq litosfer tavalarının adlarını yazın. Dərslikdə səhifə 63-də verilmiş xəritə-sxemi tamamlamaq üçün şagirdlər səh. 62-də verilmiş xəritə-sxem və səh. 64-65-də olan "Yer qabığının quruluşu" xəritəsindən istifadə edə bilərlər.

1. Sakit okean, 2. Filippin, 3. Hind-Avstraliya, 4. Naska, 5. Avrasiya, 6. Afrika, 7. Şimali Amerika, 8. Cənubi Amerika, 9. Antarktida.

2. Xəritədən istifadə edərək litosfer tavalarının arasındakı konvergent və divergent sərhədləri müəyyən edin.

Litosfer tavalarının hansı istiqamətlərdə hərəkət etdiyini müəyyənləşdirmək üçün şagirdlər dərslikdə səh. 62-də verilmiş xəritə-sxem və səh. 64-65-də olan "Yer qabığının quruluşu" xəritəsindən istifadə edə bilərlər.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzahetmə	Litosfer təbəqələri anlayışını izah etməkdə çətinlik çəkir	Litosfer təbəqələri anlayışını xeyli səhləvlər etməklə izah edir.	Litosfer təbəqələri anlayışını əsasən izah edir.	Litosfer təbəqələri anlayışını düzgün izah edir.
Fərqləndirmə	Litosfer təbəqələrini fərqləndirməkdə çətinlik çəkir	Litosfer təbəqələrini fərqləndirərkən xeyli səhləvlərə yol verir	Litosfer təbəqələrini əsasən fərqləndirir.	Litosfer təbəqələrini düzgün fərqləndirir.

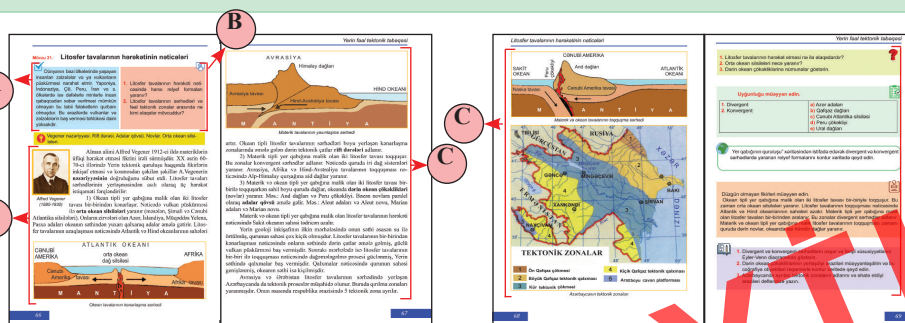
Mövzu: 21. Litosfer təbəqələrinin hərəkətinin nəticələri

Alt standart

- 2.1.1. Litosfer təbəqələrinin hərəkətini müasir relyef formalarının yaranması ilə əlaqələndirir.
- 2.1.2. Tektonik xəritələrdə litosfer təbəqələrinin hərəkətinin nəticələrini oxuyur.

Dərsin məqsədi

- Litosfer təbəqələri haqqında nəzəriyyəni izah edir.
- Litosfer təbəqələrinin hərəkət etməsi və onların coğrafi nəticələrini şərh edir.
- Litosfer təbəqələrinin hərəkəti nəticəsində yaranan relyef formalarını xəritədə göstərir.

- A - Giriş.** Müəllim litosfer təbəqələrinin hərəkəti haqqında şagirdlərdə maraq yaratmaq üçün belə bir motivasiya verə bilər: Azərbaycan ərazisində Afrikanın rütubətli tropik meşələrinə xas olan bitki və heyvan qalıqları tapılmışdır. Bu canlı qalıqları onların yaşadığı dövrlərdə iqlimin isti və rütubətli olmasını sübut edir. Alimlər rütubətli tropik meşələr üçün səciyyəvi olan canlı orqanizm qalıqlarının Azərbaycanda olmasını maraqlı faktlarla sübut etməyə çalışırlar.

Litosfer tavalalarının hərəkətinin nəticələri

B - Tədqiqat sualı: 1. Litosfer tavalalarının hərəkəti nəticəsində hansı relyef formaları yaranır?

2. Litosfer tavalalarının sərhədləri və fəal tektonik zonalar arasında nə kimi əlaqələr mövcuddur?

C - Şagirdlər mövzunun mətnini sinifdə fasilələrlə oxuyur və müəllim onlara tapşırır ki, mətnin qısa məzmununu blok-sxem şəklində yığsınlar. Mövzuda litosfer tavalalarının oxşar və fərqli xüsusiyyətləri müəyyən edilir, onların ölçüləri, ağırlığı və qalınlığı arasında fərqlərin yaranması səbəbləri müəyyənləşdirilir.

D - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Litosfer tavalalarının hərəkət etməsi üst mantiyada maddələrin yerdəyişməsindən əmələ gələn qüvvə ilə əlaqədardır.

2. Bu silsilələr iki okean tipli litosfer tavaasının kənarlaşma sərhədində yaranır.

3. Dərin okean çökəkliklərinə nümunələr göstərin.

Dərin okean çökəkliklərinə Aleut, Peru, Marian, Filippin və s. aiddir.

“Yer qabığının quruluşu” xəritəsindən istifadə edərək, divergent və konvergent sərhədlərdə yaranan relyef formalarını kontur xəritədə qeyd edin.

Divergent	Konvergent
a) Azor adaları	b) Qafqaz dağları
c) Cənubi Atlantika silsiləsi	d) Peru çökəkliyi

Şagird verilən tapşırığı həll etmək üçün mövzunu oxuyur və mətndə verilmiş səhv fikirləri düzəldir: Okean tipli yer qabığına malik olan iki litosfer tavaası bir-birindən aralanır. Bu zaman orta okean silsiləsi yaranır. Litosfer tavalalarının

aralanması nəticəsində Atlantik və Hind okeanlarının sahələri artır. Okean tipli tavaların sərhədləri boyu yerləşən ayrılma zonalarında rift dərələri əmələ gəlir.

Materik tipli yer qabığına malik olan litosfer tavaları bir-biri ilə toqquşur. Bu zonalar konvergent sərhədlər adlanır. Materik və okean tipli yer qabığına malik olan litosfer tavalarının toqquşması zamanı materi qabığında hündür dağlar, okeanda isə dərin novlar yaranır.

1. Divergent və konvergent sərhədlərin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini Eyler-Venn diaqramında göstərin.

2. Dərin okean çökəkliklərinin yerləşdiyi obyektləri müəyyənləşdirin və kontur xəritədə qeyd edin.

3. Azərbaycanda ayrılan tektonik zonaların adlarını və əhatə etdiyi əraziləri dəftərinizə yazın.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzah- etmə	Litosfer tavaları haqqında nəzəriyyəni izah etməkdə çətinlik çəkir	Litosfer tavaları haqqında nəzəriyyəni müəllimin köməyi ilə izah edir	Litosfer tavaları haqqında nəzəriyyəni əsasən izah edir	Litosfer tavaları haqqında nəzəriyyəni düzgün izah edir
Şərh- etmə	Litosfer tavalalarının hərəkət etməsi və onların coğrafi nəticələrini şərh etməkdə çətinlik çəkir	Litosfer tavalalarının hərəkət etməsi və onların coğrafi nəticələrini müəllimin köməyi ilə şərh edir	Litosfer tavalalarının hərəkət etməsi və onların coğrafi nəticələrini əsasən şərh edir	Litosfer tavalalarının hərəkət etməsi və onların coğrafi nəticələrini düzgün şərh edir
Xəritədə göstərmə	Litosfer tavalalarının hərəkəti nəticəsində yaranan relyef formalarını xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir	Litosfer tavalalarının hərəkəti nəticəsində yaranan relyef formalarını xəritədə səhvlərə yol verməklə göstərir	Litosfer tavalalarının hərəkəti nəticəsində yaranan relyef formalarını xəritədə əsasən göstərir	Litosfer tavalalarının hərəkəti nəticəsində yaranan relyef formalarını xəritədə dəqiq göstərir

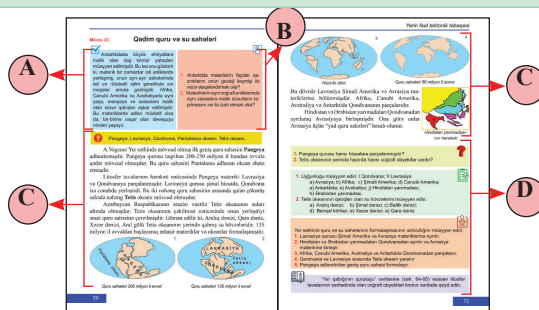
Mövzu: 22. Qədim quru və su sahələri

Alt standart

- 2.1.1. Litosfer tavalarının hərəkətini müasir relyef formalarının yaranması ilə əlaqələndirir.
- 2.1.2. Tektonik xəritələrdə litosfer tavalarının hərəkətinin nəticələrini oxuyur.

Dərsin məqsədi

- Yerin yaranmasından indiyədək onun səthində quru və su sahəsinin dəyişməsinin səbəblərini izah edir.
- Müxtəlif dövrlərdə mövcud olmuş nəhəng quru və su səthini fərqləndirir.
- Yerin inkişafının müxtəlif mərhələlərində mövcud olmuş su və quru sahələrini xəritədə göstərir.

A - Müəllim Pangeya, Qondvana, Lavrasiya və s. sahələrini əks etdirən şəkillər təqdim edir. Yerin daxilində baş verən prosesləri əks etdirən elektron vəsaiti, yaxud slaydlar təqdim edilir. Şagirdlərin diqqəti bu prosesləri əmələ gətirən qüvvələrə yönəldilir. Bu məqsədlə şagirdlərə aşağıdakı kimi yönəldici suallarla müraciət olunur: Sizcə yer səthində quru və su səthinin belə dəyişməsinin səbəbi nədir?

B - **Tədqiqat sualı:** 1. Antarktida materikinin faydalı qazıntılarını onun geoloji keçmişi ilə necə əlaqələndirmək olar?

2. Materiklərin eyni coğrafi enliklərində eyni xassələrə malik süxurların tapılmasını nə ilə izah etmək olar?

C - “İkiqat gündəlik” üsulundan istifadə etməklə müəllim mətni şagirdlərə oxutdurur. Şagirdlər mətni oxuduqca ən vacib parçaları seçib vərəqin bir hissəsində yazır. Vərəqin digər hissəsində isə izahatlar qeyd edilir:

- Bu parçada hansı fikirlər doğrudur?
- Bu hissə nə üçün vacibdir?
- Bu fikrə şübhə ilə yanaşmaq olarmı?

Müəllim hər bir şagirdin fikirlərini dinlədikdən sonra öz izahatını verir. Həmçinin, bu bölmədə müəllim **D**- blokundakı **Təpşiriq** bölməsindən istifadə edə bilər.

D - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Litosfer tavalarının hərəkəti nəticəsində Pangeya materiki 200-250 mln. il əvvəl Lavrasiya və Qondvana quru sahələrinə parçalandılar.
2. Vaxtilə Vətənimiz Tetis okeanının suları altında idi. Quru sahəsinin qalxması ilə əlaqədar olaraq onun yerində Aralıq dənizi, Qara dəniz, Xəzər dənizi, Aral gölü kimi su hövzələri yaranmışdır.

1. Uyğunluğu müəyyən edin:

I – Qondvana	II – Lavrasiya
b) Afrika; d) Cənubi Amerika e) Antartida; ə) Avstraliya j) Hindistan yarımadası h) Ərəbistan yarımadası	a) Avrasiya c) Şimali Amerika

2. Tetis okeanının qalıqları olan su hövzələrini ayırın.

- a)** Aralıq dənizi; **b)** Şimal dənizi; **c)** Baltik dənizi;
d) Benqal körfəzi; **e)** Xəzər dənizi; **ə)** Qara dəniz

Hazırda mövcud olan: **a)** Aralıq dənizi, **e)** Xəzər dənizi və **ə)** Qara dəniz Tetis okeanının qalıqlarıdır.

Tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagird mövzunu oxuyaraq verilmiş məlumatlar əsasında Yer səthinin quru və su sahələrinin formalaşmasının məntiqi ardıcılığını müəyyən edir:

1. Pangeya adlanan geniş quru sahəsi formalaşır.
2. Qondvana və Lavrasiya arasında Tetis okeanı yaranır.
3. Lavrasiya Şimali Amerika və Avrasiya materiklərinə ayrılır.
4. Afrika, Cənubi Amerika, Avstraliya və Antarktida Qondvanadan parçalanır.
5. Hindistan və Ərəbistan Qondvanadan ayrılır və Lavrasiya birləşir.

Şagird “Yer qabığının quruluşu” xəritəsinə əsasən (səh. 64-65) litosfer tavalarının sərhədində olan coğrafi obyektləri kontur xəritədə qeyd edir.

LAYIHƏ

Ümumiləşdirici tapşırıqlar

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
1	2	3	4	5
İzahetmə	Yerin yaranmasından indiyədək onun səthində quru və su sahəsinin dəyişməsinin səbəblərini çətinliklə izah edir.	Yerin yaranmasından indiyədək onun səthində quru və su sahəsinin dəyişməsinin səbəblərini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Yerin yaranmasından indiyədək onun səthində quru və su sahəsinin dəyişməsinin səbəblərini əsasən izah edir.	Yerin yaranmasından indiyədək onun səthində quru və su sahəsinin dəyişməsinin səbəblərini düzgün izah edir.
Fərqləndirmə	Müxtəlif dövrlərdə mövcud olmuş nəhəng quru və su səthini zəif fərqləndirir.	Müxtəlif dövrlərdə mövcud olmuş nəhəng quru və su səthini səhvlərlə fərqləndirir.	Müxtəlif dövrlərdə mövcud olmuş nəhəng quru və su səthini düzgün fərqləndirir.	Müxtəlif dövrlərdə mövcud olmuş nəhəng quru və su səthini düzgün fərqləndirir.
Xəritədə göstərmə	Yerin inkişafının müxtəlif mərhələlərində mövcud olmuş su və quru sahələrini xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir.	Yerin inkişafının müxtəlif mərhələlərində mövcud olmuş su və quru sahələrini xəritədə göstərərək səhvlərə yol verir.	Yerin inkişafının müxtəlif mərhələlərində mövcud olmuş su və quru sahələrinin əksəriyyətini xəritədə göstərir.	Yerin inkişafının müxtəlif mərhələlərində mövcud olmuş su və quru sahələrinin hamısını xəritədə göstərir.

Mövzu: 23. Ümumiləşdirici tapşırıqlar. *Litosfer tavalarının hərəkətinin nəticələri*

Alt standart

- 2.1.1. Litosfer tavalarının hərəkətini müasir relyef formalarının yaranması ilə əlaqələndirir.
- 2.1.2. Tektonik xəritələrdə litosfer tavalarının hərəkətinin nəticələrini oxuyur.

Dərsin məqsədi

- Qədim və müasir quru sahələrini fərqləndirir.
- Litosfer tavalarının hərəkətini müəyyən edib xəritədə göstərir.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
Fərqləndirmə	Qədim və müasir quru sahələrini fərqləndirməkdə çətinlik çəkir	Qədim və müasir quru sahələrini fərqləndirərək səhvlərə yol verir	Qədim və müasir quru sahələrini əsasən fərqləndirir	Qədim və müasir quru sahələrini düzgün fərqləndirir
Xəritədə göstərmə	Litosfer tavalarının hərəkətini müəyyən edib xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir	Litosfer tavalarının hərəkətini müəyyən edib xəritədə göstərərək səhvlərə yol verir	Litosfer tavalarının hərəkətini əsasən müəyyən edib xəritədə göstərir	Litosfer tavalarının hərəkətini düzgün müəyyən edib xəritədə göstərir.

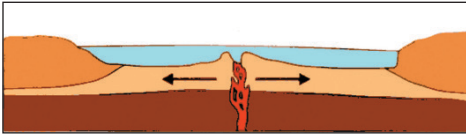
IV TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Aşağıda adları verilmiş litosfer tavarlarını xəritə-sxem üzərində qeyd edin:

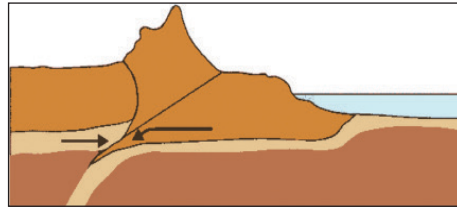
- a) Sakit okean
- b) Afrika
- c) Hind-Avstraliya
- d) Ərəbistan
- e) Filippin
- ə) Naska

2. Verilmiş sxemlərdə litosfer tavarlarının hərəkəti nəticəsində əmələ gələn relyef formalarını müəyyən edin:

I

II

3. Litosfer tavarlarını sahəsinə görə qruplaşdırın və cədvəli tamamlayın:

Böyük tavarlar	Kiçik tavarlar
1.	1.
2.	2.
3.	3.

4. Hal-hazırda sahəsi böyüyən su hövzələri:

- 1. Sakit okean, 2. Aralıq dənizi, 3. Atlantik okean,
- 4. Xəzər dənizi, 5. Hind okeanı, 6. Şimal Buzlu okeanı.
- A) 1; 5 B) 2; 4 C) 3; 5 D) 4; 6 E) 1; 2

5. Düzgün olan ifadələri seçin:

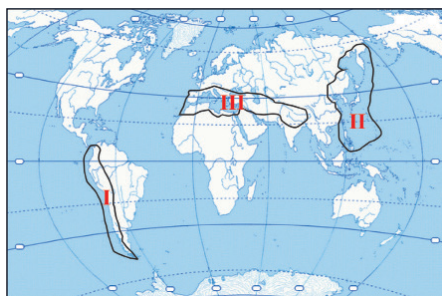
- a) Tektonik hərəkətlər Yer qabığının üfüqi və şaquli yerdəyişməsidir
- b) Üfüqi hərəkətlər litosfer tavarlarının sərhədlərində əmələ gəlir
- c) Tavarların bir-birindən uzaqlaşma sərhədi konvergent sərhəd adlanır
- d) Ərəbistan tavası materik tipli Yer qabığına malikdir
- e) Materik və okean tipli litosfer tavarlarının toqquşma sərhədində quruda sıra dağlar, dərin okean çökəklikləri əmələ gəlir

6. Aşağıdakı cümlələri tamamlayın:

1. Materik tipli litosfer tavalarının toqquşmasından dağlar əmələ gəlmişdir.
2. Sakit okean sahili dağlar sistemi tavalarının nəticəsində yaranmışdır.
3. İslandiya, Azor, Müqəddəs Yelena, Pasxa adaları əmələ gəlmişdir.

7. Kontur xəritədə işarələnmiş ərazilərə uyğun gələn coğrafi obyektləri qruplaşdırın:

1. Peru çökəkliyi
2. Akonkaqua dağı
3. Tubkal dağı
4. Fudziyama vulkanı
5. Qafqaz dağları
6. Klyuçi Sopkası
7. Filippin adaları

I ; II ; III

8. Uyğunluğu müəyyən edin:

1. Materik və okean tavalarının toqquşma zonası
 2. Okean tavalarının kənarlaşma sərhədi
 3. Materik tavalarının toqquşma sərhədi
-
- a) Pireney dağları
 - b) Kuril-Kamçatka çökəkliyi
 - c) İslandiya adası
 - d) Cənubi Atlantika silsiləsi
 - e) Himalay dağları

LAYİHƏ

V TƏDRİS VAHİDİ

Atmosfer

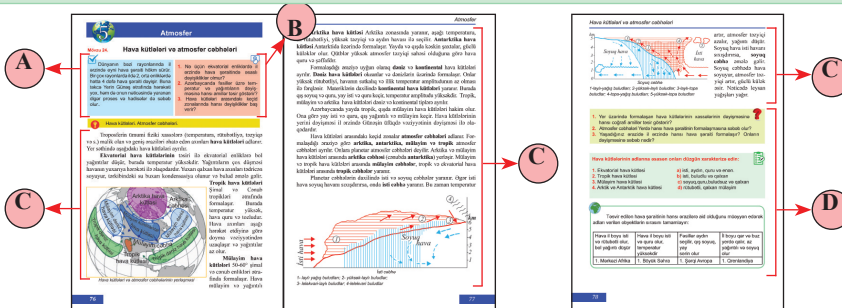
Mövzu 24. Hava kütlələri və atmosfer cəbhələri

Alt standart

2.1.3. İqlim əmələ gətirən amilləri və dünyanın iqlimində baş verən dəyişiklikləri izah edir.

Dərsin məqsədi

- Hava kütlələrinin xüsusiyyətlərini izah edir.
- Atmosfer cəbhələrini fərqləndirir.

A - Müəllim girişdə mətn və şəkil üzrə iş üsulundan istifadə edə bilər. İllüstrasiya materialları təqdim edildikdən sonra şagirdlər dərslikdəki mətnin motivasiya hissəsi ilə tanış olur və müəllim yönəldici suallarla sinifə müraciət edir.

B - Tədqiqat sualı

- Nə üçün ekvatorial enliklərdə il ərzində hava şəraitində əsaslı dəyişikliklər olmur?
- Azərbaycanda fəsillər üzrə temperatur və yağıntıların dəyişməsinə hansı amillər təsir göstərir?
- Hava kütlələri arasındakı keçid zonalarında hansı dəyişikliklər baş verir?

C - Yeni mövzunun izahı zamanı müəllim "Fikirlər/anlayışlar xəritəsi" üsulundan istifadə edə bilər. Bunun üçün sinifi kiçik qruplara bölüb, mətni hissə-hissə oxutdurmaq olar. Sonra isə şagirdlərə mətnin əsas məzmununu blok-sxem şəklində qruplaşdırmaq tapşırılır.

D - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

- Yer üzərində formalaşan hava kütlələrinin xassələrinin dəyişməsinə coğrafi enlik, su və quru sahəsi, relyef kimi coğrafi amillər təsir göstərir.
- Hava kütlələri arasındakı keçid zonaları atmosfer cəbhələri adlanır. Əgər

Hava kütlələri və atmosfer cəbhələri

isti hava soyuq havanı sıxışdırırsa ona isti cəbhə deyilir. Bu zaman temperatur artır, atmosfer təzyiqi azalır, yağıntı düşür. Soyuq hava isti havanı sıxışdırırsa soyuq cəbhə əmələ gəlir. Soyuq cəbhədə hava soyuyur, atmosfer təzyiqi artır, güclü külək əsir, leysan yağışları yağır.

3. Azərbaycanda yayda tropik, qışda mülayim hava kütlələrinin təsiri müşahidə olunur. Hava şəraitinin dəyişməsinə səbəb yer səthinin qeyri-bərabər qızması, Günəşin zenitdə olan vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar hava kütlələrinin yerdəyişməsidir.

Uyğunluğu müəyyən etmək üçün şagird mövzunu oxuyur və qazandığı biliklərdən istifadə edir.

Hava kütlələrinin adlarına əsasən onları düzgün xarakterizə edir:

1. Ekvatorial hava kütləsi	a) isti, buludlu və qalxan
2. Tropik hava kütləsi	b) isti, aydın, quru və enən.
3. Mülayim hava kütləsi	c) rütubətli, qalxan mülayim
4. Arktik və Antarktik hava kütləsi	d) soyuq, quru, buludsuz və enən

Şagirdlər “Dünyanın iqlim xəritəsi”ndən və “Dünyanın fiziki xəritəsi”ndən istifadə edərək təsvir edilən hava şəraitinin hansı ərazilərə aid olduğunu müəyyənləşdirib adları verilən obyektlərin sırasını tamamlayırlar.

Hava il boyu isti və rütubətli keçir, bol yağıntı düşür	Hava il boyu isti və quru olur, temperatur yüksəkdir	Fəsillər aydın görünür, qış soyuq, yay sərin olur	İl boyu qar və buz yerdə qalır, az yağıntılı və soyuq olur
1. Mərkəzi Afrika 2. Amazon ovalığı 3. Cənub-Şərqi Asiya	1. Böyük Səhra 2. Qərbi Avstraliya 3. Tar səhrası	1. Şərqi Avropa 2. Böyük Göllər ətrafı 3. Pataqoniya yaylası	1. Qrenlandiya 2. Antarktida 3. Kanada-Arktika arxipelaqı

Qiymətləndirmə

Səviyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzah- etmə	Hava kütlələrinin xüsusiyyətlərini izah etməkdə çətinlik çəkir	Hava kütlələrinin xüsusiyyətlərini izah edərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Hava kütlələrinin xüsusiyyətlərini əsasən izah edir	Hava kütlələrinin xüsusiyyətlərini düzgün izah edir.
Fərqləndirmə	Atmosfer cəbhələrini fərqləndirərkən çətinlik çəkir	Atmosfer cəbhələrini fərqləndirərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Atmosfer cəbhələrini əsasən fərqləndirir	Atmosfer cəbhələrini dəqiq fərqləndirir

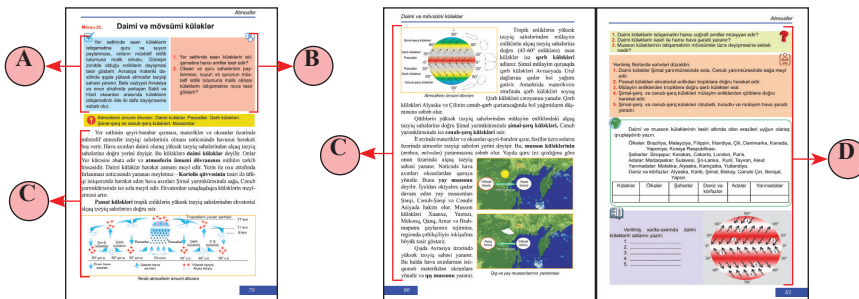
Mövzu 25. Daimi və mövsümi küləklər

Alt standart

2.1.3. İqlim əmələ gətirən amilləri və dünyanın iqlimində baş verən dəyişiklikləri izah edir.

Dərsin məqsədi

- Daimi və mövsümi küləklərin yaranma səbəbini izah edir
- Daimi və mövsümi küləklərin təsiri altında olan əraziləri xəritədə göstərir.

A - Müəllim girişdə bir neçə üsuldən istifadə edə bilər. Əgər sinfin şəraiti varsa, müəllim video nümayiş etdirə bilər. Digər variantda isə daimi və mövsümi küləkləri əks etdirən tabloulardan istifadə etmək olar.

Şagirdlər tərəfindən müxtəlif fikirlər səslənir. Şagirdləri cüt-cüt bölərək mövzu barəsində əvvəlki biliklərinə dair siyahı tərtib etmək tapşırılır. Şagirdlər siyahı üzərində işləyərkən müəllim lövhədə 3 sütundan ibarət **BİBÖ** cədvəlini qurur və aşağıdakı bölmələri qeyd edir:

Bilirik	İstəyirik bilək	Öyrəndik

Şagirdlərin yazdığı məlumatlar sadalanır, müəllim onları cədvəlin sol sütununda yazır.

Şagirdlər bu mövzu ilə əlaqədar yarana biləcək sualları müəyyənləşdirirlər. Müəllim onların suallarını ikinci sütunda qeyd edir. Bu suallar şagirdlərin mövzu ilə bağlı nə bilmək istədiklərini göstərir.

B - Tədqiqat sualı

- Yer səthində əsən küləklərin istiqamətinə hansı amillər təsir edir?
- Okean və quru sahələrinin paylanması, suyun və qurunun müxtəlif istilik tutumuna malik olması küləklərin istiqamətinə necə təsir göstərir?

Daimi və mövsümi küləklər

C - Yeni mövzunu mənimsəmək üçün müəllim “Fikirlər/anlayışlar xəritəsi” üsulundan istifadə edə bilər. Bunun üçün şagirdlər dərslərdəki mövzunun ayrı-ayrı hissələrini oxumaqla məzmunu blok-sxemlər formasında qruplaşdırma bilər:

D - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Daimi küləklərin istiqamətini Yer səthinin qeyri-bərabər qızması, materiklər və okeanlar üzərində müxtəlif atmosfer təzyiqi sahələrinin olması, Yerin öz oxu ətrafında fırlanması nəticəsində əmələ gələn Koriolis qüvvəsinin təsiri müəyyən edir.

2. Passat küləkləri ekvatorla materiklərin şərq sahillərinə çoxlu yağıntı gətirir. Şimal mülayim qurşaqlarda qərb küləkləri Ural dağlarına qədər bol yağıntı gətirir. Antarktida materikinə ətrafında soyuq Qərb küləkləri cərəyanı yaranır. Qərb küləkləri Alyaska və Çilinin Sakit okean sahillərində də bol yağıntıların düşməsinə səbəb olur.

3. İl ərzində materiklər və okeanlar qeyri-bərabər qızır, fəsillər üzrə onların üzərində atmosfer təzyiqi sahələri yerini dəyişir. Onlar musson küləkləri əmələ gətirir. Yayda quru tez qızdığına görə onun üzərində alçaq təzyiq sahəsi yaranır. Nəticədə hava axınları okeanlardan quruya yönəlir. Buna yay mussonu deyilir. İyuldan oktyabra qədər davam edən yay mussonları Şərqi, Cənub-Şərqi və Cənubi Asiyada hakim olur. Musson ərazidən axan Xuanxe, Yantszi, Mekonq, Qanq, Amur və Braxmaputra çaylarının rejiminə, regionda çəltikçiliyin inkişafına böyük təsir göstərir.

Qışda Avraziyanın soyuq havası üzərində yüksək təzyiq sahəsi yaranır. Bu halda havanın istiqaməti materikdən okeanlara yönəlir və qış mussonu yaranır.

Şagird öyrəndiyi biliyi tətbiq etmək üçün verilmiş fikirlərdə səhvləri düzəldi
ərək yazır:

1. Daimi küləklər Şimal yarımkürəsində sağa, Cənub yarımkürəsində sola meyl edir.
2. Passat küləkləritropik enliklərdən ekvatora doğru hərəkət edir.
3. Tropik enliklərdən mülayim enliklərə doğru qərb küləkləri əsir.
4. Şimal-şərq və cənub-şərq küləkləri qütb enliklərindən mülayim enliklərə doğru hərəkət edir.
5. Şimal-şərq və cənub-şərq küləkləri quru, aydın və soyuq hava şəraiti yaradır.

Xəritə üzərindəki tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagirdlər “Dünyanın siyasi və fiziki xəritələrindən” istifadə edə bilərlər. Şagirdlər daimi və musson küləklərinin təsiri altında olan əraziləri uyğun olaraq qruplaşdırıb cədvəldə yazırlar.

Küləklər	Ölkələr	Şəhərlər	Dəniz və körfəzlər	Adalar	Yarımadalar
Daimi	Braziliya, İrlandiya, Çili, Danimarka, Kanada	Karakas, London, Paris	Alyaska, Karib, Şimal, Biskay	Madaqaskar, Sullavesi, Şri-Lanka, Aleut	Alyaska, Yutlandiya
Mövsümi	Malayziya, Yaponiya, Fillippin, Koreya Respublikası	Sinqapur, Cakarta	Cənubi Çin, Benqal, Yapon	Kuril, Tayvan	Kamçatka, Malakka

Şagirdlərə dərsliyin mətnində verilmiş xəritə-sxemdən istifadə etməklə daimi küləklərin adlarını yazmaq tapşırılır.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzahetmə	Daimi və mövsümi küləklərin yaranma səbəbini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Daimi və mövsümi küləklərin yaranma səbəbini müəllimin köməyi ilə izah edir	Daimi və mövsümi küləklərin yaranma səbəbini əsasən izah edir	Daimi və mövsümi küləklərin yaranma səbəbini düzgün izah edir
Xəritədə göstərmə	Daimi və mövsümi küləklərin təsiri altında olan əraziləri xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir.	Daimi və mövsümi küləklərin təsiri altında olan əraziləri müəllimin köməyi ilə xəritədə göstərir.	Daimi və mövsümi küləklərin təsiri altında olan əraziləri xəritədə əsasən göstərir.	Daimi və mövsümi küləklərin təsiri altında olan əraziləri xəritədə dəqiq göstərir.

Mövzu 26. Siklon və antisionlonlar

Alt standart

2.1.3. İqlim əmələ gətirən amilləri və dünyanın iqlimində baş verən dəyişiklikləri izah edir.

Dərsin məqsədi

- Siklon və antisionlonun yaranma səbəblərini izah edir.
- Onların təsiri altında olan ərazilərin hava şəraitini fərqləndirir.

A - Mövzuya giriş

B - Tədqiqat sualı

C - Yeni mövzunun izahı zamanı müəllim sinfi cütlərə bölür.

The lesson plan includes several components:

- Section A:** Introduction to cyclones and anticyclones, including a diagram of a cyclone's structure and a map of the world showing their distribution.
- Section B:** Research question: 'How do air masses move and what is the reason for this?' with a list of tasks for students to complete.
- Section C:** Explanation of the new topic, including a diagram of a cyclone's structure and a map of the world showing their distribution.
- Section D:** Summary and conclusion, including a table of key points and a map of the world showing the distribution of cyclones and anticyclones.

A - Mövzuya girişdə dərslikdəki şəkil əsasında qurmaq olar. Şəklə əsasən şagirdlərdən havanın hərəkət istiqamətləri və oradakı hava şəraiti haqqında soruşmaq olar.

B - Tədqiqat sualı

- Hava axınlarının aşağı və ya yuxarı hərəkət etməsi hansı səbəbdən baş verir?
- Havanın üfüqi və şaquli istiqamətlərdə hərəkəti onun xassələrində hansı dəyişikliklərə səbəb olur?
- Azərbaycanın ərazisinə ilin müxtəlif vaxtlarında gələn hava axınları hansı xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir?

C - Yeni mövzunun izahı zamanı müəllim sinfi cütlərə bölür. Bu zaman "Oxunan mövzu üzrə testlər" üsulundan istifadə edə bilər. Şagirdlər öyrənilən mövzunun məzmununa əsasən və burada olan anlayışlardan istifadə etməklə bir-biri üçün testlər və ya suallar tərtib edirlər. Testlərin yerinə yetirilməsindən sonra cütlüklər cavabları müqayisə edir, onların mövzu ilə əlaqəli olmasını yoxlayır, cavabların doğruluğunu müzakirə edirlər. Əgər müzakirə zamanı qruplar arasında ciddi fikir ayrılığı olarsa, müəllim mübahisəyə aydınlıq gətirir. Həmçinin, yeni mövzunun izahı zamanı Venn diaqramından istifadə etmək olar. Bu zaman Venn diaqramında siklon və antisionlonun oxşar və fərqli əlamətləri şagirdlər tərəfindən müqayisə olunur.

- Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Siklonlar atmosferin qapalı alçaq təzyiq sahəsində əmələ gəlir. Hava kənardakı yüksək təzyiq sahəsindən mərkəzdəki alçaq təzyiq sahəsinə yönəlir. Yerin fırlanması nəticəsində küləklər Şimal yarımkürəsində saat əqrəbinin hərəkəti istiqamətinin əksinə, Cənubda saat əqrəbinin hərəkəti istiqamətində əsir. Havanın yuxarı hərəkəti bol yağıntılara səbəb olur.

Antisiklonun mərkəzində atmosfer təzyiqi normadan (760 mm c.st.) çox olur, hava mərkəzdən kənara yönəlir. Havanın hərəkəti Şimal yarımkürəsində saat əqrəbinin hərəkəti istiqamətində, Cənubda əksinə olur. Hava aşağı hərəkət etdiyinə görə quru keçir.

2. Siklon və antisiklonların təsiri altında qalan ərazilər tropik, subtropik və mülayim enliklərdə yerləşir.

3. Tropik siklonlar okeanların üzərində yaranan tropik hava kütləsinin yay aylarında ekvatorun ən çox uzaqlaşdığı sahələrdə baş verir. Tropik siklonlar dənizlərdə güclü dalğalanmaya səbəb olur, quruya hərəkət edərkən yaranan güclü küləklər və leysan yağıntıları böyük dağıntılar əmələ gətirir.

Bu tapşırıq şagirdin mövzunu oxuyaraq qazandığı bilikləri sintez etmək bacarığını inkişaf etdirmək üçün verilir. Şagird siklona və antisiklona aid olan xüsusiyyətləri uyğun olaraq belə müəyyən edir:

Siklonlar	Antisiklonlar
c, e, g	a, b, d, f

Şagirdlər yeni mövzunun izahından istifadə edərək Şimal yarımkürəsində siklon və antisiklonlara aid cədvəli tamamlayırlar.

Siklonlar	Əlamətləri	Antisiklonlar
1. Hava yuxarı qalxır 2. Saat əqrəbinin hərəkətinin əksi istiqamətində olur 3. Kənardan mərkəzə doğru küləyin sürəti artır 4. Bol rütubət verir 5. Buludlu hava şəraiti yaranır 6. Tropik, subtropik və mülayim enliklər	1. Havanın aşağı və ya yuxarı hərəkəti 2. Şimal yarımkürəsində hərəkət istiqaməti 3. Küləklərin olması 4. Rütubətlənmə şəraiti 5. Buludlar 6. Təsir etdiyi ərazilər	1. Hava aşağı enir 2. Saat əqrəbinin hərəkəti istiqamətində olur 3. Mərkəzdən kənarlara doğru küləyin sürəti artır 4. Hava quru keçir 5. Buludsuz hava şəraiti yaranır 6. Tropik, subtropik və mülayim ərazilərdə yaranır

Siklon və antisionklar

Tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagirdlər dərsliyin mətnindəki xəritədən istifadə edə bilərlər.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
İzahetmə	Siklon və antisionklonun yaranma səbəblərini izah etməkdə çətinlik çəkir	Siklon və antisionklonun yaranma səbəblərini izah edərkən xeyli səhvlərə yol verir	Siklon və antisionklonun yaranma səbəblərini əsasən izah edir	Siklon və antisionklonun yaranma səbəblərini düzgün izah edir
Fərqləndirmə	Siklon və antisionklonların təsiri altında olan ərazilərin hava şəraitini fərqləndirməkdə çətinlik çəkir	Siklon və antisionklonların təsiri altında olan ərazilərin hava şəraitini fərqləndirərkən köməkdən istifadə edir	Siklon və antisionklonların təsiri altında olan ərazilərin hava şəraitini əsasən fərqləndirir	Siklon və antisionklonların təsiri altında olan ərazilərin hava şəraitini dəqiq fərqləndirir

Mövzu 27. Yağıntılarda paylanması

Alt standart

2.1.3. İqlim əmələ gətirən amilləri və dünyanın iqlimində baş verən dəyişiklikləri izah edir.

Dərsin məqsədi

- Yağıntılarda paylanmasına təsir edən amilləri izah edir.
- Azərbaycanda yağıntılarda paylanması və ona təsir edən amilləri müəyyən edir.

Yağıntılarda paylanması

Yağınların yaranması üçün tələb olunan şərtlər: 1. Hava rütubəti. 2. Hava temperaturu. 3. Hava təzyiqi. 4. Hava hərəkəti. 5. Hava təmizliyi. 6. Hava qatmanları. 7. Hava qatmanları arasındakı fərqlər. 8. Hava qatmanları arasındakı qarşılıqlı təsirlər. 9. Hava qatmanları arasındakı qarşılıqlı təsirlərin nəticələri. 10. Hava qatmanları arasındakı qarşılıqlı təsirlərin nəticələrinin paylanması.

Yağınların yaranması üçün tələb olunan şərtlər: 1. Hava rütubəti. 2. Hava temperaturu. 3. Hava təzyiqi. 4. Hava hərəkəti. 5. Hava təmizliyi. 6. Hava qatmanları. 7. Hava qatmanları arasındakı fərqlər. 8. Hava qatmanları arasındakı qarşılıqlı təsirlər. 9. Hava qatmanları arasındakı qarşılıqlı təsirlərin nəticələri. 10. Hava qatmanları arasındakı qarşılıqlı təsirlərin nəticələrinin paylanması.

Yağınların yaranması

Yağınların yaranması üçün tələb olunan şərtlər: 1. Hava rütubəti. 2. Hava temperaturu. 3. Hava təzyiqi. 4. Hava hərəkəti. 5. Hava təmizliyi. 6. Hava qatmanları. 7. Hava qatmanları arasındakı fərqlər. 8. Hava qatmanları arasındakı qarşılıqlı təsirlər. 9. Hava qatmanları arasındakı qarşılıqlı təsirlərin nəticələri. 10. Hava qatmanları arasındakı qarşılıqlı təsirlərin nəticələrinin paylanması.

A - Müəllim dərslikdəki mövzunun girişini şagirdlərə oxutdurub müxtəlif yönəldici suallarla sinifə müraciət edə bilər. Digər variantda xəritədən istifadə etməklə motivasiya qurmaq olar.

Müəllim tədqiqat sualını elan etməzdən əvvəl şagirdləri kiçik qruplara bölür. İzahat üçün müəllim BİBÖ cədvəlindən istifadə edə bilər. Mövzu barəsində VII sinifdə öyrəndikləri biliklərə dair siyahı tərtib etmək tapşırılır. Şagirdlər siyahı üzərində işləyərkən müəllim lövhədə 3 sütundan ibarət **BİBÖ** cədvəlini qurur və aşağıdakı bölmələri qeyd edir:

Bilirik	İstəyirik bilək	Öyrəndik

Şagirdlərin yazdığı məlumatlar sadalanır, müəllim onları cədvəlin sol sütununda yazır. Şagirdlər bu mövzu ilə yarana biləcək sualları müəyyənləşdirirlər. Müəllim onların suallarını ikinci sütunda qeyd edir. Bu suallar şagirdlərin mövzu ilə bağlı nə bilmək istədiklərini göstərir.

B - Tədqiqat sualı

1. Atmosfer yağıntılarının fəsilər üzrə paylanması hansı proseslər təsir edir?
2. Yağıntıların coğrafi enliklər və yüksəkliklərdən asılı olaraq dəyişməsinə hansı amillər təsir göstərir?

3. Azərbaycanda yağıntılar paylanması xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?

C - Mətni şagirdlər hissə-hissə oxuyurlar. Mətni oxuduqdan sonra müəllim ikinci sütundakı suallara qayıdır, sualları cavablandıraraq üçüncü sütuna qeyd edir.

Şagirdlər mövzuya dair əvvəlki bilikləri ilə yeni öyrəndiklərini müqayisə edir və dərsi ümumiləşdirirlər.

D - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Yağıntıların paylanmasına coğrafi enliklər, atmosfer təzyiqi sahələri, okeanlara yaxınlıq, okean cərəyanları, dağların yamaclarının daimi küləklərə görə istiqaməti və ərazinin mütləq hündürlüyü təsir edir. Qərbi Avropada yağıntılar il ərzində bərabər paylanır. Şərqi və Cənubi Asiyada yay yağıntılı keçir. Okeanlara yaxın ərazilərdə, alçaq təzyiq sahələrində yağıntı çox olur.

2. Daimi küləklər yağıntıların paylanmasına böyük təsir edir. Passat küləkləri ekvatorial enliklərdə rütubətli hava şəraiti yaradır. Relyef şəraiti və isti okean cərəyanları bol yağıntılara səbəb olur. Yay mussonları okeandan materikə yağıntı gətirir, qış mussonları isə materikdən okeana doğru əsir və quru olur.

3. Bakı şəhərində yağıntılar əsasən yaz və payızda düşür. Dağlarda yazda və yayın əvvəlində, Lənkəran ovalığında payızda çox yağıntı olur.

Yağıntıların paylanması

Tapşırıq şagirdin mövzunu necə mənimsəməsini və analitik təfəkkürün inkişaf səviyyəsini ölçmək məqsədi ilə verilir. Şagird düzgün və səhv fikirləri belə müəyyən edə bilər:

Düzgün	Səhv
1, 4, 6, 7, 9	2, 3, 5, 8

Tapşırıq: 1. Mövzudakı məlumatlar və “Azərbaycanın iqlim xəritəsi”ndən istifadə edərək cədvəli doldurun:

Ərazilər	Yağıntıların miqdarı, mm	Ən çox yağıntı düşən mövsüm
Kür-Araz ovalığı	200 – 400	Yaz və payız
Abşeron	150 – 200	Yaz və payız
Lənkəran ovalığı	1000 – 1600-dən çox	Payız
Böyük və Kiçik Qafqaz	600 – 900	Yaz və yay
Naxçıvan	200 – 700	Yaz və payız

Tapşırıq bölməsinin 2-ci hissəsində şagirdlərə dünyada yağıntıların ən az və ən çox düşdüyü əraziləri kontur xəritəyə köçürmək tapşırılır.

Şagirdlərə yaşadığı ərazidə yağıntıların illik gedişi haqqında məlumatlar toplamaq tapşırığı verilir. Sonra onları “Azərbaycanın iqlim xəritəsi ilə” müqayisə etmək tövsiyə edilir.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzah- etmə	Yağıntıların paylanması təsir edən amilləri izah etməkdə çətinlik çəkir	Yağıntıların paylanması təsir edən amilləri izah edərkən səhvlərə yol verir	Yağıntıların paylanması təsir edən amillərin əksəriyyətini izah edir	Yağıntıların paylanması təsir edən amilləri düzgün izah edir.
Müəyyən etmə	Azərbaycanda yağıntıların paylanması və ona təsir edən amilləri müəyyən etməkdə çətinlik çəkir	Azərbaycanda yağıntıların paylanması və ona təsir edən amilləri müəllimin köməyi ilə müəyyən edir	Azərbaycanda yağıntıların paylanması və ona təsir edən amilləri əsasən müəyyən edir	Azərbaycanda yağıntıların paylanması və ona təsir edən amilləri dəqiq müəyyən edir

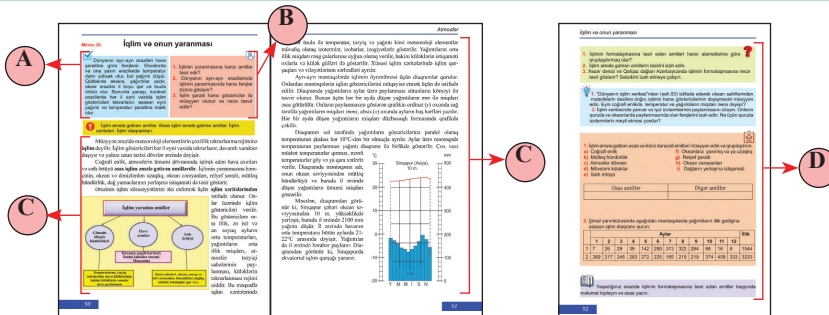
Mövzu 28. İqlim və onun yaranması

Alt standart

- 2.1.3. İqlim əmələ gətirən amilləri və dünyanın iqlimində baş verən dəyişiklikləri izah edir.
- 2.1.4. Atmosfer hadisələrinə dair sxem və diaqramlar tərtib edir.

Dərsin məqsədi

- İqlim əmələ gətirən amilləri izah edir.
- İqlim xəritəsindən istifadə etməklə ərazinin iqlim xüsusiyyətlərini şərh edir.
- İqlim diaqramlarını oxuyur, onun aid olduğu iqlimi müəyyən edir.

İqlim və onun yaranması

keçdikdə rütubətlənir. Qafqaz dağları şimaldan gələn quru (kontinental) arktik hava kütlələrinin qarşısını kəsərək Xəzər dənizi üzərinə gətirir və orada yumşalır..

Tapşırıq bölməsindəki sualları şagirdlər mətndən istifadə edərək aşağıdakı kimi cavablandırma bilirlər:

1. Hər hansı bir iqlim qurşağında okean səthi və materik üzərində iqlimin göstəriciləri arasında xeyli fərq olur. Materiklərin daxilinə doğru getdikcə yağıntıların miqdarı azalır, yay və qış temperaturları arasındakı fərqlər yüksəlir. Avrasiyanın qərb hissəsində havanın illik temperatur amplitudu 12-15°C olduğu halda, materikin daxilində eyni coğrafi enlikdə temperatur amplitudu 45-50°C-yə çatır.

2. İqlim xəritələrində yanvar və iyul izotermiləri okeanlarda az meyil edir. Eyni enlikdə temperaturun paylanması okeanlarda az fərq olur, quruda isə bəzən bu fərqlər çox olur.

1. Şagird mövzunu oxuyur və aldığı məlumatlar əsasında iqlim əmələ gətirən amilləri müəyyən edir:

Əsas amillər	Digər amillər
a, c, e	b, d, f, g, h, i

Şagirdlərə yaşadıkları ərazidə iqlimin formalaşmasına təsir edən amillər haqqında məlumat toplamaq və esse yazmaq tapşırığı verilir.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzah- etmə	İqlim əmələ gətirən amilləri izah etməkdə çətinlik çəkir	İqlim əmələ gətirən amilləri izah edərkən səhvlərə yol verir	İqlim əmələ gətirən amilləri əsasən izah edir	İqlim əmələ gətirən amilləri düzgün izah edir
Şərh- etmə	İqlim xəritəsindən istifadə etməklə ərazinin iqlim xüsusiyyətlərini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	İqlim xəritəsindən istifadə etməklə ərazinin iqlim xüsusiyyətlərini qismən şərh edir.	İqlim xəritəsindən istifadə etməklə ərazinin iqlim xüsusiyyətlərini əsasən şərh edir.	İqlim xəritəsindən istifadə etməklə ərazinin iqlim xüsusiyyətlərini dəqiq şərh edir.
Müəyyən etmə	İqlim diaqramlarını oxumaqda, onun aid olduğu iqlimi müəyyən etməkdə çətinlik çəkir	İqlim diaqramlarını oxuyur, onun aid olduğu iqlimi müəyyən edərkən xeyli səhvlərə yol verir	İqlim diaqramlarını oxuyur, onun aid olduğu iqlimi əsasən müəyyən edir.	İqlim diaqramlarını oxuyur, onun aid olduğu iqlimi dəqiq müəyyən edir.

Mövzu: 29. Ümumiləşdirici tapşırıqlar.

Temperatur və yağıntıların illik gedişi

Alt standart

2.1.3. İqlim əmələ gətirən amilləri və dünyanın iqlimində baş verən dəyişiklikləri izah edir.

2.1.4. Atmosfer hadisələrinə dair sxem və diaqramlar tərtib edir.

Dərsin məqsədi

- Temperatur və yağıntıların illik gedişində olan fərqlərin yaranmasını izah edir.
- Şimal və Cənub yarımkürələri üzrə siklon və antisiklonun istiqamətini müəyyənləşdirir.
- Yağıntıların coğrafi paylanmasında hava axınlarının təsirinə aid nümunələr göstərir.
- Azərbaycanda yağıntılar və temperaturun paylanmasını müəyyən edir.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzah- etmə	Temperatur və yağıntıların illik gedişində fərqlərin yaranmasını izah etməkdə çətinlik çəkir	Temperatur və yağıntıların illik gedişində fərqlərin yaranmasını səhlvlərlə izah edir	Temperatur və yağıntıların illik gedişində fərqlərin yaranmasını əsasən izah edir	Temperatur və yağıntıların illik gedişində fərqlərin yaranmasını düzgün izah edir
Müəyyən- ləşdirmə	Yarımkürələr üzrə siklon və anti-siklonun istiqamətini müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkir	Yarımkürələr üzrə siklon və antisiklonun istiqamətini qismən müəyyən edir.	Yarımkürələr üzrə siklon və antisiklonun istiqamətini əsasən müəyyən edir.	Yarımkürələr üzrə siklon və antisiklonun istiqamətini dəqiq müəyyən edir.
Nümunə göstərmə	Yağıntıların coğrafi paylanmasında hava axınlarının təsirinə aid nümunələri göstərməkdə çətinlik çəkir	Yağıntıların coğrafi paylanmasında hava axınlarının təsirinə aid bir neçə nümunə göstərir	Yağıntıların coğrafi paylanmasında hava axınlarının təsirinə aid nümunələri əsasən göstərir	Yağıntıların coğrafi paylanmasında hava axınlarının təsirinə aid dəqiq nümunələr göstərir
Müəyyən etmə	Azərbaycanda yağıntılar və temperaturun paylanmasını müəyyən etməkdə çətinlik çəkir	Azərbaycanda yağıntılar və temperaturun paylanmasını müəyyən edərkən səhlvlərə yol verir	Azərbaycanda yağıntılar və temperaturun paylanmasını əsasən müəyyən edir.	Azərbaycanda yağıntılar və temperaturun paylanmasını dəqiq müəyyən edir.

V TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Sxemdə hansı küləklər təsvir edilmişdir?

1 _____

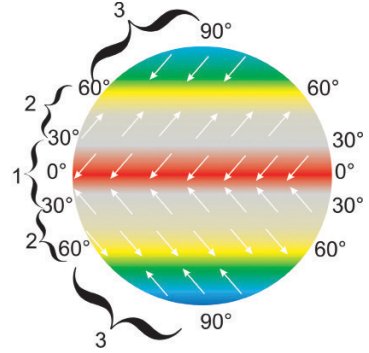
2 _____

3 _____

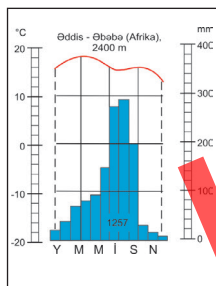
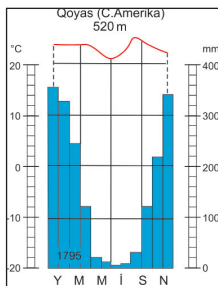
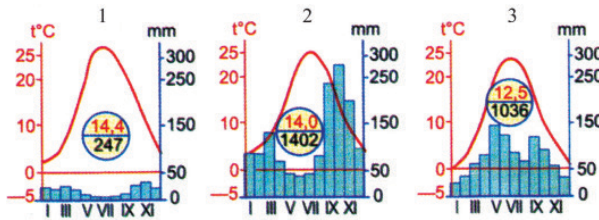
2. Siklon (I) və antisiklona (II) uyğun

əlamətləri seçib qruplaşdırın:

1. Havanın ənənəvi hərəkəti, rütubətin az olması
 2. Mərkəzdə yüksək, kənarda alçaq atmosfer təzyiqinin olması
 3. Küləyin sürətinin mərkəzə doğru artması
 4. Mərkəzdə atmosfer təzyiqinin normal atmosfer təzyiqindən az olması
 5. Şimal yarımkürəsində saat əqrəbinin hərəkəti istiqamətində olması
 6. Tropiklərdə tayfun küləklərini əmələ gətirməsi
- A) I – 3, 4, 6; II – 1, 2, 5 C) I – 2, 4, 6; II – 1, 3, 5
B) I – 1, 4, 6; II – 2, 3, 5 D) I – 4, 5, 6; II – 1, 2, 3
E) I – 1, 3, 4; II – 2, 5, 6

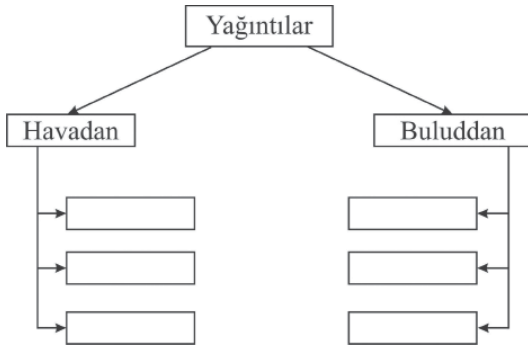
3. Azərbaycanın kontur xəritəsində ərazilərə uyğun gələn iqlim diaqramlarını qeyd edin.

4. Verilmiş iqlim diaqramlarının oxşar və fərqli cəhətlərini müqayisə edin.

Oxşar	Fərqli
1.	1.
2.	2.
3.	3.

5. Verilmiş sxemi tamamlayın.

ruya əsdikdə bol rütubət gətirir

6. Cənub passatları ilə cənub-şərq küləklərinin oxşar cəhətlərini müəyyən edin:

1. Cənub-şərqdən şimal-qərbə doğru əsirlər
2. Mövsümi küləklərdir
3. Yüksək təzyiq sahəsindən alçaq təzyiq sahəsinə doğru əsirlər
4. Daimi küləklərdir
5. Hər ikisi okeandan qu-

7. Verilmiş iqlim əmələgətirən amillərə uyğun cədvəli doldurun:

1. Hava kütlələrinin hərəkəti, 2. Səth örtüyünün xarakteri, 3. Relyef formaları,
4. Quru və suyun paylanması, 5. Okean cərəyanları, 6. Coğrafi enlik.

Əsas amillər	İkinci dərəcəli amillər

8. İsti cəbhə (I) və soyuq cəbhəyə (II) aid olan əlamətləri müəyyən edin:

1. Temperatur artır, 2. Atmosfer təzyiqi artır, 3. Hava soyuyur, 4. Topa buludlar yaranır, 5. Soyuq hava geri çəkilir. 6. Atmosfer təzyiqi azalır.

- A) I – 2, 3, 4; II – 1, 5, 6; C) I – 1, 5, 6; II – 2, 3, 4;
 B) I – 1, 4, 5; II – 2, 3, 6; D) I – 2, 3, 5; II – 1, 4, 6;
 E) I – 2, 3, 6 II – 1, 4, 5.

9. Aşağıda verilmiş xüsusiyyətlərin hansı hava kütlələrinə uyğun olduğunu müəyyən edib qarşısına yazın:

1. Hava il boyu isti, rütubətli və bol yağıntılıdır _____
2. Havanın temperaturu yüksək, quru və az yağıntılıdır _____
3. Fəsillər aydın müşahidə edilir, qış fəsli soyuq, yay fəsli isə sərin keçir. _____
4. Temperatur aşağı, rütubət az, hava aydın, şəffaf və buludsuz olması ilə seçilir _____

10. Yağıntılarda orta illik miqdarının 2000 mm-dən çox olduğu əraziləri kontur xəritədə qeyd edin.

VI TƏDRİS VAHİDİ

Yerin su təbəqəsi

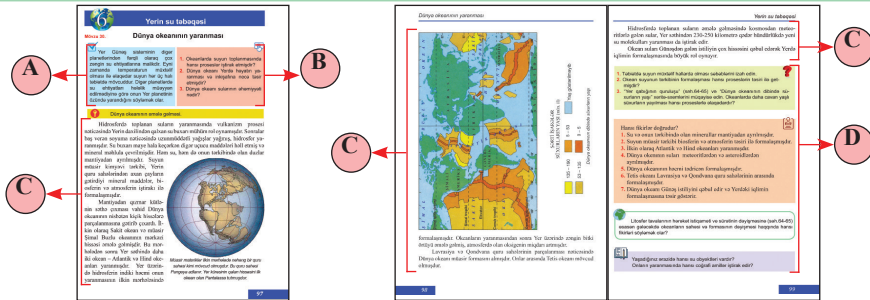
Mövzu 30. Dünya okeanının yaranması

Alt standart

2.1.5. Dünya okeanında baş verən fiziki-kimyəvi və dinamik prosesləri təhlil edir.

Dərsin məqsədi

- Okean suyunun əmələ gəlməsini izah edir.
- Müasir Dünya okeanının yaranmasını şərh edir.

A - Müəllim giriş üçün şəkil və **Xəritə üzərində iş** üsulundan istifadə edə bilər. Suyun yaranması və müxtəlif aqrekat halları ilə bağlı yönəldici suallar verə bilər.

B - Tədqiqat sualı

1. Okeanlarda suyun toplanmasında hansı proseslər iştirak etmişdir?
2. Dünya okeanı Yerdə həyatın yaranması və inkişafına necə təsir etmişdir?
3. Dünya okeanı sularının əhəmiyyəti nədir?

C - Yeni mövzunun izahı zamanı mətni “Fasiləli oxu” üsulundan istifadə etməklə şagirdlərlə müzakirə edə bilərsiniz.

D - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Təbiətdə suyun müxtəlif hallarda olması temperaturun müxtəlif olması ilə izah edilir.
2. Okean suyunun tərkibinin formalaşması **vulkanizm prosesləri**, çayların gətirdiyi mineral maddələr, biosfer və atmosferin iştirakı ilə baş vermişdir.
3. Okeanlarda litosfer tavalarının **kənarlaşma sərhədlərinə** yaxın sahələrdə yerləşən süxurlar cavan yaşıdır. Onların yaşı 5 mln. ilə qədərdir.

Verilmiş tapşırıq şagirdin məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirməyə yönəlib. Şagird mövzunu oxuyaraq aldığı biliklər əsasında doğru olan fikirləri müəyyən edərək yazır.

1. Su və onun tərkibində olan minerallar mantiyadan ayrılmışdır.
2. Suyun müasir tərkibi biosferin və atmosferin təsiri ilə formalaşmışdır.
3. Tetis okeanı Lavrasiya və Qondvana qurusahələrinin arasında formalaşmışdır.
4. Dünya okeanı günəş istiliyini qəbul edir və Yerdəki iqlimin formalaşmasına təsir göstərir.

1. Litosfer tavalarının hərəkət istiqaməti və sürətinin dəyişməsinə əsasən gələcəkdə okeanların sahəsi və formasının dəyişməsi haqqında hansı fikirləri söyləmək olar?

Sakit okean tavasının Avrasiya, Şimali Amerika və Naska (Cənubi Amerika) litosfer tavaları ilə toqquşması nəticəsində onun sahəsi kiçilir. Atlantik və Hind okeanlarında litosfer tavalarının aralanması prosesində onların sahəsi isə böyüməkdə davam edir.

Şagirdlərə yaşadıkları ərazidə olan su obyektləri və onların yaranmasında hansı coğrafi amillərin iştirak etməsi haqqında məlumat toplamaq tapşırılır.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
İzahətmə	Okean suyunun əmələ gəlməsini izah etməkdə çətinlik çəkir	Okean suyunun əmələ gəlməsini müəllimin köməyi ilə izah edir	Okean suyunun əmələ gəlməsini əsasən izah edir	Okean suyunun əmələ gəlməsini düzgün izah edir
Şərhetmə	Müasir Dünya okeanının yaranmasını şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Müasir Dünya okeanının yaranmasını müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Müasir Dünya okeanının yaranmasını əsasən şərh edir.	Müasir Dünya okeanının yaranmasını düzgün şərh edir.

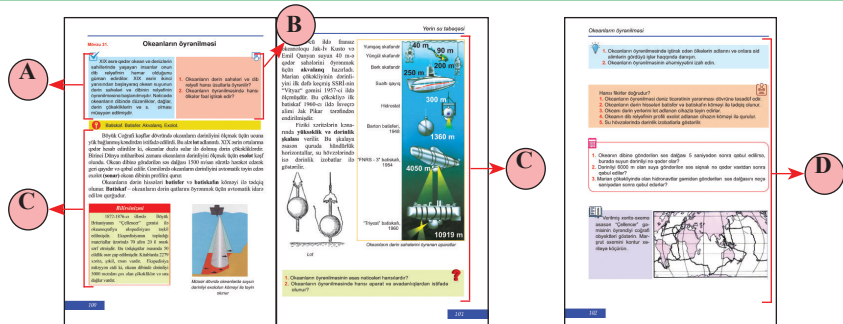
Mövzu 31. Okeanların öyrənilməsi

Alt standart

- 2.1.5. Dünya okeanında baş verən fiziki-kimyəvi və dinamik prosesləri təhlil edir.
2.1.6. Okean sularının xüsusiyyətləri ilə bağlı hesablamalar aparır.

Dərsin məqsədi

- Okean dibinin öyrənilməsi zamanı istifadə olunan cihazların əhəmiyyətini izah edir.
- Səs siqnallarının hərəkət sürətinə əsasən okean suyunun dərinliyini hesablayır.

- A - Müəllim motivasiya yaratmaq üçün dərslikdə verilmiş şəkildən və ya Anlayışın çıxarılması üsulundan istifadə edə bilər:

- B - Tədqiqat sualı

- Okeanların dərin sahələri və dib relyefi hansı üsullarla öyrənilir?
- Okeanların öyrənilməsində hansı ölkələr fəal iştirak edir?

- C - Yeni mövzunu mənimsəmək üçün müəllim mövzunu fasilələrlə şagirdlərə oxutdurur. Onlara tapşırır ki, mətnin əsas məzmununu əks etdirmək üçün qeydlər aparsınlar.

- D - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Okeanları öyrənərkən müəyyən edildi ki, burada zəngin mineral və bioloji təbii ehtiyatlar vardır. Okeanlarda da quruda olduğu kimi dağların və düzənliklərin olması müəyyən edilmişdir. Dünya okeanı Yer in iqliminə təsir göstərir, canlılar aləminin yayılmasında mühüm rol oynayır.

2. Böyük Coğrafi kəşflərdən sonra okeanların dərinliyini ölçmək üçün ucuna yük bağlanmış kəndirdən istifadə edilirdi. Bu alət lot adlanırdı. XIX əsrin ortalarına qədər hesab edirdilər ki, okeanlar duzlu sular ilə dolmuş dərin çökəkliklərdir. Birinci Dünya müharibəsi zamanı okeanların dərinliyini ölçmək üçün exolot kəşf olundu. Okean dibinə göndərilən səs dalğası 1500 m/san sürətlə hərəkət edərək geri qaydırır və qəbul edilir.

Okeanların dərinliyi batisfer və batiskaf ilə öyrənilir. Batiskaf – okeanların dərin qatlarını öyrənmək üçün avtomatik idarə edilən qurğudur.

1. Okeanların öyrənilməsində Rusiya, Böyük Britaniya, İsveçrə, ABŞ, Yaponiya, Fransa kimi ölkələr aparıcı rola malikdirlər.

1872-1876-cı illərdə Böyük Britaniyanın “Çellencer” gəmisində okeanoqrafiya ekspedisiyası səyahət etmişdir. Ekspedisiya müəyyən etdi ki, okean dibində dərinliyi 5000 metrədən çox olan çökəkliklər, dağlar və sıra dağlar vardır.

1943-cü ildə fransız okeanoloqu Jak-İv Kusto və E.Qanyan suyun 40 m-ə qədər sahələrini öyrənmək üçün akvalanq hazırladı. Marian çökəkliyinin dərinliyini ilk dəfə keçmiş SSRİ-nin “Vityaz” gəmisi 1957-ci ildə ölçmüşdür. Bu çökəkliyə ilk batiskaf 1960-cı ildə İsveçrə alimi Jak Pikar tərəfindən endirilmişdir.

2. Okeanların öyrənilməsinin həm elmi, həm də təcrübə əhəmiyyəti vardır. Okeanların öyrənilməsi insanların təbiət haqqında biliklərini daha da artırır, onların dünyagörüşünü inkişaf etdirir və təbiətdən istifadənin səmərəli yollarını müəyyən etməyə imkan verir.

Şagird mövzunu oxuyaraq aldığı biliklərə əsasən doğru olan fikirləri seçib yazır.

- 1.** Okeanların dərin hissələri batisfer və batiskafın köməyi ilə tədqiq olunur.
- 2.** Okeanın dib relyefinin profili exolot adlanan cihazın köməyi ilə qurulur.
- 3.** Su hövzələrində dərinlik izobatlara göstərilir.

1. Okeanın dibinə göndərilən səs dalğası 1 saniyəyə 1500 metr məsafə qət edir. Əgər səs dalğası 5 saniyədən sonra qəbul edilirsə, burada suyun dərinliyinin nə qədər olmasını tapmaq üçün: $(5 \text{ san.} \cdot 1500 \text{ m/san.}) : 2 = 3750 \text{ m.}$

2. Dərinliyi 6000 m olan suya göndərilən səs signalının nə qədər vaxtdan sonra qəbul edilməsini hesablamaq üçün: $(6000 \text{ m.} : 1500 \text{ m/san.}) \cdot 2 = 8 \text{ saniyə.}$

3. Marian çökəkliyinin dərinliyi 11022 m-dir. Səs dalğası bir saniyədə 1500 metr gedirsə, onda hidronavtlar gəmidən göndərilmiş səs dalğasını 7,4 saniyədən sonra qəbul edər: $(11022 \text{ m} : 1500 \text{ m/san} = 7,4 \text{ saniyə}).$

Okeanların öyrənilməsi

Dərslikdə verilmiş xəritə-sxemə əsasən “Çellencer” gəmisinin öyrəndiyi coğrafi obyektləri göstərmək və onun marşrut sxemini kontur xəritəyə köçürmək tapşırığı verilir.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzahetmə	Okean dibinin öyrənilməsi zamanı istifadə olunan cihazların əhəmiyyətini izah etməkdə çətinlik çəkir	Okean dibinin öyrənilməsi zamanı istifadə olunan cihazların əhəmiyyətini izah edərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Okean dibinin öyrənilməsi zamanı istifadə olunan cihazların əhəmiyyətini əsasən izah edir.	Okean dibinin öyrənilməsi zamanı istifadə olunan cihazların əhəmiyyətini düzgün izah edir.
Hesablama	Okean suyunun dərinliyini və səs signalının getdiyi müddəti hesablamaqda çətinlik çəkir	Okean suyunun dərinliyini və səs signalının getdiyi müddəti hesablayarkən müəllimin köməyindən istifadə edir	Okean suyunun dərinliyini və səs signalının getdiyi müddəti əsasən hesablayır	Okean suyunun dərinliyini və səs signalının getdiyi müddəti dəqiq hesablayır

Mövzu 32. Okean suyunun temperaturu

Alt standart

2.1.5. Dünya okeanında baş verən fiziki-kimyəvi və dinamik prosesləri təhlil edir.

Dərsin məqsədi

- Okean suyunun temperaturunun dəyişməsinə təsir göstərən amilləri izah edir.
- Okean sularını temperaturuna görə müqayisə edir.

A - Müəllim dərslikdəki girişdən istifadə etməklə dərsə başlaya bilər. Daha sonra şagirdlərin diqqətini dərslikdəki xəritəyə yönəltmək olar. **Xəritə və şəkil üzərində iş** üsulundan istifadə etməklə müzakirə davam etdirilə bilər.

B - Tədqiqat sualı

1. Okean suyunun temperaturu coğrafi enliklər üzrə necə dəyişir?
2. Nə üçün okean suyunun maksimum temperaturu tropiklərdə müşahidə olunur?

C - Yeni mövzunun izahı zamanı şagirdlər mətni fasiləli oxu üsulundan istifadə etməklə müstəqil və cütlərlə öyrənə bilərlər. Bu zaman əyaniliyi təmin etmək üçün xəritədən, şəkil və sxemlərdən istifadə etmək olar.

D - Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Qütblərdə $-1 - 2^{\circ}\text{C}$ temperaturda okean suyu donur. Buna səbəb okean suyunun duzlu olmasıdır.
2. $5-10^{\circ}$ şimal enlikləri arasında okeanlar az sahə tutur və sular çox qızır. Burada okean suyunun orta illik temperaturu $27,4^{\circ}\text{C}$ -dir. Tropik enliklərə çox işıq düşsə də, əsas hissəsi buxarlanmaya sərf olunur. Ekvatordan şimala və cənuba doğru okean suyunun temperaturu azalır. Buna səbəb günəş işığının azalmasıdır.
3. Okeanda temperaturun paylanması üfüqi zonallığa uyğundur. Bu səbəbdən də izoterməlinin paylanmasında meyiletmə zəifdir.

Şagirdin analitik təhlil etmək bacarığını inkişaf etdirmək məqsədi ilə verilmiş tapşırığı həll etmək üçün şagird mövzunu oxuyaraq doğru olan fikirləri seçib yazır.

1. Suyun fiziki kimyəvi xassələrinə onun temperaturu, duzluluğu, şəffaflığı aiddir.
2. 1000 m-dən dərinədə okeanın suyunun temperaturu hər yerdə 4°C olur.

Şagird xəritədən istifadə edərək okeanlar üzrə donan və donmayan dənizlərin adlarını cədvələ yazır.

Xassələr	Sakit okean	Atlantik okeanı	Hind okeanı	Şimal Buzlu okeanı
Donan	Bering dənizi	Baltik dənizi	Devis dənizi	Ağ dəniz
Donmayan	Cənubi Çin dənizi	Karib dənizi	Qırmızı dəniz	Barenz dənizi

2. Şagird okean sularında temperaturun paylanmasını göstərən izoterməlini kontur xəritəyə köçürür.

3. Şagirdə ayrı-ayrı okeanlarda suyun temperaturunun paylanmasında olan fərqləri xəritə əsasında müəyyən etmək tapşırılır.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
İzah- etmə	Okean suyunun temperaturunun dəyişməsinə təsir göstərən amilləri izah etməkdə çətinlik çəkir	Okean suyunun temperaturunun dəyişməsinə təsir göstərən amilləri müəllimin köməyi ilə izah edir	Okean suyunun temperaturunun dəyişməsinə təsir göstərən amilləri əsasən izah edir	Okean suyunun temperaturunun dəyişməsinə təsir göstərən amilləri düzgün izah edir
Müqayisə etmə	Okean sularını temperaturuna görə müqayisə etməkdə çətinlik çəkir	Okean sularını temperaturuna görə müəllimin köməyi ilə müqayisə edir	Okean sularını temperaturuna görə əsasən müqayisə edir	Okean sularını temperaturuna görə düzgün müqayisə edir

Mövzu 33. Okean suyunun duzluluğu və şəffaflığı

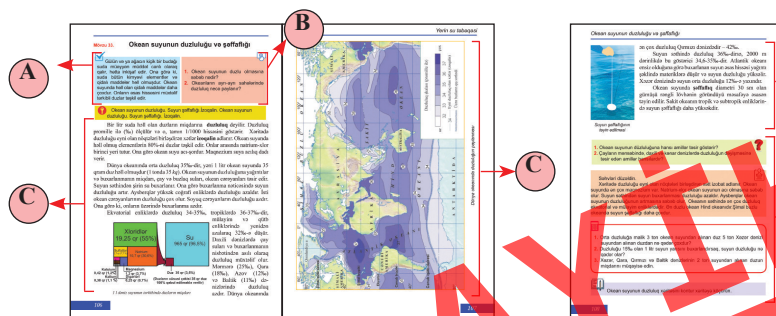
Alt standart

2.1.5. Dünya okeanında baş verən fiziki-kimyəvi və dinamik prosesləri təhlil edir.

2.1.6. Okean suyunun xüsusiyyətləri ilə bağlı hesablamalar aparır.

Dərsin məqsədi

- Okean suyunun duzluluğunun müxtəlifliyinin səbəbini izah edir.
- Okeanda duzluluğun coğrafi yayılmasını xəritədə göstərir.
- Okean suyunun duzluluğuna dair hesablamalar aparır.

A – Müəllim dərslikdə verilmiş girişdən istifadə etməklə dərsi qura bilər. Mövzuya aid yönəldici suallar verməklə şagirdləri tədqiqat mərhələsinə hazırlamaq olar.

B – **Tədqiqat sualı:** 1. Okean suyunun duzlu olmasına səbəb nədir?
2. Okeanların ayrı-ayrı sahələrində duzluluq necə paylanır?

C – Şagirdlər qruplara bölünür və hər qrupa işçi vərəqlər təqdim edilir. İşçi vərəqlərdə hər bir qrup üçün 2-3 sualdan ibarət olan tapşırıqlar verilir. Şagirdlər dərslikdəki mətni fasilələrlə oxuyur, müəyyən qeydlər aparırlar. Yeni biliyin öyrənilməsində şəkillər və xəritələrdən də istifadə etmək olar. Şagirdlər dərslikdən, Coğrafiya Ensiklopediyasından, elektron vəsaitlərdən istifadə edə bilirlər. Qrup liderləri öz işlərini təqdim edirlər. Şagirdlər hər bir qrup işlərini müzakirə edir, suallar verir, öz fikirlərini bildirir və qiymətləndirirlər.

D – Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Okean suyunun duzluluğuna yağıntılar və buxarlanmanın miqdarı, çay və buzlaq suları, okean cərəyanları təsir edir. Suyun səthindən şirin su buxarlanır. Ona görə buxarlanma getməsi suyun duzluluğunu artırır.

2. Suyun səthindən buxarlanmanın intensivliyi, su mübadiləsinin olması, əraziyə düşən yağıntının miqdarı suyun duzluluğuna təsir edən amillərdir.

Tapşırıq şagirdin tənqidi təfəkkürünü inkişaf etdirməyə yönəlmişdir. Şagird tapşırığı həll etmək üçün mövzunu oxuyur, verilmiş fikirlərdə səhvləri tapıb düzgün formada dəftərində yazır: Xəritədə duzluluğu eyni olan nöqtələri birləşdirən xətt izoqalin adlanır. Okean suyunda ən çox natrium-xlor var. Okeandamaqnezium suyun acı olmasına səbəb olur. Suyun səthindən suyun buxarlanması duzluluğu artırır. Aysberqlər okean suyunun duzluluğunun azalmasına səbəb olur. Okeanın səthində ən çox duzluluq tropik enliklərdədir. Ən duzlu okean Atlantik okeanıdır. Sakit okeanda tropik və subtropik enliklərdə suyun şəffaflığı daha çoxdur.

1. 1. Əvvəlcə 3 ton okean suyundan alınan duzun miqdarını hesablayaq. Okeanın 1 litr suyunda 35 qram duz olarsa, onda 3000 litrindən x qram duz olar:

$x = 35 \text{ qr} \cdot 3000 \text{ l} / 1 \text{ l} = 105000 \text{ qr} = 105 \text{ kq}$. 3 ton okean suyunda 105 kq duz alınar.

5 ton Xəzər dənizinin suyundan alınan duzun miqdarını hesablamaq üçün:

$x = 12 \text{ qr} \cdot 5000 \text{ l} / 1 \text{ l} = 60000 \text{ qr} = 60 \text{ kq}$. 5 ton Xəzər dənizinin suyundan 60 kq duz alınar.

$$105 \text{ kq} - 60 \text{ kq} = 45 \text{ kq}$$

2. Duzluluq 15% olarsa, 1 litr suda 15 qram duz vardır. Əgər suyun yarısı buxarlanarsa duzluluq 2 dəfə artar. Bu halda 0,5 litr suyun tərkibində 15 qram duz olduğuna görə 1 litrdə 30 qram duz olacaq. Ona görə də suyun duzluluğu 30 % olar.

Okean suyunun duzluluğu və şəffaflığı

3. Qırmızı dənizin 2 ton suyundan daha çox duz ($2 \cdot 42 = 84$ kq) alınar. Duzun miqdarına görə ikinci yerdə Qara dəniz ($2 \cdot 18 = 36$ kq), üçüncü yerdə isə Baltik dənizi ($2 \cdot 11 = 22$ kq) olacaq. Xəzər dənizinin orta duzluluğu 12 % olduğuna görə onun 2 t suyundan 24 kq duz alınar.

Şagirdlər “Okean suyunun duzluluq xəritəsi”ni kontur xəritəyə köçürür.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
İzah- etmə	Okean suyunun duzluluğunun müxtəlifliyinin səbəbini çətinliklə izah edir.	Okean suyunun duzluluğunun müxtəlifliyinin səbəbini izah edərkən xeyli səhvlərə yol verir.	Okean suyunun duzluluğunun müxtəlifliyinin səbəbini əsasən izah edir.	Okean suyunun duzluluğunun müxtəlifliyinin səbəbini dəqiq izah edir.
Xəritədə göstər- mə	Okeanda duzluluğun coğrafi yayılmasını xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir	Okeanda duzluluğun coğrafi yayılmasını xəritədə qismən göstərir	Okeanda duzluluğun coğrafi yayılmasını xəritədə əsasən göstərir	Okeanda duzluluğun coğrafi yayılmasını xəritədə dəqiqliklə göstərir
Hesab- lama	Okean suyunun duzluluğuna dair çətinliklə hesablamalar aparır	Okean suyunun duzluluğuna dair müəllimin köməyi ilə hesablamalar aparır	Okean suyunun duzluluğuna dair hesablamaları əsasən aparır	Okean suyunun duzluluğuna dair dəqiq hesablamalar aparır

LAYİHƏ

Mövzu 34. Okeanlarda suyun hərəkəti

Alt standart

2.1.5. Dünya okeanında baş verən fiziki-kimyəvi və dinamik prosesləri təhlil edir.

Dərsin məqsədi

- Okeanda suyun hərəkətinin başvermə səbəbini izah edir.
- Okean suyunun hərəkət formalarını fərqləndirir.
- Cərəyanları xəritədə göstərir.

A – Müəllim dərslikdə verilmiş girişdən istifadə etməklə dərsi qura bilər. Mövzuya aid yönəldici suallar verməklə şagirdləri tədqiqat mərhələsinə hazırlamaq olar.

B – Tədqiqat sualı:

1. Dünya okeanında hansı səbəblərdən suların hərəkəti baş verir?
2. Okeanlarda suyun hansı hərəkət formaları vardır?

C – Şagirdlər qruplara bölünür və hər qrupa işçi vərəqlər təqdim edilir. İşçi vərəqlərdə hər bir qrup üçün 2-3 sualdan ibarət olan tapşırıqlar verilir. Şagirdlər dərslikdəki mətni fasilələrlə oxuyur, müəyyən qeydlər aparırlar. Yeni biliyin öyrənilməsinə şəkillər və xəritələrdən də istifadə etmək olar. Şagirdlər dərslikdən, Coğrafiya Ensiklopediyasından, elektron vəsaitlərdən istifadə edə bilirlər. Qrup liderləri öz işlərini təqdim edirlər. Şagirdlər hər bir qrup işlərini müzakirə edir, suallar verir, öz fikirlərini bildirir və qiymətləndirirlər.

D – Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Okeanlarda daimi və mövsümi küləklər, sualtı vulkan və zəlzələlər, Günəşin və Ayın cazibə qüvvəsi ilə sular daim hərəkət edir.
2. Qabarma dalgalarından, okean cərəyanlarından elektrik enerjisinin alınmasında, gəmiçilikdə və balıqçılıq təsərrüfatında istifadə edilir. Okean cərəyanları sahillərdə yağıntıların düşməsinə, orqanizmlərin yerdəyişməsinə, suyun duzluluğu və temperaturunun dəyişməsinə təsir edir.

3. Kanadanın sahillərindəki Fandi körfəzində ən yüksək səviyyəsi 18 m olan qabarma müşahidə edilir. Qabarma zamanı Oxot dənizində sular 14 m, İngiltərənin Bristol körfəzində 12 m qalxır. Daxili dənizlərdə qabarma bir neçə sm yaranır. Sakit okean sahillərində sunami dalğaları tez-tez əmələ gəlir. 1883-cü ildə Krakatau vulkanının püskürməsi zamanı, 1960-cı ildə Çili sahillərində, 2005-ci ildə Benqal körfəzində, 2011-ci ildə Yaponiyada sahilə güclü sunami yaranmışdır.

1. Okean cərəyanları sahillərin iqliminə, orqanizmlərin yerdəyişməsinə, suyun dövrünə, onun temperaturu və duzluluğunun dəyişməsinə təsir göstərir. Tropik enliklərdə materiklərin şərq sahillərindən isti cərəyanlar, qərb sahillərindən soyuq cərəyanlar keçir.

2. Sahillərindən isti cərəyan keçən ərazilər rütubətli olur. Suyun səthində temperaturun yüksək olması onun buxarlanmasına, buludların əmələ gəlməsinə və yağıntı düşməsinə gətirib çıxarır. İsti cərəyanların suyu duzlu, soyuq cərəyanların suyu az duzlu olur. Sahillərindən soyuq cərəyanlar keçən ərazilər quru iqlimə malik olur, səhralar yaranır. Bu regionlarda suyun səthi soyuq olduğuna görə buxarlanma az olur. Nəticədə yağıntılar da az düşür.

Şagird mövzunu oxuyaraq verilmiş məlumatlar əsasında Səhv fikirləri müəyyən edib düzəldir:

Dalğanın ən aşağı hissəsi dabanı, ən hündür hissəsi isə yalı adlanır. İki yal arasındakı məsafə dalğanın uzunluğunu əmələ gətirir. Yal ilə daban arasında qalan məsafə dalğanın hündürlüyünü təşkil edir. Ayın və Günəşin təsiri ilə qabarma və çəkilmə dalğaları yaranır. Sualtı vulkan püskürmələri və zəlzələlər zamanı okeanda sunami hadisəsi baş verir.

Şagird bu tapşırığı həll etmək üçün həm sunami, həm də külək dalğaları- na xas olan xüsusiyyətləri bilməlidir. Bunun üçün də şagird mövzunu oxuyaraq əldə etdiyi məlumatlar əsasında Sunami dalğalarını külək dalğalarından fərqləndirən xüsusiyyətləri müəyyən edir:

- 1.** Dalğaların uzunluqları çoxdur
- 2.** Sürəti böyükdür
- 3.** Açıq okeanda hündürlüyü az olur
- 4.** Sahildə böyük dağıntılar yaradır.

Xəritə üzərində iş bölməsində verilmiş **okean cərəyanlarının hərəkət istiqamətini kontur xəritəyə köçürüb və adlarını yazmaq** üçün şagirdlər dərslikdə səh. 110-da verilmiş xəritədən istifadə edə bilərlər.

Sakit okeanın sahilləri boyu sunami dalğaları yaranan ölkələrin adlarını kontur xəritəyə köçürmək tapşırılır. Tarixdə baş verən fəlakətli sunamilər haqqında məlumat toplanması üçün coğrafiya kitablarından istifadə etmək olar.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzah- etmə	Okeanda suyun hərəkətinin baş- vermə səbəbini izah etməkdə çətinlik çəkir	Okeanda suyun hərəkətinin başvermə səbəbini xeyli səhvlərə yol verməklə izah edir	Okeanda suyun hərəkətinin baş- vermə səbəbini sərbəst izah edir	Okeanda suyun hərəkətinin başvermə səbəbini düzgün izah edir
Fərqlən- dirmə	Okean suyunun hərəkət formalarını fərqləndirməkdə çətinlik çəkir	Okean suyunun hə- rəkət formalarını fərqləndirirərkən çoxlu səhvlər edir	Okean suyunun hərəkət formalarını əsasən fərqləndirir	Okean suyunun hərəkət formala- rını tam və dəqiq fərqləndirir
Xəritədə göstərmə	Cərəyanları xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir	Cərəyanların bir neçəsini xəritədə göstərir	Cərəyanların əksəriyyətini xəritədə göstərir	Cərəyanların hamısını dəqiqliklə xəritədə göstərir.

LAYİHƏ

Mövzu 35. Ümumiləşdirici tapşırıqlar.

Okean suyunun temperaturu və duzluluğunun təyin olunması

Alt standart

2.1.5. Dünya okeanında baş verən fiziki-kimyəvi və dinamik prosesləri təhlil edir.

2.1.6. Okean sularının xüsusiyyətləri ilə bağlı sadə hesablamalar aparır.

Dərsin məqsədi

- Okeanlarda temperatur və duzluluğun paylanması müxtəlifliyini izah edir.
- Okean suyunun duzluluğuna aid hesablamalar aparır.
- İsti və soyuq okean cərəyanlarını xəritədə göstərir.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzah- etmə	Okeanlarda temperatur və duzluluğun paylanmasının müxtəlifliyini izah etməkdə çətinlik çəkir	Okeanlarda temperatur və duzluluğun paylanmasının müxtəlifliyini səhvlərə yol verməklə izah edir	Okeanlarda temperatur və duzluluğun paylanmasının müxtəlifliyini əsasən izah edir	Okeanlarda temperatur və duzluluğun paylanmasının müxtəlifliyini düzgün izah edir
Hesab- lama	Okean suyunun duzluluğuna aid hesablamalar aparmaqda çətinlik çəkir	Okean suyunun duzluluğuna aid müəllimin köməyi ilə hesablamalar aparır.	Okean suyunun duzluluğuna aid hesablamaları əsasən aparır.	Okean suyunun duzluluğuna aid dəqiq hesablamalar aparır.
Xəritədə göstərmə	İsti və soyuq okean cərəyanlarını xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir	İsti və soyuq okean cərəyanlarını xəritədə müəllimin köməyi ilə göstərir	İsti və soyuq okean cərəyanlarını xəritədə əsasən göstərir	İsti və soyuq okean cərəyanlarını xəritədə dəqiq göstərir

VI TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Okeanın dibinə göndərilən səs dalğası 6 saniyə ərzində gedib qayıdarsa, suyun dərinliyini tapın.

- A) 6000 m
- B) 7500 m
- C) 5000 m
- D) 4500 m
- E) 3000 m

2. Qabarma dalğalarının daha yüksək olduğu su obyektləri:

- A) Fandi körfəzi, Bristol körfəzi, Oxot dənizi
- B) Baltik dənizi, Azov dənizi, Fandi körfəzi
- C) Botnik körfəzi, Benqal körfəzi, Xəzər dənizi
- D) Filippin dənizi, Azov dənizi, Sarqas dənizi

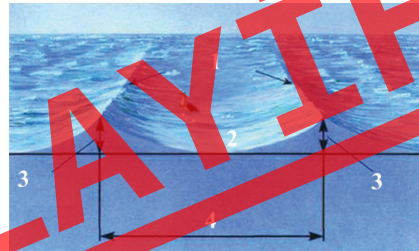
3. Düzgün ifadələri seçin:

- 1) Sakit okean ən cavan okeandır.
- 2) Müasir okeanlar Hondvana və Lavrasiya quru sahələrinin parçalanması nəticəsində yaranmışdır.
- 3) Yerdə ilk yaranan okean Tetis adlanır.
- 4) Yerdə ilk yaranan sular vulkan püskürmələri nəticəsində əmələ gəlmişdir.
- 5) Yerdə toplanan suların əsas hissəsi kosmosdan gəlmişdir.
- 6) Suyun müasir kimyəvi tərkibi biosferin, litosferin, atmosferin iştirakı ilə formalaşmışdır.

4. Verilmiş sxemdə dalğanın elementlərini müəyyən edin.

1. _____
2. _____
3. _____

4. _____
5. _____
6. _____

5. Səhv fikirləri düzgün olanla əvəz edin:

- 1- Okean cərəyanları Günəşin və Ayın təsiri ilə yaranır
- 2- Zəlzələ və vulkan püskürmələri zamanı qabarma dalğaları yaranır.
- 3- Sunami dalğası daimi küləklərin təsiri ilə yaranır.
- 4- Okean cərəyanlarının temperaturu ekvatoradan qütblərə doğru artır.
- 5- Qütblərdən ekvatora doğru hərəkət edən cərəyanlar isti, ekvatoradan qütblərə hərəkət edənlər isə soyuq olur.

6. Okean cərəyanları üçün doğru olan fikirləri seçin:

- 1) Tropik enliklərdə materiklərin şərq sahillərindən isti cərəyanlar, qərb sahillərindən soyuq cərəyanlar keçir.
- 2) Okean cərəyanları sahillərin geoloji yaşına, tektonik quruluşuna və faydalı qazıntıların yerləşməsinə təsir edir.
- 3) Okean cərəyanları sahillərin iqliminə, orqanizmlərin yerdəyişməsinə, suyun dövranına, onun temperaturu və duzluluğunun dəyişməsinə təsir göstərir.
- 4) Cərəyanın gətirdiyi suyun temperaturu ətraf suyun temperaturundan aşağı olduqda o, isti cərəyan adlanır.
- 5) Koriolis qüvvəsinin təsiri ilə cərəyanlar Şimal yarımkürəsində sola, Cənubda sağa meyil edir.
- 6) Suyun səthində temperaturun yüksək olması suyun buxarlanmasına, buludların əmələ gəlməsinə və yağıntının düşməsinə gətirib çıxarır.

7. Afrikanın sahillərində isti cərəyanlar:

1) Qvineya	4) Somali
2) Labrador	5) Mozambik
3) Peru	6) İynə burnu

8. Orta duzluluğa malik Dünya okeanının 200 litr suyundan nə qədər duz almaq olar?

9. Xəzər dənizindən (12%) 48 ton duz almaq üçün nə qədər su götürmək lazımdır?

10. Tropik enlikdə okean suyunun duzluluğunun yüksək olmasının səbəbləri:

- 1) Okeanların çox dərin olması
- 2) Yağıntıların az olması
- 3) Aysberqlərin əriməsi
- 4) Çayların çoxlu su gətirməsi
- 5) Buxarlanmanın yüksək səviyyəsi

VII TƏDRİS VAHİDİ

Biosfer

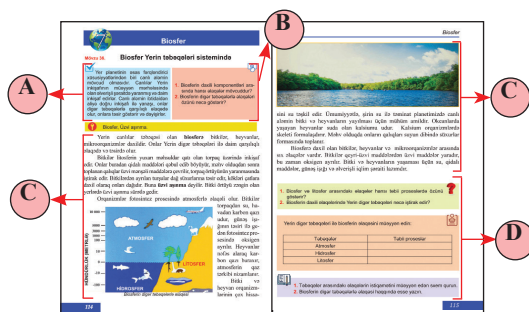
Mövzu 36. Biosfer Yerin təbəqələri sistemində

Alt standart

2.1.7. Biosferin digər təbəqələr ilə əlaqəsini şərh edir.

Dərsin məqsədi

- Biosferin daxili komponentləri arasında əlaqəni izah edir.
- Biosferin digər təbəqələrlə əlaqəsini əks etdirən sxem qurur.

A – Müəllim biosfer və Yerin digər təbəqələri ilə əlaqəni əks etdirən video süjet, yaxud plakat nümayiş etdirməklə motivasiya yarada bilər.

B – **Tədqiqat sualı:** 1. Biosferin daxili komponentləri arasında hansı əlaqələr mövcuddur?

2. Biosferin digər təbəqələrlə əlaqələri özünü necə göstərir?

C – Şagirdlər mövzunun mətnini sinifdə fasilələrlə oxuyur, onlara verilmiş sualların cavablarını iş vərəqlərində göstərirlər. Qrup liderləri işi təqdim edir. Müzakirə zamanı coğrafi təbəqənin digər komponentləri ilə biosferin qarşılıqlı əlaqəsi izah edilir. Canlı orqanizmlər təbii mühitlə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edirlər. Onların Yer səthində yayılması da bu əlaqələrin təsiri ilə formalaşır. Nümayiş olunan işlər dinlənildikdən sonra qruplar arasında müzakirə olunur, nəticələr çıxarılır və ümumiləşdirmələr aparılır. Ümumiləşdirmələr zamanı tədqiqat sualına və fərziyyələrə qayıdaraq onların doğruluğunu yoxlamaq olar.

D – Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Biosfer və litosfer arasındakı əlaqələr hansı təbii proseslərdə özünü göstərir?

Bitkilər litosferin yuxarı məhsuldar qatı olan torpaq üzərində inkişaf edir. Onlar torpaqdan qidalı maddələri qəbul edib böyüyür, məhv olduqdan sonra əmələ gələn qalıqları üzvi mənşəli süxurlar kimi toplanır və torpağın əmələ gəlməsində iştirak edir.

2. Biosferin daxili əlaqələrində Yerın digər təbəqələri necə iştirak edir?

Temperatur və yağıntının çox olduğu ərazilərdə bitki və heyvan növləri zəngin olur. Temperatur çox, yağıntının az olduğu ərazilərdə bitki və heyvan növləri az olur.

Şagird verilən tapşırığı həll etmək üçün mövzunu oxuyur. Verilmiş məlu-

matlar əsasında biosferin Yerın digər təbəqələri ilə əlaqəsini müəyyən edir:

Canlılar atmosferdəki hava ilə tənəffüs edir, həmçinin onun qaz tərkibini nizamlayır.

Canlılar susuz yaşaya bilməz. Canlıların əsasını su təşkil edir. Suda yaşayan skeletli orqanizmlər okean suyunun duzluluğunun sabit qalmasına səbəb olur.

Canlılar litosferin səthində yaşayır, qidalanır və hərəkət edir.

1. Şagird səhifə 117-də verilən 2-ci şəklə əsasən təbəqələr arasındakı əlaqələrin istiqamətini müəyyən edən sxem qurur.

2. Biosferin digər təbəqələrlə əlaqəsi haqqında esse yazın.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzah- etmə	Biosferin daxili komponentləri arasında əlaqəni izah etməkdə çətinlik çəkir.	Biosferin daxili komponentləri arasında əlaqəni müəllimin köməyi ilə izah edir.	Biosferin daxili komponentləri arasında əlaqəni ümumi izah edir.	Biosferin daxili komponentləri arasında əlaqəni dəqiq izah edir.
Sxem tərtib- etmə	Biosferin digər təbəqələrlə əlaqəsini əks etdirən sxemi tərtib etməkdə çətinlik çəkir.	Biosferin digər təbəqələrlə əlaqəsini əks etdirən sxemi tərtib edərkən xeyli səhvlərə yol verir.	Biosferin digər təbəqələrlə əlaqəsini əks etdirən sxemi tərtib edərkən bəzi qüsurlara yol verir.	Biosferin digər təbəqələrlə əlaqəsini əks etdirən sxemi dəqiq tərtib edir.

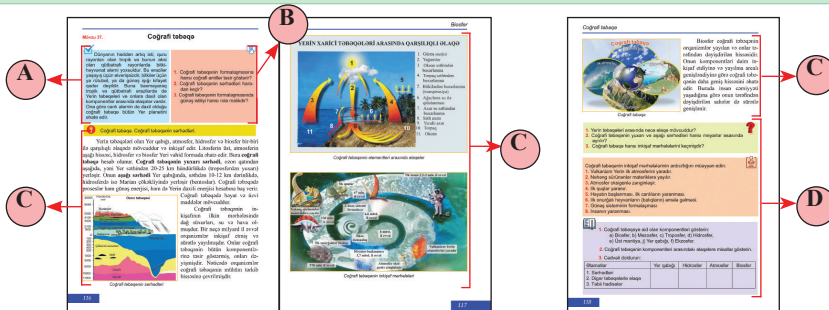
Mövzu 37. Coğrafi təbəqə

Alt standart

2.1.7. Biosferin digər təbəqələr ilə əlaqəsini şərh edir.

Dərsin məqsədi

- Coğrafi təbəqəyə daxil olan komponentlər arasındakı əlaqələri müəyyən edir.
- Coğrafi təbəqəyə aid olan təbəqələrin əhəmiyyətini şərh edir.

A – Müəllim Yer in coğrafi təbəqələrinə dair video süjet, yaxud plakat nümayiş etdirməklə motivasiya yarada bilər.

B – **Tədqiqat sualı:** 1. Coğrafi təbəqənin formalaşmasına hansı coğrafi amillər təsir göstərir?

2. Coğrafi təbəqənin sərhədləri haradan keçir?

3. Coğrafi təbəqənin formalaşmasında günəş istiliyi hansı rola malikdir?

C – Yeni biliyin mənimsənilməsi zamanı müəllim fasilələrlə oxu üsulundan istifadə edə bilər. Bu zaman şagirdlərin diqqətini coğrafi təbəqənin sərhədlərinə yönəltmək lazımdır. Həmçinin, müəllim coğrafi təbəqədə baş verən proseslərin Günəş və Yer in daxili enerjisi ilə birbaşa əlaqəsi olduğunu vurğulayır.

D – **Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:**

1. Yer in təbəqələri olan litosfer, atmosfer, hidrosfer və biosfer arasında bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə mövcuddur.

2. Coğrafi təbəqə litosferin üst, atmosferin alt və bütövlükdə hidrosferlə biosferi əhatə edir. Coğrafi təbəqənin yuxarı sərhədi Yer səthindən 20-25 km hündürlükdə yerləşir. Onun aşağı sərhədi isə Yer qabığına səthdən 10-12 km dərinlikdə, hidrosferdə isə Marian çökəkliyində yerləşir.

3. Coğrafi təbəqənin inkişaf mərhələləri bunlardır: İlk mərhələdə dağ süxurları, su və hava olmuşdur. Sonra isə suda ilk canlılar yaranmış, inkişaf etmiş skletli canlılar, suda-quruda yaşayanlar, bitkilər, quşlar, məməli heyvanlar meydana gəlmişdir. İnkişafın son mərhələsində insan yaranmışdır.

Verilmiş tapşırıq şagirdin xronoloji ardıcılığı müəyyən etmək və sistemləşdirmək bacarığını formalaşdırmaq məqsədi ilə verilir. Şagird mövzunu oxuyaraq coğrafi təbəqənin inkişaf mərhələlərinin ardıcılığını müəyyən edir: 1. Günəş sisteminin formalaşması. 2. Vulkanizm Yerin ilk atmosferini yaradır. 3. Atmosfer oksigenlə zənginləşir. 4. Həyatın başlanması, ilk canlıların yaranması. 5. İlk onurğalı heyvanların (balıqların) əmələ gəlməsi. 6. Nəhəng sürünənlər materiklərə yayılır. 7. İlk quşlar yaranır. 8. İnsanın yaranması.

1. Coğrafi təbəqəyə aid olan komponentləri göstərin:

- 1) Biosfer, 2) Mezosfer, 3) Troposfer, 4) Hidrosfer, 5) Üst mantiya, 6) Yer qabığı, 7) Ekzosfer.

Coğrafi təbəqəyə biosfer, troposfer, hidrosfer və Yer qabığı aiddir.

2. Coğrafi təbəqənin komponentləri arasındakı əlaqələrə aid misalları mövzulardan götürmək olar.

3. Cədvəli doldurun:

Əlamətlər	Yer qabığının üstü	Hidrosfer	Atmosfer	Biosfer
1. Sərhədləri	10-12 km	11 km	20-25 km	4-11 km
2. Digər təbəqələrlə əlaqə	Torpaq qatı inkişaf edir	Su buxarlanır, yağış yağır	Havanın qaz tərkibi dəyişir	Canlılar aləmi inkişaf edir
3. Təbii hadisələr	Maddələr dövrəni baş verir	Suyun böyük və kiçik dövrəni baş verir	Hava dövrəni baş verir	Bioloji dövrəni baş verir

LAYİHƏ

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
Müəy-yənətmə	Coğrafi təbəqəyə daxil olan kompo-nentlər arasında əlaqələri müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Coğrafi təbəqəyə daxil olan kom-ponentlər ara-sında əlaqələri xeyli səhvlərə yol verməklə müəy-yən edir.	Coğrafi təbə-qəyə daxil olan komponentlər arasında əlaqələri əsasən müəyyən edir.	Coğrafi təbəqəyə daxil olan kompo-nentlər arasında əlaqələri sərbəst müəyyən edir.
Şərh- etmə	Coğrafi təbəqəyə aid olan təbəqələ-rin əhəmiyyətini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Coğrafi təbə-qəyə aid olan təbəqələrin əhəmiyyətini xeyli səhvlərə yol verməklə şərh edir.	Coğrafi təbə-qəyə aid olan təbəqələrin əhə-miyyətini əsasən şərh edir.	Coğrafi təbəqəyə aid olan təbəqələrin əhəmiyyətini nümunələr göstər-məklə sərbəst şərh edir.

Mövzu 38. Bitki və heyvanların yaşayış mühiti

Alt standart

2.1.8. "Coğrafi qurşaqlar və təbii zonalar" xəritəsini oxuyur.

Dərsin məqsədi

- Müxtəlif bitki və heyvanlar aləminin yaşayış mühitini müqayisə edir.
- Bitki və heyvanların yaşayışı üçün zəruri amilləri şərh edir.

Bitki və heyvanların yaşayış mühiti

1. Nə üçün ədələlərdə qışda bitki və heyvanların yaşayış mühiti dəyişir? (A)

2. Nə üçün ədələlərdə qışda bitki və heyvanların yaşayış mühiti dəyişir? (B)

3. Nə üçün ədələlərdə qışda bitki və heyvanların yaşayış mühiti dəyişir? (C)

Bitki və heyvanların yaşayış mühiti

4. Nə üçün ədələlərdə qışda bitki və heyvanların yaşayış mühiti dəyişir? (D)

5. Nə üçün ədələlərdə qışda bitki və heyvanların yaşayış mühiti dəyişir? (E)

Bitki və heyvanların yaşayış mühiti

6. Nə üçün ədələlərdə qışda bitki və heyvanların yaşayış mühiti dəyişir? (F)

7. Nə üçün ədələlərdə qışda bitki və heyvanların yaşayış mühiti dəyişir? (G)

Bitki və heyvanların yaşayış mühiti

8. Nə üçün ədələlərdə qışda bitki və heyvanların yaşayış mühiti dəyişir? (H)

9. Nə üçün ədələlərdə qışda bitki və heyvanların yaşayış mühiti dəyişir? (I)

Bitki və heyvanların yaşayış mühiti

A – Müəllim bitki və heyvanat aləminin yaşayış mühitinə aid video süjet, yaxud plakat nümayiş etdirməklə motivasiya yarada bilər.

B – **Tədqiqat sualı:** 1. Bitki və heyvanların yaşayışı üçün hansı şərait lazımdır?
2. Bitki və heyvanlar yaşadığı mühitdə hansı formalarda qarşılıqlı əlaqədə olur?

C – Yeni mövzunun izahı zamanı müəllim Venn diaqramında qütb və tropik enliklərində yaşayan canlıların yaşayış mühitini müqayisə etməklə şagirdlərə mə-nimsədə bilər.

D – **Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:**

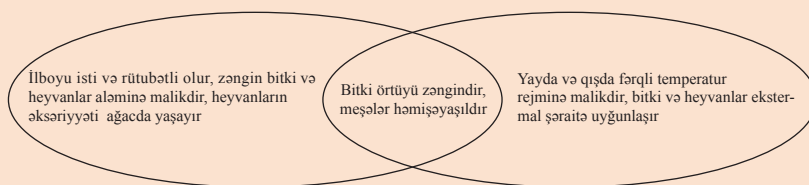
1. Ekvatorial, tropik və qütbətrafi enliklərdə təbii şəraitin yaranması nə ilə əlaqədardır? Belə şərait bitki və heyvanların növ müxtəlifliyinə necə təsir edir?

Bu enliklərdə təbii şəraitin yaranması istilik və rütubətin qeyri-bərabər dəyiş-məsindən asılıdır. Ekvatorial enliklərdə istilik və rütubət kifayət qədər olduğu üçün bitki və heyvanat aləmi zəngindir. Tropik enliklərdə isə istilik kifayət qədər olsa da, yağıntı az olduğu üçün burada bitki və heyvanat aləmi zəif inkişaf etmişdir. Qütbət-rafi enliklərdə temperaturun aşağı olması ilə əlaqədar bitki və heyvanat aləmi zəifdir.

2. Hansı ərazilərdə bitki və heyvanat aləmi kasıbdır?

Tropik və subtropik enliklərdə, həmçinin qütblərə yaxın ərazilərdə bitki-heyvanat aləminin inkişafı üçün əlverişli yerlər azdır. Ona görə bu ərazilər bioloji cəhətdən kasıbdır.

Ekvatorial və mülayim enliklərin meşələrini müqayisə edib Eyler-Venn diaqramı tərtib edin.

Şagird dünyanın fiziki və iqlim xəritələrindən istifadə edərək cədvəli doldurur.

	Ekvatorial	Tropik	Mülayim	Qütbətrafi ərazilər
Temperatur, °C	25-28°C	20-30°C	10-20°C	-5-10°C
Yağıntı, mm	2000-3000	150-170	600-1000	150-200
Bitki örtüyü növü	Həmişəyaşıl ağaclar	Tikanlı bitkilər	İynəyarpaqlı, enliyarpaqlı və qarışıq meşələr, otlar	Mamır, şibyə

Şagird yaşadığı ərazidə bitki-həyvanat aləmin inkişafına temperatur və yağıntıların necə təsir göstərdiyini müəyyən edərək dəftərinə qeyd edir.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
Müqayisə etmə	Bitki və heyvanlar aləminin yaşayış mühitini müqayisə etməkdə çətinlik çəkir	Bitki və heyvanlar aləminin yaşayış mühitinin bəzi elementlərini müqayisə edir	Bitki və heyvanlar aləminin yaşayış mühitini müxtəlif amillərə əsasən müqayisə edir	Bitki və heyvanlar aləminin yaşayış mühitini düzgün müqayisə edir
Şərhetmə	Bitki və heyvanların yaşayışı üçün zəruri amilləri şərh edərkən çətinlik çəkir	Bitki və heyvanların yaşayışı üçün zəruri amilləri qismən şərh edir	Bitki və heyvanların yaşayışı üçün zəruri amilləri əsasən şərh edir	Bitki və heyvanların yaşayışı üçün zəruri amilləri düzgün şərh edir

Mövzu 39. Təbii zonalar

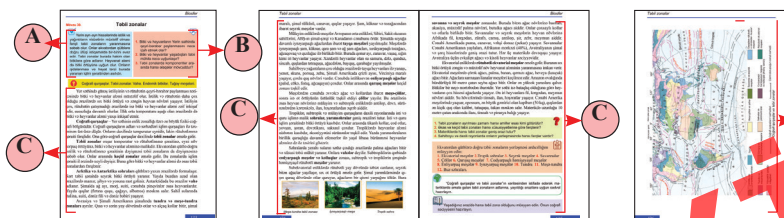
Alt standart

2.1.7. Biosferin digər təbəqələr ilə əlaqəsini şərh edir.

2.1.8. Təbii zonalar xəritəsini oxuyur.

Dərsin məqsədi

- Təbii zonaların yaranması qanunauyğunluqlarını şərh edir
- Müxtəlif ərazilər üçün xarakterik olan təbii zonaları xəritədə göstərir.

A – Müəllim təbii zonaları əks etdirən video süjet, yaxud plakat nümayiş etdirməklə motivasiya yarada bilər.

B – **Tədqiqat sualı:** 1. Bitki və heyvanların Yerin səthində qeyri-bərabər paylanmasını necə izah etmək olar?

2. Bitki və heyvanlar yaşadıkları təbii mühitə necə uyğunlaşır?

3. Təbii zonalarda komponentlər arasında hansı əlaqələr mövcuddur?

Təbii zonalar

C – Şagirdlər verilmiş mətni hissə-hissə oxuduqdan sonra müzakirə olunur, suallar verilir və müəllimin fikirləri qeyd edilir. Şagirdlər bitki və heyvan növlərinə uyğun onların yaşayış mühitini təsvir edir, relyefin, okean cərəyanlarının və rütubətin paylanması təsirini izah edirlər.

D – Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Təbii zonaları bir-birindən fərqləndirmək üçün temperatur və rütubətlənmə şəraiti əsas götürülür.
2. Əsas və keçid təbii zonalar bir-birindən torpaq örtüyü, bitki və heyvanlar aləminin müxtəlifliyinə görə fərqlənirlər.
3. Materiklərdə meşələr, meşə-çöllər, çöllər, səhra və yarımsəhra zonaları geniş sahə tutur.
4. Materiklərin sahili boyunca isti okean cərəyanlarının keçdiyi ərazilərdə bol yağıntı düşməsi nəticəsində meşələr, soyuq cərəyanların keçdiyi ərazilərdə az yağıntı olması ilə əlaqədar səhralar əmələ gəlir.

Şagird dərslərdə verilmiş coğrafi qurşaqlar və təbii zonalar xəritəsindən istifadə edərək verilmiş tapşırıqla uyğun olaraq təbii zonaların yerləşməsi ardıcılığını ekvator qütblərə doğru müəyyən edir:

1. Ekvatorial meşələr. 2. Seyrək meşələr. 3. Savannalar. 4. Tropik səhralar. 5. Cəyirpəli həmişəyaşıl meşələr. 6. Çöllər. 7. Enliarpaq meşələr. 8. Qarışıq meşələr. 9. İynəarpaq meşələr. 10. Meşə-tundra. 11. Tundra. 12. Buz səhraları.

1. “Coğrafi qurşaqlar və təbii zonalar” xəritəsindən istifadə edərək materiklərdə əmələ gələn təbii zonaların adlarına, yayıldığı ərazilərə uyğun cədvəl hazırlayın. Bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagirdlər dərslərdəki səhifə 127-də olan “Coğrafi qurşaqlar və təbii zonalar” xəritəsindən istifadə edə bilərlər. Həmçinin, müəllim aşağıdakı kimi cədvəl də hazırlayıb şagirdlərə təqdim edə bilər.

Materiklər	Avrasiya	Afrika	Şimali Amerika	Cənubi Amerika	Avstraliya
Təbii zonalar					
Rütubətli ekvatorial meşələr	+	+		+	
Dəyişkən rütubətli meşələr	+	+	+	+	+

Savanna və seyrək meşələr	+	+	+	+	+
Səhra və yarımsəhralar	+	+	+	+	+
Codyarpaqlı həmişəyaşıl meşə və kolluqlar	+	+	+	+	+
Çöllər və meşə-çöllər	+		+	+	
Enliyarpaqlı meşələr	+		+	+	
Qarışıq meşələr	+		+	+	
Tayqa	+		+		
Tundra və meşə-tundra	+		+		
Arktik səhraları	+		+		

2. Azərbaycanda əsas bitki və heyvan növlərinin yayıldığı arealları kontur xəritədə qeyd edin.

Şagird yaşadığı ərazidə hansı təbii zona olduğunu müəyyən edir və onun coğrafi səciyyəsinə hazırlayır.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
Şərh- etmə	Təbii zonaların yaranması qanunauyğunluqlarını çətinliklə şərh edir	Təbii zonaların yaranması qanunauyğunluqlarını müəllimin köməyi ilə şərh edir	Təbii zonaların yaranması qanunauyğunluqlarını bəzi səhvlərə yol verməklə şərh edir	Təbii zonaların yaranması qanunauyğunluqlarını şərh edir
Xəritədə göstərmə	Təbii zonaları xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir	Müəllimin köməyi ilə təbii zonaları xəritədə göstərir	Təbii zonaları əsasən xəritədə göstərir	Təbii zonaları dəqiqliyi ilə xəritədə göstərir

LAYIHƏ

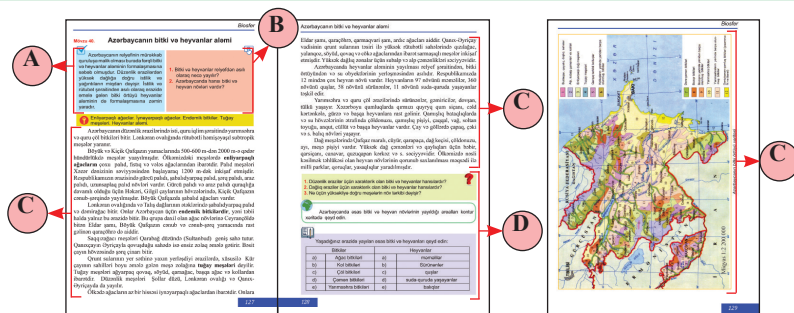
Mövzu 40. Azərbaycanın bitki və heyvanlar aləmi.

Alt standart

- 2.1.7. Biosferin digər təbəqələr ilə əlaqəsini şərh edir.
2.1.8. Təbii zonalər xəritəsini oxuyur.

Dərsin məqsədi

- Təbii komponentlər arasında əlaqəni müəyyən edir.
- Təbii zonaları xəritədə göstərir.

A – Müəllimdərsin motivasiya hissəsində Azərbaycanda olan bitki və heyvan növlərini əks etdirən platlardan istifadə edə bilər.

B – Tədqiqat sualı:

1. Bitki və heyvanlar relyefdən aslı olaraq necə yayılır?
2. Azərbaycanda hansı bitki və heyvan növləri vardır?

C – Şagird mövzunun mətnini sinifdə oxuyur. Müəllimin verdiyi sualları iş vərəqlərində qeyd edir. Dərsdə təyin edilmiş iş formalarından aslı olaraq şagirdlər təqdimatlar edir, əldə etdikləri bilikləri bacarıqlara çevirmək üçün müxtəlif tapşırıqları yerinə yetirirlər. Şagirdlər Azərbaycanda olan bitki və heyvanların yerləşməsində relyef və iqlim şəraitinin əsas olmasını müəyyən edirlər. Şagirdlər təqdim etdikləri fikirləri müzakirə edir və dəqiqləşdirirlər.

D – Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Azərbaycanın düzənlik ərazilərində isti, quru iqlim şəraitində yarımsəhra və quru çöl bitkiləri bitir. Düzənlik meşələri Şollar düzü, Lənkəran ovalığı və Qanıx-Əyriçayda da yayılır. Saqqızağacı meşələri Qarabağ düzündə (Sultanbud) geniş, Qanıxçayın Əyriçayla qovuşduğu sahədə isə ensiz zolaq əmələ gətirir.

Qrunt sularının yer səthinə yaxın yerləşdiyi ərazilərdə əmələ gələn meşə zolağına tuğay meşələri deyilir. Tuğay meşələri ağyarpaq qovaq, söyüd, qaraağac və başqa ağac və kollardan ibarətdir. Yarımsəhra və quru çöl ərazilərində sürünənlər, gəmiricilər, dovşan, tülküqamışlı bataqlıqlarda və su hövzələrinin ətrafında çöldonuzu, qamışlıq pişiyi, çaqqal, vağ, soltan toyuğu, anqut, cüllüt çay və göllərdə çapaqbalığı, çəkibalığı və s. yaşayır.

2. Böyük və Kiçik Qafqazın yamaclarında 500-600 m-dən 2200 m-ə qədər hündürlükdə meşələr yaayılmışdır. Ölkəmizdəki meşələrdəki ağacların çoxu palıd, fıstıq və vələs ağaclarından ibarətdir. Palıd meşələri Xəzər dənizinin səviyyəsindən başlayaraq 1200 m-dək inkişaf etmişdir. Respublikamızın ərazisində gürcü palıdı, şabalıdyarpaq palıd, şərq palıdı, araz palıdı, uzunsaplaq palıd növləri vardır. Yüksək dağlığın alp və subalp zonaları üçün çəmən və çəmən-çöl bitkiləri səciyyəvidir. Dağ meşələrində Qafqaz maralı, cüyür, qarapaça, dağ keçisi, çöldonuzu, ayı, meşə pişiyi və s. vardır. Yüksək dağ çəmənləri və qaylıqları üçün bəbir, qarsiçanı, canavar, quzuçapan keçəl kərkəz və s. səciyyəvidir.

3. Yüksəkliyə doğru meşələrdəki ağacların növ tərkibinin dəyişməsi iqlim şəraitinin dəyişməsi ilə əlaqədardır. Hər bir ağac növü müxtəlif iqlim şəraitinə uyğunlaşır. Alçaq dağlıqda istiyə tələbkar, yüksək dağlıqda isə soyuğa davamlı bitkilər yayılır.

Azərbaycanın dağlıq və düzənlik ərazilərində bitki örtüyünün yayılması üçün mövcud olan şəraitin müqayisəli səciyyəsinə vermək tapşırılır. Şagirdlər mövzunu oxuyaraq əldə etdikləri bilik əsasında hər bir bitkinin və heyvanın yaşayış mühiti haqqında məlumatlar əldə edirlər. Dağlıq ərazidə istilik və rütubətin nisbəti vahidə yaxın olduğundan meşələrin inkişafı üçün əlverişli şərait yaranır. Meşə örtüyündə heyvanlar aləmi də zəngin olur. Meşədə ağac növləri də iqlim şəraitindən aslı olaraq yayılır. Düzənlik ərazilərdə yarımsəhra və quru çöl şəraiti quraqlığa davamlı bitkilərin yayılmasına və orada uyğunlaşan heyvanların yaşamasına şərait yaradır.

1. Şagirdlərə Azərbaycanın əsas bitki və heyvan növlərinin yayıldığı arealları kontur xəritədə qeyd etmək tapşırılır.

2. Şagirdlərə yaşadığınız ərazidə yayılan əsas bitki və heyvanları qeyd etmək tapşırılır:

Bitkilər		Heyvanlar	
a) Ağac bitkiləri		a) məməlilər	
b) Kol bitkiləri		b) Sürünənlər	
c) Çöl bitkiləri		c) Quşlar	
d) Çəmən bitkiləri		d) Suda-quruda yaşayanlar	
e) Yarımsəhra bitkiləri		e) Balıqlar	

LAYIHƏ

Ümumiləşdirici tapşırıqlar

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
İzah edir	Azərbaycanın bitki və heyvanlar aləminin relyeflə əlaqəsini izah etməkdə çətinlik çəkir	Azərbaycanın bitki və heyvanlar aləminin relyeflə əlaqəsini köməkdən istifadə etməklə izah edir	Azərbaycanın bitki və heyvanlar aləminin relyeflə əlaqəsini əsasən izah edir	Azərbaycanın bitki və heyvanlar aləminin relyeflə əlaqəsini tam izah edir
Müəyyən edir	Azərbaycanda olan əsas bitki və heyvan növlərini müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycanda olan əsas bitki və heyvan növlərini müəyyən edərkən səhvlərə yol verir.	Azərbaycanda olan əsas bitki və heyvan növlərini əsasən müəyyən edir	Azərbaycanda olan əsas bitki və heyvan növlərini hərtərəfli müəyyən edir

Mövzu 41. Ümumiləşdirici tapşırıqlar.

Təbii zonalar xəritəsi üzərində iş

Alt standart

- 2.1.7. Biosferin digər təbəqələr ilə əlaqəsini şərh edir.
2.1.8. Təbii zonalar xəritəsini oxuyur.

Dərsin məqsədi

- Təbii komponentlər arasında əlaqəni müəyyən edir.
- Təbii zonaları xəritədə göstərir.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
Müəy-yənətmə	Təbii kompo-nentlər arasında əlaqəni çətinliklə müəyyən edir.	Təbii kompo-nentlər arasında əlaqəni müəllimin köməyi ilə müəy-yən edir.	Təbii kompo-nentlər arasında əlaqəni əsasən müəyyən edir.	Təbii kompo-nentlər arasında əlaqəni düzgün müəyyən edir.
Xəritədə göstərmə	Təbii zonaları xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir.	Təbii zonaların bəzilərini xəritədə göstərir.	Təbii zonaların əksəriyyətini xəritədə göstərir.	Təbii zonaların hamısını xəritədə dəqiq göstərir.

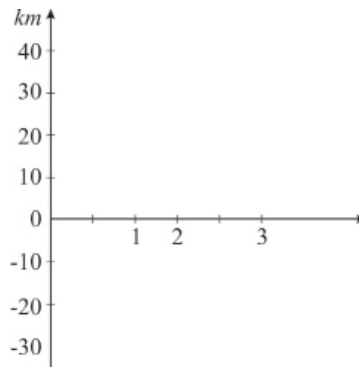
VII TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Üzvi aşınma hansı ərazilərdə daha intensiv gedir?

- A) Mülayim enliklərin çölləri və meşə-çölləri
- B) Subtropik enliklərin səhraları
- C) Tropik enliklərin yarımsəhraları
- D) Ekvatorial enliklərin daimi rütubətli meşələri
- E) Arktik enliklərin səhraları

2. Coğrafi təbəqənin:

1) litosfer; 2) hidrosfer, 3) atmosferdə sərhədlərini göstərən diaqramı tamamlayın:

3. Qütb və tropik səhraların oxşar əlamətlərini müəyyən edin:

- A) Bioloji aləmin kasıblığı, zəif torpaq örtüyü
- B) Temperaturun yüksək olması, məhsuldar torpaqlar
- C) Rütubət çatışmazlığı, qumlu səhralar
- D) Şərq sahillərdə meşələr yaranması
- E) Qərb sahillərdən isti cərəyanlar keçməsi

4. Kontur xəritəyə əsasən isti və quru səhraların yayıldığı əraziləri müəyyən edin:

5. Mülayim enliklərdə yaranan təbii zonaları müəyyən edin:

- 1) İynəyarpaqlı meşələr
- 2) Meşə-çöl və çöllər
- 3) Enliyarpaqlı meşələr
- 4) Tundra və meşə-tundra
- 5) Codyarpaqlı meşələr
- 6) Savanna, seyrək meşələr və kolluqlar

LAYİHƏ

Kiçik summativ qiymətləndirmə

6. “Coğrafi qurşaqlar və təbii zonalar” xəritəsindən istifadə edərək Şimali və Cənubi Amerikada yaranan eyni təbii zonaların adlarını seçin:

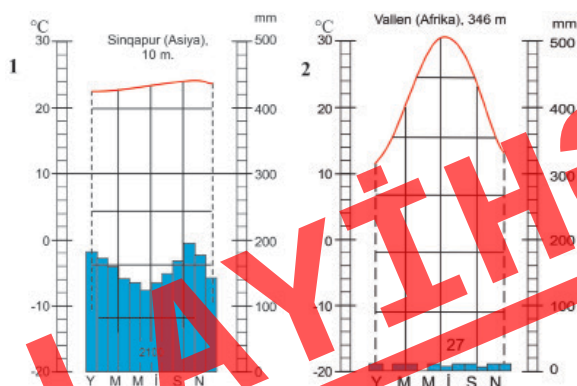
7. Xəritəyə görə okean cərəyanlarının təbii zonaların yaranmasına göstərdiyi təsirə aid misallar deyin. Fikirlərinizi cədvəldə əsaslandırın.

Göstəricilər	Sakit okean	Atlantik okeanı	Hind okeanı
İsti cərəyanlar Onların təsiri ilə yaranan təbii zona			
Soyuq cərəyanlar. Onların təsiri ilə yaranan təbii zona			

8. Azərbaycanın düzənlik ərazilərində hansı bitkilər bitir?

Ərazilər	Bitki örtüyü
Kür-Araz ovalığı	
Lənkəran ovalığı	
Şərur-Ordubad	
Qanix-Əyriçay	

9. Təqdim edilmiş iqlim diaqramlarına uyğun olan təbii zonaları müəyyən edin:

VIII TƏDRİS VAHİDİ

Dünya ölkələrinin təsnifatı

Mövzu 42. Ölkələrin inkişaf səviyyəsinə görə təsnifatı

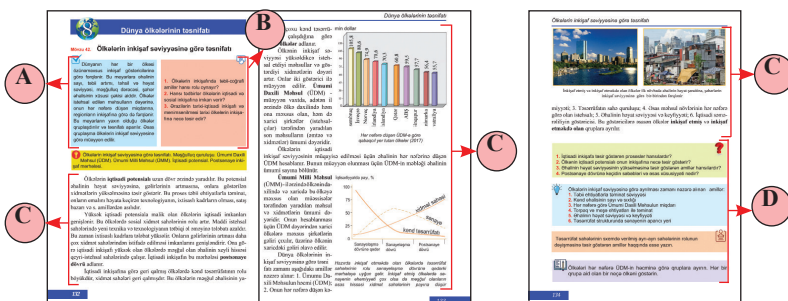
Alt standart

3.2.1. Ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə təhlil edir.

3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə qruplaşdırır.

Dərsin məqsədi

- Ölkələrin inkişaf səviyyəsində olan fərqlərin yaranmasını izah edir
- Ölkələri inkişaf səviyyələrinə görə fərqləndirir
- Ölkələri təsərrüfatın strukturunun əlamətlərinə görə şərh edir.

A – Müəllim ölkələrin inkişaf səviyyəsini nümayiş etdirmək üçün Afrika və Qərbi Avropa ölkələrindən video süjet təqdim edə bilər.

B – **Tədqiqat sualı:** 1. Ölkələrin inkişafında təbii-coğrafi amillər hansı rol oynayır?
2. Hansı tədbirlər ölkələrin iqtisadi və sosial inkişafına imkan verir?
3. Ərazilərin tarixi-iqtisadi inkişafı və mənimsənilməsi tarixi ölkələrin inkişafına necə təsir edir?

C – yeni mövzunun izahı zamanı müəllim “Fikirilər (anlayışlar) xəritəsi” üsulundan istifadə edə bilər. Bunun üçün sinfi kiçik qruplara bölüb, mətni hissə-hissə oxutdurmaq olar. Sonra isə şagirdlərə mətnin əsas məzmununu blok-sxem şəklində qruplaşdırmaq tapşırıqlı.

Ölkələrin inkişaf səviyyəsinə görə təsnifatı

– Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Ölkədə iqtisadi inkişafa təsir göstərən proseslərə təbii ehtiyatlarla təminat, ixtisaslı kadrların olması, satış bazarı və s. kimi amillər daxildir.
2. Ölkənin iqtisadi potensialı onun inkişafının əsas göstəricisidir.
3. Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə təsir göstərən amillərə iqtisadi potensial, təhsil səviyyəsi və xidmət sahəsinin güclü inkişaf etməsi aiddir.
4. Maddi istehsal sahələrində yeni texnika və texnologiyanın tətbiq edilməsi, işçi qüvvəsinə tələbatın azalması və sənayedə məşğulluğun payının aşağı düşməsi. Nəticə İEO-də əhalinin böyük əksəriyyəti qeyri-istehsal sahələrində çalışır.

Ölkələrin inkişaf səviyyəsinə görə ayrılması zamanı nəzərə alınan amillər:

1. Təbii ehtiyatlarla təminat səviyyəsi
 2. Kənd əhalisinin sayı və sıxlığı
 3. Hər nəfərə görə Ümumi Daxili Məhsulun miqdarı
 4. Torpaq və meşə ehtiyatları ilə təminat
 5. Əhalinin həyat səviyyəsi və keyfiyyəti
 6. Təsərrüfat strukturunda sənayenin aparıcı yeri
- Cavab: **3, 5, 6**

Təsərrüfat sahələrinin sxemdə verilmiş ayrı-ayrı sahələrinin rolunun dəyişməsinə təsir göstərən amillər haqqında esse yazın.

Ölkələri hər nəfərə düşən ÜDM-in həcminə görə qruplara ayırın. Hər bir qrupa aid olan bir neçə ölkəni göstərin.

LAYİHƏ

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
İzahetmə	Ölkələrin inkişaf səviyyəsində olan fərqlərin yaranmasını izah etməkdə çətinlik çəkir	Ölkələrin inkişaf səviyyəsində olan fərqlərin yaranmasını müəllimin köməyi ilə izah edir	Ölkələrin inkişaf səviyyəsində olan fərqlərin yaranmasını əsasən izah edir	Ölkələrin inkişaf səviyyəsində olan fərqlərin yaranmasını düzgün izah edir
Fərqləndirmə	Ölkələri inkişaf səviyyələrinə görə fərqləndirməkdə çətinlik çəkir	Ölkələri inkişaf səviyyələrinə görə müəllimin köməyi ilə fərqləndirir	Ölkələri inkişaf səviyyələrinə görə əsasən fərqləndirir	Ölkələri inkişaf səviyyələrinə görə düzgün fərqləndirir
Şərhetmə	Ölkələri təsərrüfatın strukturunun əlamətlərinə görə şərh etməkdə çətinlik çəkir	Ölkələri təsərrüfatın strukturunun əlamətlərinə görə müəllimin köməyi ilə şərh edir	Ölkələri təsərrüfatın strukturunun əlamətlərinə görə əsasən şərh edir	Ölkələri təsərrüfatın strukturunun əlamətlərinə görə nümunələr göstərməklə şərh edir

Mövzu 43. İnkişaf etmiş ölkələr (İEO)

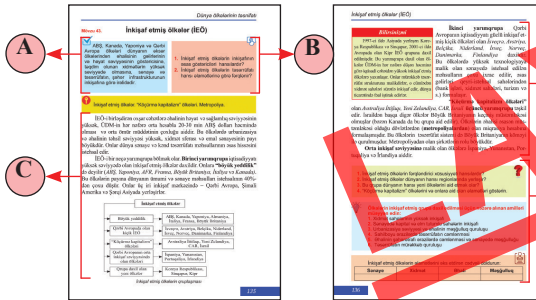
Alt standart

3.2.1. Ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə təhlil edir.

3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə qruplaşdırır.

Dərsin məqsədi

- İnkişaf etmiş ölkələrin sosial-iqtisadi göstəricilərini fərqləndirir.
- İnkişaf etmiş ölkələri xəritədə göstərir.

İnkişaf etmiş ölkələr (İEO)

A – Müəllim mövzudakı giriş hissəsini şagirdlərə oxutdura və onlara aşağıdakı suallarla müraciət edə bilər:

– Nə üçün Qərbi Avropa və ya Şimali Amerika regionunda yaşayan əhəlinin həyat səviyyəsi digər ölkələrlə müqayisədə yüksəkdir?

– Bu ölkələrin güclü inkişaf etməsinin səbəbi nədir?

B – **Tədqiqat sualı:** 1. İnkişaf etmiş ölkələrin inkişafının əsas göstəriciləri hansılardır?

2. İnkişaf etmiş ölkələrin təsərrüfatı hansı əlamətlərinə görə fərqlənir?

C – Müəllim şagirdləri cütlərə bölərək mövzu barəsində əvvəlki biliklərinə dair siyahı tərtib etmək tapşırır. Şagirdlər siyahı üzərində işləyərkən müəllim lövhədə 3 sütundan ibarət **BİBÖ** cədvəlini qurur və aşağıdakı bölmələri qeyd edir:

Bilirik	İstəyirik bilək	Öyrəndik

Şagirdlərin yazdığı məlumatlar sadalanır, müəllim onları cədvəlin sol qrafasında yazır. Şagirdlər bu mövzu ilə bağlı yarana biləcək sualları müəyyənləşdirirlər. Müəllim onların suallarını ikinci sütunda qeyd edir. Bu suallar şagirdlərin mövzu ilə bağlı nə bilmək istədiklərini göstərir. Mətni şagirdlər hissə-hissə oxuyurlar. Mətni oxuduqdan sonra müəllim ikinci sütundakı suallara qayıdır, müəllim sualları cavablandıraraq üçüncü sütuna qeyd edir.

Şagirdlər mövzuya dair əvvəlki bilikləri ilə yeni öyrəndiklərini müqayisə edir və dərsi ümumiləşdirirlər.

D – **Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:**

1. İnkişaf etmiş ölkələrin fərqləndirici xüsusiyyəti əhəlinin həyat səviyyəsinin, xidmət sahəsinin, emal sənayesinin üstün olmasıdır.

2. İnkişaf etmiş ölkələrə Şimali Amerika və Qərbi Avropa regionundakı dövlətlər, Yaponiya, Avstraliya, CAR və İsrail daxildir.

3. Son vaxtlar bu qrupa Sinqapur, Kipr və Koreya Respublikası aid edilir. Bura həmçinin Meksika, Türkiyə, neft hasil edən ərəb ölkələrini də aid etmək olar.

4. Bu qrupa Avstraliya, Yeni Zelandiya, CAR, İsrail, Kanada daxildir. Ölkələrin əhalisi əsasən əvvəllər müstəmləkəsi olduğu ölkələrdən gələnlərin hesabına formalaşmışdır. İsraildən başqa (burada ABŞ-ın iştirakı əsas olmuşdur) qrupa daxil olan ölkələrdə təsərrüfat sistemi B.Britaniyanın köməyi ilə yaradılmışdır.

Cavab: **1, 2, 3, 6**

Sənaye	Xidmət	Əhali	Məşğulluq
Emal sənayesi yüksək inkişaf edir	Yüksək inkişaf edir	Təbii artım aşağı, urbanizasiya yüksəkdir	Çox hissəsi xidmət sahələrində çalışır

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin adlarını kontur xəritəyə qeyd edin.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
Fərq- ləndirmə	İnkişaf etmiş ölkələrin sosial-iqtisadi göstəricilərini fərqləndirməkdə çətinlik çəkir	İnkişaf etmiş ölkələrin sosial-iqtisadi göstəricilərini qismən fərqləndirir	İnkişaf etmiş ölkələrin sosial-iqtisadi göstəricilərini əsasən fərqləndirir	İnkişaf etmiş ölkələrin sosial-iqtisadi göstəricilərini dəqiq fərqləndirir
Xəritədə göstərmə	İnkişaf etmiş ölkələri xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir	İnkişaf etmiş ölkələri köməkdən istifadə etməklə xəritədə göstərir	İnkişaf etmiş ölkələri xəritədə əsasən göstərir	İnkişaf etmiş ölkələri xəritədə dəqiq göstərir

LAYİHƏ

Mövzu 44. İnkişaf etməkdə olan ölkələr (İEOÖ)

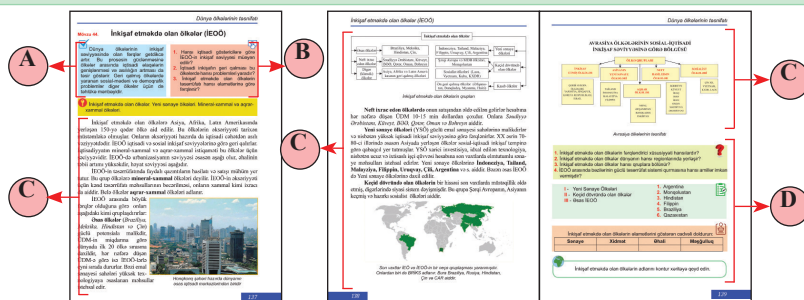
Alt standart

3.2.1. Ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə təhlil edir.

3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə qruplaşdırır.

Dərsin məqsədi

- İnkişaf etməkdə olan ölkələri xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırır.
- İnkişaf etməkdə olan ölkələrin yayıldığı əraziləri xəritədə göstərir.

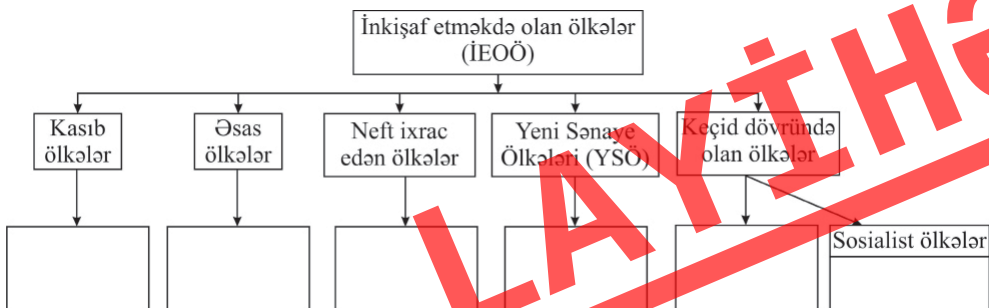
A – Müəllim İEOÖ-dən hər hansı biri haqqında video süjet təqdim edə bilər.

B – **Tədqiqat sualı:** 1. Hansı əsas iqtisadi göstəricilərə görə İEOÖ-in inkişaf səviyyəsi müəyyən edilir?

2. İqtisadi inkişafın geri qalması bu ölkələrdə hansı problemləri yaradır?

3. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin təsərrüfatı hansı əlamətlərinə görə fərqlənir?

C – Yeni mövzunun izahı zamanı müəllim şagirdləri cütlərə bölərək, onlara mətni hissə-hissə oxumağı tapşırır. Bu zaman müəllim lövhədə belə bir sxem quraraq şagirdlərə tapşırır ki, mətnin qısa məzmununu sxemdə qeyd etsinlər.

D – Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün əhalinin təbii artımının yüksək, urbanizasiya və həyat səviyyəsinin aşağı olması səciyyəvidir. İEOÖ iqtisadi və sosial inkişaf səviyyəsinə görə geri qalır, təsərrüfat mineral-xammal və aqrar-xammal xarakterləri ilə fərqlənir.

2. Bu ölkələr əsasən Asiya, Afrika, Latin Amerikasına regionlarında yerləşir.

3. Bu qrupda inkişaf səviyyəsinə görə Braziliya, Meksika, Hindistan və neft ixrac edən Ərəb ölkələri, yeni sənaye ölkələri və keçid dövründə olan ölkələr fərqlənir.

4. Bu qrup ölkələrin inkişafına təbii ehtiyatlarla təminat, onların istifadə edilməsi, tarixi-coğrafi inkişaf xüsusiyyətləri, yeni texnologiyadan istifadə edilməsi, ucuz işçi qüvvəsi ilə təminat, əlverişli İCM təsir etmişdir.

Cavab: I – 1, 4, 7; II – 2, 6; III – 3, 5

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin əlamətlərini göstərən cədvəli doldurun:

Sənaye	Xidmət	Əhali	Məşğulluq
Hasilat sənayesi əsas yer tutur	Zəif inkişaf edir	Təbii artım yüksək, urbanizasiya aşağıdır	Çox hissəsi kənd təsərrüfatında çalışır

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin adlarını kontur xəritəyə qeyd edin.

Xəritə üzərində işi yerinə yetirmək üçün şagirdlər “Dünyanın siyasi xəritəsi”ndən istifadə edə bilərlər.

LAYIHƏ

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
Qruplaşdırma	İEOÖ-i xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırmaqda çətinlik çəkir	İEOÖ-i xüsusiyyətlərinə görə müəllimin köməyi ilə qruplaşdırır	İEOÖ-i xüsusiyyətlərinə görə əsasən qruplaşdırır	İEOÖ-i xüsusiyyətlərinə görə düzgün qruplaşdırır
Xəritədə göstərmə	İEOÖ-in yayıldığı əraziləri xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir	İEOÖ-in yayıldığı ərazilərin bəzilərini xəritədə göstərir	İEOÖ-in yayıldığı əraziləri xəritədə əsasən göstərir	İEOÖ-in yayıldığı əraziləri xəritədə dəqiq göstərir

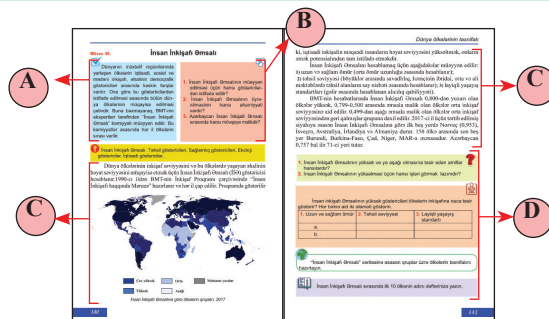
Mövzu 45. İnsan İnkişafı Əmsali

Alt standart

3.2.1. Ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə təhlil edir.

Dərsin məqsədi

- Müxtəlif ölkələrdə İnsan İnkişafı Əmsalının göstəricilərini müqayisə edir.
- İnsan İnkişafı Əmsalının öyrənilməsinin əhəmiyyətini izah edir.

A – Müəllim mövzudakı girişə şagirdlərə oxutdura və sinfə aşağıdakı sualla müraciət edə bilər:

– İnkişaf etmiş ölkələrdə insanların həyat səviyyəsi yüksəkdir. Bunun səbəbi nədir?

B – **Tədqiqat sualı:** 1. İnsan İnkişafı Əmsalının müəyyən edilməsi üçün hansı göstəricilərdən istifadə edilir?

2. İnsan İnkişafı Əmsalının öyrənilməsinin hansı əhəmiyyəti vardır?

3. Azərbaycan İnsan İnkişafı Əmsalı sırasında hansı mövqeyə malikdir?

C – yeni mövzunun izahı zamanı müəllim sinifi cütlərə bölür. Oxunan mövzu üzrə testlər üsulundan istifadə edir. Şagirdlər öyrənilən mövzunun məzmununa əsasən və burada olan anlayışlardan istifadə etməklə bir-biri üçün testlər və ya suallar tərtib edirlər. Testlərin yerinə yetirilməsindən sonra cütlüklər cavabları müqayisə edir, onların mövzu ilə əlaqəli olmasını yoxlayır, cavabların doğruluğunu müzakirə edirlər. Əgər müzakirə zamanı qruplar arasında ciddi fikir ayrılığı olarsa, müəllim mübahisəyə aydınlıq gətirir.

D – Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. İnsan İnkişafı Əmsalının yüksək və ya aşağı olmasına təsir edən amil əhalinin həyat səviyyəsinin göstəriciləridir.

2. İnsan İnkişafı Əmsalının yüksəlməsi üçün təhsilin səviyyəsi, ölkənin sosial, iqtisadi və mədəni inkişafına nail olmaq lazımdır.

İnsan inkişafı Əmsalının yüksək göstəriciləri ölkələrin inkişafına necə təsir göstərir? Hər birinə aid iki əlaməti göstərin.

1. Uzun və sağlam ömür	2. Təhsil səviyyəsi	3. Layiqli yaşayış standartı
a. Tədaüd yaşlı əhalinin payı artır b. Uzunömürlülərin sayı çoxalır	a. Təsərrüfat sahələri üçün ixtisaslı kadrlar hazırlanır b. Əhalinin mədəni dünya-görüşü yüksəlir	a. Yaşayış və əmək şəra-itinin yaxşılaşır b. Əhaliyə yüksək sosial-mədəni xidmət göstərilir

"İnsan İnkişafı Əmsalı" xəritəsində qruplar üzrə ölkələrin təsnifatını hazırlayın. Bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagirdlər mövzudakı xəritədən istifadə edə bilərlər.

İnsan İnkişafı Əmsalı sırasında ilk 10 ölkənin adını dəftərinizə yazın.

LAYİHƏ

Ümumiləşdirici tapşırıqlar

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
Müqayisə- etmə	Müxtəlif ölkələrdə İnsan İnkişafı Əmsalının göstəricilərini müqayisə etməkdə çətinlik çəkir	Müxtəlif ölkələrdə İnsan İnkişafı Əmsalının göstəricilərini müqayisə edərkən köməkdən istifadə edir	Müxtəlif ölkələrdə İnsan İnkişafı Əmsalının göstəricilərini əsasən müqayisə edir	Müxtəlif ölkələrdə İnsan İnkişafı Əmsalının göstəricilərini dəqiq müqayisə edir
İzah- etmə	İnsan İnkişafı Əmsalının öyrənilməsinin əhəmiyyətini izah etməkdə çətinlik çəkir	İnsan İnkişafı Əmsalının öyrənilməsinin əhəmiyyətini izah edərkən xeyli səhvlərə yol verir	İnsan İnkişafı Əmsalının öyrənilməsinin əhəmiyyətini əsasən izah edir	İnsan İnkişafı Əmsalının öyrənilməsinin əhəmiyyətini nümunələr göstərməklə izah edir

Mövzu 46. Ümumiləşdirici tapşırıqlar.

Ölkələrin inkişaf səviyyəsinin müqayisə edilməsi

Alt standart

3.2.1. Ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə təhlil edir.

3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə qruplaşdırır.

Dərsin məqsədi

- İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələri müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırır
- Ölkələri İnsan İnkişafı Əmsalının göstəricilərinə əsasən kontur xəritədə qeyd edir.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
Qrup- laşdırma	İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələri müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırmaqda çətinlik çəkir	İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələri müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə müəllimin köməyi ilə qruplaşdırır	İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələri müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə əsasən qruplaşdırır	İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələri müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə düzgün qruplaşdırır
Kontur xəritədə qeyd- etmə	Ölkələri İnsan İnkişafı Əmsalının göstəricilərinə əsasən kontur xəritədə qeyd etməkdə çətinlik çəkir.	Ölkələri İnsan İnkişafı Əmsalının göstəricilərinə əsasən köməkdən istifadə etməklə kontur xəritədə qeyd edir.	Ölkələri İnsan İnkişafı Əmsalının göstəricilərinə əsasən kontur xəritədə əksəriyyəti qeyd edir.	Ölkələri İnsan İnkişafı Əmsalının göstəricilərinə əsasən kontur xəritədə düzgün qeyd edir.

LAYİHƏ

VIII TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Dünya ölkələrinin inkişaf səviyyəsinə görə təsnifatı zamanı nəzərə alınan amillər:

1. Əhalinin hər nəfərinə düşən məhsul	4. Əlverişli iqlim şəraiti, məhsuldar torpaqlar
2. Faydalı qazıntıların zənginliyi	5. Şəhərlərin təsərrüfatı
3. Əhalinin həyat səviyyəsi	6. Xidmət sahələrinin və emal sənayesinin inkişafı

2. “Böyük yeddiliyə” daxil olan ölkələri ayırın:

1. Fransa	2. İspaniya	7. Kanada
3. Yaponiya	4. Avstraliya	8. Rusiya
5. İtaliya	6. Hindistan	

3. Ölkələrdən hansılar Qərbi Avropada yerləşir:

1. Niderland,	2. Monqolustan,	3. Norveç,
4. Ukrayna,	5. Özbəkistan,	6. Avstriya,
7. İrlandiya,	8. Malayziya,	9. İspaniya

4. “Köçürmə kapitalizm” ölkələrinin fərqləndirici xüsusiyyəti:

- a) İnkişaf etmiş kapitalist ölkələrinə ixtisaslı kadrların göndərilməsi
- b) Müstəmləkəçi ölkədən buraya böyük əhali axınının olması
- c) ABŞ və Qərbi Avropadan emal müəssisələrinin bura köçürülməsi
- d) İnkişaf etmiş ölkələrdə çoxmərkəzli təsərrüfat sistemi yaradılması
- e) Qərbi Avropa ölkələri ilə eyni inzibati-ərazi quruluşunun yaradılması

5. Verilmiş ölkələrdən YSÖ-nə aid olanları seçin:

1. Hindistan, 2. Tailand, 3. Kamboca,
4. Pakistan, 5. Yaponiya, 6. İordaniya
7. Sinqapur, 8. Malayziya, 9. İndoneziya

6. İnsan İnkişafı Əmsalının müəyyən edilməsi zamanı nəzərə alınan amillər:

- 1. Əhalinin təhsil səviyyəsi
- 2. Əhalinin yaş tərkibi
- 3. Təsərrüfatda hasilat sənayesi və turizmin payının çox olması
- 4. Layiqli yaşayış şəraiti
- 5. Orta ömür uzunluğu
- 6. Xidmət sahələrində çalışanların sayı

LAYİHƏ

7. İnsan İnkişafı Əmsalının yüksək göstəricilərinə malik olan ölkələri seçin:

8. İEOÖ-in təsnifat sxemini hazırlayın. Onlara aid olan əlamətləri göstərin.

9. İEOÖ-i yerləşdiyi regionlar üzrə qruplaşdırın:

Peru, Venesuela, Konqo DR, Nigeriya, Anqola, Myanma, Vyetnam, Papua Yeni Qvineya, Argentina, Misir, Kamboca, Nauru, Yəmən.

Asiya	Latın Amerikası	Okeaniya	Afrika

10. Keçid dövründə olan ölkələri müəyyən edin.

LAYIHƏ

IX TƏDRİS VAHİDİ

Əhali və təsərrüfatın ərazi təşkili

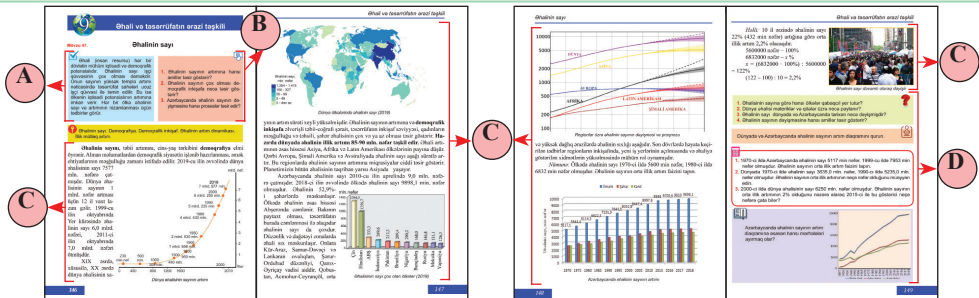
Mövzu 47. Əhalinin sayı

Alt standart

- 3.1.1. Əhalinin təbii və mexaniki hərəkətinin səbəblərini izah edir.
- 3.1.2. Əhalinin təbii artımına görə hesablamalar aparır.

Dərsin məqsədi

- Əhalinin sayının dəyişməsinə təsir edən amilləri müəyyən edir.
- Əhalinin sayının regionlar üzrə paylanmasını xəritədə göstərir.
- Əhalinin sayının dəyişməsinə aid hesablamalar aparır.

A – Giriş üçün müxtəlif ölkələrin əhalisinin sayı verilmiş cədvəl yaxud grafik göstərilə bilər.

- B** – **Tədqiqat sualı:** 1. Əhalinin sayının artımına hansı amillər təsir göstərir?
2. Əhalinin sayının çox olması demoqrafik inkişafa necə təsir göstərir?
3. Azərbaycanda əhalinin sayının dəyişməsinə hansı proseslər təsir edir?

C – Şagirdlər verilmiş mövzunu fasilələrlə oxuyub müzakirələr apara bilərlər. "Dünya əhalisinin sayı" mövzusunda BIBÖ üsulundan istifadə edilə bilər. Şagirdlər verilmiş tapşırıqları yerinə yetirdikdən sonra müzakirələr aparılır və nəticələr çıxarılır. Onlar dərslikdən, Coğrafiya Ensiklopediyasından, elektron vəsaitlərdən istifadə etməklə verilmiş sualları cavablandırırlar, qrup liderləri onları təqdim edirlər. Şagirdlər hər bir qrup işlərini müzakirə edir, suallar verir, öz fikirlərini bildirir və qiymətləndirirlər.

D – Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Dünyada əhalisinin sayına görə Çin birinci, Hindistan ikinci, ABŞ üçüncü yeri tutur.

2. Dünya əhalisinin 80%-i Şərq, 90%-i Şimal yarımkürəsində yaşayır. Əhalinin əsas hissəsi mülayim və subtropik iqlim qurşaqlarında, dəniz səviyyəsindən 500 m-ə qədər yüksəklikdə yaşayır. Avrasiya materikində 5 milyard nəfərdən artıq insan yaşayır. Avrasiyada yaşayan əhalinin 4/5-hissəsi Asiyada, 1/5-hissəsi Avropada məskunlaşmışdır.

XXI əsrin əvvəllərində Amerika qitəsində 1,1 milyard nəfər, Afrikada isə 1 milyard nəfərdən artıq əhali yaşamışdır. Avstraliya və Okeaniyanın sakinlərinin ümumi sayı isə 35 milyon nəfərə yaxındır.

3. Eramızın əvvəllərində dünyada 230 milyon insan olması ehtimal olunur. 1500 il ərzində əhalinin sayı xeyli artmış və 440 milyon nəfər təşkil etmişdir. XIX əsrdən başlayaraq əhalinin sayı sürətlə artmışdır. Bu proses XX əsrin 50-60-cı illərinə qədər davam etmişdir. Hazırda Asiya, Afrika və Latın Amerikasında əhali daha sürətlə artır. 2011-ci ildə isə dünya əhalisi 7,0 milyard nəfəri ötmüşdür.

Azərbaycanda əhalinin sayı 2010-cu ilin aprelində 9,0 mln. nəfərə çatmışdır. 2009-cu ildə aparılan siyahıyaalmada ölkədə əhalinin sayı 8922,4 min nəfər olmuşdur.

4. Əhalinin sayının artımına əlverişli təbii-coğrafi şərait, doğum, ölüm və təbii artımın səviyyəsi, şəhər və kənd əhalisinin nisbəti, təsərrüfatın inkişaf səviyyəsi və s. amillər təsir göstərir.

Şagirdlər verilən statistik məlumatlar əsasında dünyada və Azərbaycanda əhalinin sayının artım diaqramını qura bilərlər.

Şagirdlər çalışmaları sadə tənasüb qurmaqla aşağıdakı kimi həll edə bilərlər.

1. 1970-ci ildə Azərbaycanda əhalinin sayı 5117 min nəfər, 1999-cu ildə 7953 min nəfər olmuşdur. Əhalinin sayının orta illik artım faizini tapın.

5117000 nəfər-----100%

7953000 nəfər----- x %.

$x = (7953000 \text{ nəfər} \cdot 100\%) : 5117000 \text{ nəfər} = 155,4\%$,

$155,4\% - 100\% = 55,4\%$

1999 – 1970 = 29 il. Əhalinin sayının orta illik artımı 55,4% : 29 il = **1,9%** olur.

2. Dünyada 1970-ci ildə əhalinin sayı 3635,0 mln. nəfər, 1990-cı ildə 5235,0 mln. nəfər olmuşdur. Əhalinin sayının orta illik artımının neçə nəfər olduğunu müəyyən edin. $5235 - 3635 = 1600$ mln. nəfər, yəni 20 il ərzində dünya əhalisinin sayı 1,6 mlrd. nəfər artmışdır. Təhlil aparılan 20 il müddətində əhalinin orta illik artımı 80 mln. nəfər olur. Yəni, 1600 mln. nəfər : 20 il = **80 mln. nəfər**.

3. 2000-ci ildə dünya əhalisinin sayı 6250 mln. nəfər olmuşdur. Əhalinin sayının orta illik artımının 2% olduğunu nəzərə alaraq 2015-ci ilə bu göstərici neçə nəfərə çata bilər?

Əhalinin sayı

6250 mln. nəfər-----100%
 x mln. nəfər-----2%
 $x = (6250 \text{ mln} \cdot 2\%) : 100\% = 125 \text{ mln. nəfər}$
 $125 \text{ mln} \cdot 15 \text{ il} = 1875 \text{ mln. nəfər}$
 $6250 \text{ mln.} + 1875 \text{ mln} = \mathbf{8125 \text{ mln. nəfər}}$

1913-1920-ci illər əhalinin sayının azalması dövrüdür; 1920-1926-cı illər sabitlik dövrüdür; 1926-1940-cı illər əhalinin sayının artımı dövrü; 1945-1960-cı illər əhalinin sayının bərpası dövrü; 1960-1990-cı illər əhalinin sayının davamlı artımı dövrü; 1990-2018-ci illər əhalinin sayının artımında böhranlı və keçid dövrü.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
Müəyyənətmə	Əhalinin sayının dəyişməsinə təsir edən amilləri müəyyən etməkdə çətinlik çəkir	Əhalinin sayının dəyişməsinə təsir edən amilləri müəllimin köməyi ilə müəyyən edir	Əhalinin sayının dəyişməsinə təsir edən amilləri əsasən müəyyən edir	Əhalinin sayının dəyişməsinə təsir edən amilləri dəqiq müəyyən edir
Xəritədə göstərmə	Əhalinin sayının regionlar üzrə paylanmasını xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir	Əhalinin sayının regionlar üzrə paylanmasını qismən xəritədə göstərir	Əhalinin sayının regionlar üzrə paylanmasını xəritədə əsasən göstərir	Əhalinin sayının regionlar üzrə paylanmasını xəritədə düzgün göstərir
Hesablama	Əhalinin sayının dəyişməsinə aid hesablamaları apararkən çətinlik çəkir	Əhalinin sayının dəyişməsinə aid sadə hesablamaları müəllimin köməyi ilə aparır	Əhalinin sayının dəyişməsinə aid sadə hesablamalar aparır	Əhalinin sayının dəyişməsinə aid hesablamaları düzgün aparır

LAYIHƏ

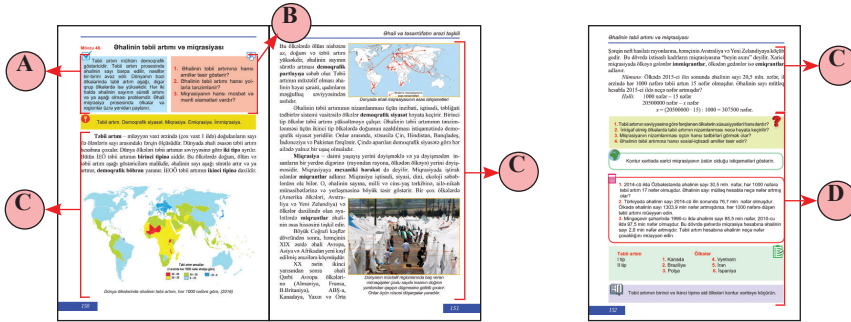
Mövzu 48. Əhalinin təbii artımı və miqrasiyası

Alt standart

- 3.1.1. Əhalinin təbii və mexaniki hərəkətinin səbəblərini izah edir.
- 3.1.2. Əhalinin təbii artımına görə hesablamalar aparır.

Dərsin məqsədi

- Əhalinin təbii artımının müxtəlifliyini izah edir.
- Əhalinin təbii artımına dair hesablamalar aparır.
- Miqrasiyanın istiqamətini və mərkəzlərini xəritədə göstərir.

A – Müəllim suallar verməklə motivasiya yarada bilər: Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksək olması ailədə uşaqların sayına necə təsir edir? Qadınların təhsil səviyyəsi və məşğulluğu ilə təbii artım arasında əlaqə varmı?

- B** – **Tədqiqat sualı:** 1. Əhalinin təbii artımına hansı amillər təsir göstərir?
2. Əhalinin təbii artımı hansı yollarla tənzimlənir?
3. Miqrasiyanın hansı müsbət və mənfi əlamətləri vardır?

C – Müəllim şaxələndirmə üsulundan istifadə etməklə mövzunun mətnini şagirdlərə mənimsədə bilər. Şagirdlər əhalinin təbii artımı ilə bağlı müəyyən biliklər əldə edir, təbii artımına və miqrasiyaya dair hesablamalar aparırlar. Xəritə üzərində iş üsulundan istifadə etməklə təbii artımın və miqrasiyanın müxtəlif göstəriciləri olan əraziləri kontur xəritədə qeyd edirlər. Mövzu ilə əlaqədar olaraq şagirdlər cədvəllər tərtib edə və qrafiklər də qura bilərlər.

D – **Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:**

1. Təbii artımın səviyyəsinə görə ölkələrin fərqli xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün dərslikdəki “Əhalinin təbii artım xəritəsi”ndən istifadə etmək olar. Dünya ölkələri təbii artımın səviyyəsinə görə iki tipə ayrılır. Əhalinin təbii artımının birinci tipinə inkişaf etmiş ölkələr daxildir. İkinci tipə Afrika, Asiya, Latin Amerikası ölkələri aiddir.

Əhalinin təbii artımı və miqrasiyası

2. Əhalinin təbii artımının nizamlanması üçün inzibati, iqtisadi, təbliğati tədbirlər sistemi vasitəsilə ölkələr demoqrafik siyasət həyata keçirir. Bu sistemin köməkliyi ilə dövlət əhalinin təbii artımına təsir edir və onu ölkə üçün arzu olunan istiqamətə yönəldir. I tipə aid olan inkişaf etmiş ölkələr təbii artımı artırmağa çalışır.

3. Bir yerdə əmək ehtiyatları çox, digərində çatışmadıqda, müxtəlif yerlərdə əmək haqqında və məşğulluq səviyyəsində fərqlər olduqda miqrasiyalar baş verir. Qeyd olunan məsələləri həll etməklə miqrasiya prosesini tənzimləmək olar. Əhalinin miqrasiyası iqtisadi, siyasi, dini, ekoloji səbəblərdən də ola bilər.

4. Əhalinin təbii artımına onun mövcud olan sayı, ölkələr və regionların inkişaf səviyyəsi, milli adət-ənənələr, qadınların təhsil səviyyəsi və məşğulluğu, şəhər və kənd əhalisinin payı təsir göstərir.

Bölmədəki tapşırıqları yerinə yetirmək üçün şagirdlər dərsliyin mətnində verilmiş xəritələrdən istifadə edə bilərlər.

Kontur xəritədə xarici miqrasiyanın üstün olduğu istiqamətləri göstərin.

1. 2014-cü ildə Özbəkistanda əhalinin sayı 30,5 mln. nəfər, hər 1000 nəfərə təbii artım 17 nəfər olmuşdur. Əhalinin sayı mütləq hesabla neçə nəfər artmış olar?

Çalışmanı həll etmək üçün tənəsüb qurulur, bir il ərzində ölkə əhalisinin artımı hesablanır:

1000 nəfər ----- 17 nəfər

30 500 000 nəfər ----- x nəfər, $x = (30\,500\,000 \cdot 17 \text{ nəfər}) : 1000 = 518\,500$ nəfər

Deməli, Özbəkistanda 2014-cü ildə əhalinin sayı 518,5 min nəfər artmışdır.

2. Türkiyədə əhalinin sayı 2014-cü ilin sonunda 76,7 mln. nəfər olmuşdur. Ölkədə əhalinin sayı 1303,9 min nəfər artmışdırsa hər 1000 nəfərə düşən təbii artımı müəyyən edin.

Məsələni həll etmək üçün aşağıdakı mütənasibliyi qurmaq olar:

76 700 000 nəfər ----- 1 303 900 nəfər

1000 nəfər ----- x nəfər

$x = (1\,303\,900 \cdot 1000) : 76\,700\,000 = 12$ nəfər.

Deməli, Türkiyədə 2014-cü ildə hər 1 000 nəfərə görə təbii artım 12 nəfər olmuşdur.

3. Mingəçevir şəhərində 1990-cı ildə əhalinin sayı 85,5 min nəfər, 2010-cu ildə 97,5 min nəfər olmuşdur. Bu dövrdə şəhərdə miqrasiya hesabına əhalinin sayı 2,8 min nəfər artmışdır. Təbii artım hesabına əhalinin neçə nəfər çoxaldığını müəyyən edin.

20 il ərzində Mingəçevir şəhərində əhalinin sayının neçə nəfər çoxaldığını müəyyən etmək üçün onların mütləq sayında olan fərq tapılır:

Əhali və təsərrüfatın ərəzi təşkili

$$97\,500 \text{ nəfər} - 85\,500 \text{ nəfər} = 12\,000 \text{ nəfər}$$

Əhalinin sayı təbii artım və miqrasiya hesabına çoxaldığına görə əhalinin sayının ümumi artımından miqrasiya artımı çıxılır:

$$12\,000 \text{ nəfər} - 2\,800 \text{ nəfər} = 9\,200 \text{ nəfər.}$$

Deməli, Mingəçevir şəhərində 20 il ərzində əhalinin sayı təbii artım hesabına 9, 2 min nəfər çoxalmışdır.

Cavab: I – 1,3, 6; II – 2, 4, 5

Şagirdə təbii artımın birinci və ikinci tipinə aid ölkələrin kontur xəritəyə köçürülməsi tapşırılır.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
İzah- etmə	Əhalinin təbii artımının müxtəlifliyini izah etməkdə çətinlik çəkir	Əhalinin təbii artımının müxtəlifliyini müəllimin köməyi ilə izah edir	Əhalinin təbii artımının müxtəlifliyini əsasən izah edir	Əhalinin təbii artımının müxtəlifliyini düzgün izah edir
Hesab- lama	Əhalinin təbii artımına dair hesablamalarda xeyli səhvlərə yol verir	Əhalinin təbii artımına dair hesablamalar apararkən müəyyən səhvlərə yol verir.	Əhalinin təbii artımına dair sadə hesablamalar aparır.	Əhalinin təbii artımına dair dəqiq hesablamalar aparır.
Xəritədə göstərmə	Miqrasiyanın istiqamətini və mərkəzlərini xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir	Miqrasiyanın istiqamətini və mərkəzlərini müəllimin köməyi ilə xəritədə göstərir	Miqrasiyanın istiqamətini və mərkəzlərini əsasən xəritədə göstərir	Miqrasiyanın istiqamətini və mərkəzlərinin hamısını xəritədə göstərir

LAYIHƏ

Mövzu 49. Təbii ehtiyatlar

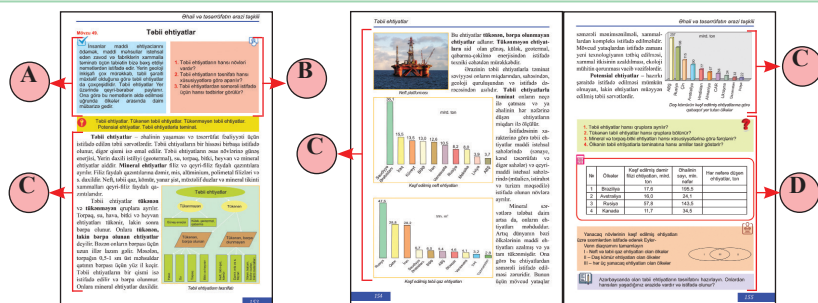
Alt standart

3.2.3. Təsərrüfatın inkişafında təbii ehtiyatların rolunu qiymətləndirir.

3.2.4. Təbii ehtiyatların təsnifatı sxemini qurur.

Dərsin məqsədi

- Təbii ehtiyatların növlərini müəyyən edir.
- Müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə təbii ehtiyatları qruplaşdırır.

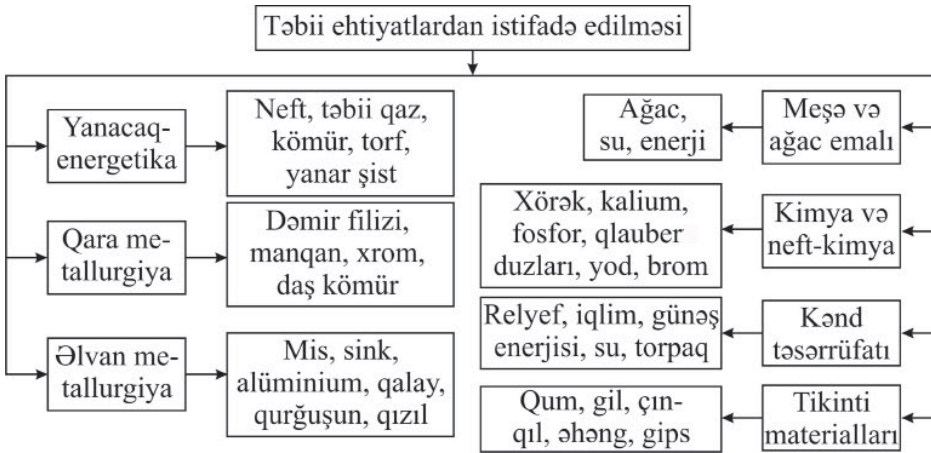

A – Motivasiyanı “Anlayışın çıxarılması” üsulundan istifadə etməklə qurmaq olar.

B – Tədqiqat sualı:

- Təbii ehtiyatların hansı növləri vardır?
- Təbii ehtiyatların təsnifatı hansı xüsusiyyətlərə görə aparılır?
- Təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə üçün hansı tədbirlər görülür?

C – Müəllim “Təbii ehtiyatlar” mövzunu şagirdlərə mənimsədikdən şəxələndirmə, BİBÖ, müzakirə, İNSERT üsullarından istifadə edə bilər. Müəllim şagirdlərdən təbii ehtiyatların hansı növlərini tanıdıqlarını soruşur və cavabları qeyd edir. Şagirdlərdən bu təbii ehtiyatlardan hansılarının tükəndiyi, hansılarının tükənmədiyini soruşulur. Bəzi təbii ehtiyatlardan istifadə edilməsinə baxmayaraq onların yenidən bərpa olunduğu qeyd edilir və misallar göstərilir. Əldə edilən informasiyalar sistemləşdirilir və təbii ehtiyatların anlayışı çıxarılır. Şagirdlər mövzunu oxuduqdan sonra suallar verilir və müzakirələr davam etdirilir. Şagirdlərin müzakirələri əsasında nəticələr çıxarılır.

Şagirdlər dərslikdən, Coğrafiya Ensiklopediyasından, elektron vəsaitlərdən istifadə etməklə verilmiş tapşırıqları cavablandırıb, qrup liderləri onları təqdim edirlər. Hər bir qrup işlərini müzakirə edir, suallar verir, öz fikirlərini bildirir və qiymətləndirirlər.

D – Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Təbii ehtiyatların əsas növlərinə mineral ehtiyatlar, günəş enerjisi, Yer daxili istiliyi, su, torpaq, bitki və heyvan aiddir. Mineral ehtiyatlara faydalı qazıntılar aiddir.

2. Tükənən ehtiyatlara mineral xammallar, torpaq, su, hava, bitki və heyvan ehtiyatları daxildir. Mineral ehtiyatlara tükənən, bərpa olunmayan ehtiyatlar deyilir. Torpaq, su, hava, bitki və heyvan ehtiyatları tükənən, bərpa olunan ehtiyatlardır.

3. Mineral ehtiyatlar filiz və qeyri-filiz faydalı qazıntılara ayrılır. Filiz faydalı qazıntılarına dəmir, mis, alüminium, polimetall filizləri və s. daxildir. Neft, təbii qaz, kömür, yanar şist, müxtəlif duzlar və mineral tikinti xammalları qeyri-filiz faydalı qazıntılarıdır. Torpaq-bitki ehtiyatları tükənir, lakin sonradan bərpa olunur.

4. Ölkənin təbii ehtiyatlarla təminatına ərazinin geoloji quruluşu, sahəsi, ehtiyatların Yerində olan miqdarı, istifadə tarixi və illik hasilatın həcmi təsir göstərir.

Şagirdlər hər nəfərə düşən ehtiyatları tapmaq üçün kəşf edilmiş dəmir filizi ehtiyatlarının miqdarını əhalinin sayına bölməlidirlər:

Təbii ehtiyatlar

Nö	Ölkələr	Kəşf edilmiş dəmir filizi ehtiyatları, mlrd. ton	Əhalinin sayı, mln. nəfər	Hər nəfərə düşən ehtiyatlar, ton
1.	Braziliya	17,6	195,5	90,0
2.	Avstraliya	16,0	24,1	663,9
3.	Rusiya	57,8	143,5	402,8
4.	Kanada	11,7	34,5	339,1

Cavab: I - Səudiyyə Ərəbistanı, Rusiya, İran, İraq, ABŞ, BƏƏ, Venesuela
II – Çin, Avstraliya, Hindistan, Almaniya, CAR, Ukrayna, Polşa, Braziliya
III – ABŞ, Rusiya

Şagirdlərə Azərbaycanda olan təbii ehtiyatların təsnifatını hazırlamaq tapşırılır. Onlardan hansıların yaşadıkları ərazidə olması və istifadə olunması səviyyəsi soruşulur.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
Müəyyən etmə	Təbii ehtiyatların növlərini müəyyən etməkdə çətinlik çəkir	Təbii ehtiyatların növlərini qismən müəyyən edir	Təbii ehtiyatların növlərini əsasən müəyyən edir.	Təbii ehtiyatların növlərini dəqiq müəyyən edir
Qruplaşdırma	Təbii ehtiyatları qruplaşdırmaqda çətinlik çəkir	Təbii ehtiyatları müəllimin köməyi ilə qruplaşdırır	Təbii ehtiyatların əksər növlərini əsasən qruplaşdırır	Təbii ehtiyatları müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə dəqiq qruplaşdırır

LAYIHƏ

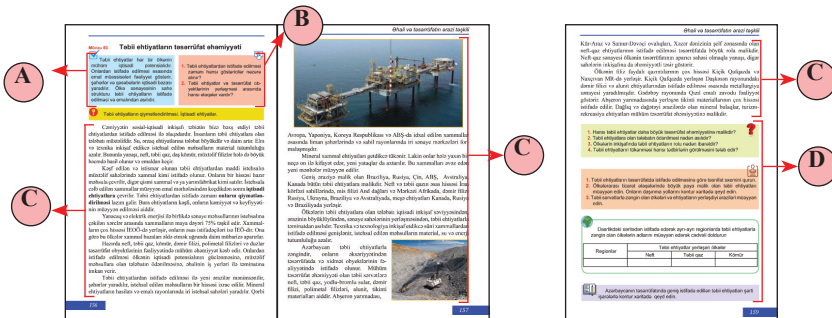
Mövzu 50. Təbii ehtiyatların təsərrüfat əhəmiyyəti

Alt standart

3.2.3. Təsərrüfatın inkişafında təbii ehtiyatların rolunu qiymətləndirir.

Dərsin məqsədi

- Təbii ehtiyatların təsərrüfat əhəmiyyətini qiymətləndirir.
- Təbii ehtiyatlardan istifadə və təsərrüfatın inkişafı arasındakı əlaqəni müəyyən edir.
- Təbii ehtiyatların yerləşdiyi regionları və ölkələri xəritədə göstərir.

A – Müəllim təbii ehtiyatların çıxarıldığı əraziləri və onların daşınmasını əks etdirən video süjet, yaxud plakat nümayiş etdirməklə motivasiya yarada bilər. Motivasiyanın yaradılmasında dərslikdə verilmiş materiallardan da istifadə etmək olar.

B – Tədqiqat sualı:

1. Təbii ehtiyatlardan istifadə edilməsi zamanı hansı göstəricilər nəzərə alınır?
2. Təbii ehtiyatlar və təsərrüfat obyektlərinin yerləşməsi arasında hansı əlaqələr vardır?

C – Müəllim Ziq-zaq üsulundan istifadə etməklə mövzunun mətnini şagirdlərə mənimsədə bilər. Şagirdlər təbii ehtiyatların təsərrüfat əhəmiyyəti ilə bağlı müəyyən biliklər əldə edir, təbii ehtiyatların yayılması ilə tanış olurlar. Xəritə üzərində iş üsulundan istifadə etməklə təbii ehtiyatların yayıldığı əraziləri kontur xəritədə qeyd edirlər. Onlar dərslikdən, Coğrafiya Ensiklopediyasından, elektron vəsaitlərdən istifadə etməklə verilmiş sualları cavablandırırlar, qrup liderləri onları təqdim edirlər.

D – Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. İnsanların təbii ehtiyatlara tələbatı müxtəlifdir. Su və ərzaq məhsullarına tələbat böyükdür və daima artır. Elm və texnika inkişaf etdikcə istehsal edilən məhsulların material tutumluluğu azalır. Bununla yanaşı neft, təbii qaz, kömür, müxtəlif filizlərin hasilatı və emalı hələ də böyük həcmdə həyata keçirilir.

Təbii ehtiyatların təsərrüfat əhəmiyyəti

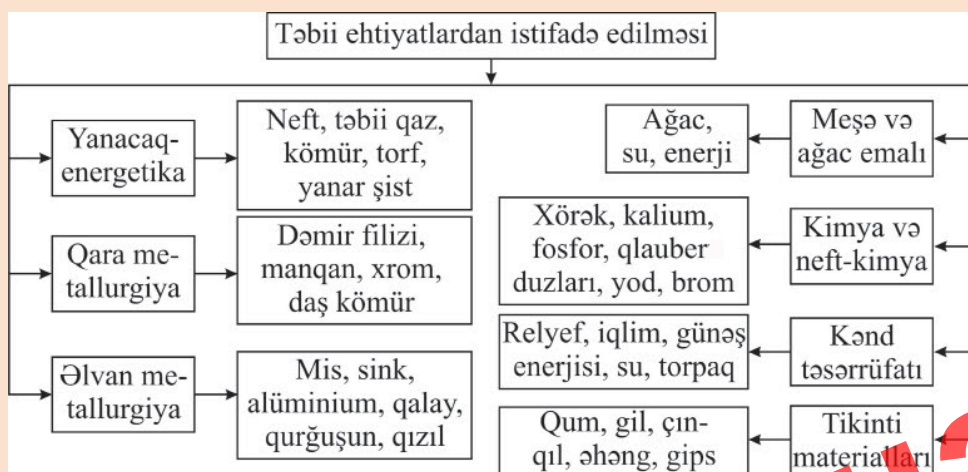
2. Kəşf edilən və istismar olunan təbii ehtiyatlardan maddi istehsalın müxtəlif sahələrində xammal kimi istifadə olunur. Onların bir hissəsi hazır məhsula çevrilir, digər qismi xammal və ya yarımfabrikat kimi satılır. İstehsala cəlb edilən xammallar müəyyən emal mərhələsindən keçdikdən sonra iqtisadi ehtiyatlara çevrilir. Təbii ehtiyatlardan istifadə zamanı onların qiymətləndirilməsi lazım gəlir. Bura ehtiyatların kəşfi, onların kəmiyyət və keyfiyyətinin müəyyən edilməsi aiddir.

3. Təbii ehtiyatlar hər bir ölkənin sərvəti hesab olunur. Onların hasilatı əsasında emal müəssisələri fəaliyyət göstərir, şəhərlər salınır, məhsullar istehsal edilir. Təbii ehtiyatlar zəngin olan ölkələrin ixracında mineral xammalların payı mühüm yer tutur.

4. İstifadə edilən təbii ehtiyatlar tükəndikcə yeni tədbirlər görülməsi tələb olunur. Bu tədbirlərə az xammal tələb edən sənaye sahələri yaratmaq, xammal və enerji itkisini azaltmaq, onlardan səmərəli istifadə etmək, təbii xammalları süni xammallarla əvəz etmək lazım gəlir.

1. Təbii ehtiyatlardan təsərrüfatda istifadə edilməsinə görə təsnifat sxemi.

2. Ölkələrarası ticarət əlaqələrində böyük paya malik olan təbii ehtiyatları müəyyən edin. Onların daşınma yollarını kontur xəritədə qeyd edin.

Xammalların çox hissəsi İEOÖ-də yerləşir, onların əsas istifadəçiləri isə İEOÖ-dür. Ona görə də bu ölkələr xammal bazaları əldə etmək uğrunda daim mübarizə aparır. Mineral xammalların ehtiyatları getdikcə tükənir. Lakin onlar hələ yaxın bir neçə on ilə kifayət edir, yeni yataqlar axtarılır. Bu xammalları əvəz edən yeni mənbələr müəyyən edilir. Mineral ehtiyatlar, neft, qaz, kömür və s. xammal ehtiyatları ölkələr-

Əhali və təsərrüfatın ərazi təşkili

arası ticarət zamanı daşınır. Əsas daşınma istiqamətləri ABŞ-a, Qərbi Avropaya və Şərqi Asiya ölkələrinə yönəlidir.

3. Təbii sərvətlərlə zəngin olan ölkələri və ehtiyatların yerləşdiyi əraziləri müəyyən edin.

Geniş əraziyə malik olan Braziliya, Rusiya, Çin, ABŞ, Avstraliya, Kanada bütün təbii ehtiyatlara malikdir. Neft və təbii qazın əsas hissəsi İran körfəzi sahillərində, mis filizi And dağları və Mərkəzi Afrikada, dəmir filizi Rusiya, Ukrayna, Braziliya və Avstraliyada, meşə ehtiyatları Kanada, Rusiya, Braziliyada yerləşir.

Regionlar	Təbii ehtiyatlar yerləşən ölkələr		
	Neft	Təbii qaz	Kömür

Şagirdlərə Azərbaycanın təsərrüfatında geniş istifadə edillən təbii ehtiyatları şərti işarələrlə kontur xəritədə qeyd etmək tapşırılır.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
Qiymət- ləndirmə	Təbii ehtiyat- ların təsərrüfat əhəmiyyətini qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Təbii ehtiyat- ların təsərrüfat əhəmiyyətini qismən qiymətləndirə bilər.	Təbii ehtiyat- ların təsərrüfat əhəmiyyətini əsasən qiymətləndirir.	Təbii ehtiyat- ların təsərrüfat əhəmiyyətini dəqiq qiymətləndirir.
Müəyyən etmə	Təbii ehtiyat- lardan istifadə və təsərrüfatın inkişafı arasındakı əlaqəni müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Təbii ehtiyatlardan istifadə və təsərrüfatın inkişafı arasındakı əlaqəni müəllimin köməyi ilə müəyyən edir.	Təbii ehtiyat- lardan istifadə və təsərrüfatın inkişafı arasındakı əlaqəni əsasən müəyyən edir.	Təbii ehtiyatlardan istifadə və təsərrüfatın inkişafı arasındakı əlaqəni düzgün müəyyən edir.
Xəritədə göstərmə	Təbii ehtiyatların yerləşdiyi regionları və ölkələri xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir.	Təbii ehtiyatların yerləşdiyi regionları və ölkələri xəritədə göstərəkən səhvlərə yol verir.	Təbii ehtiyatların yerləşdiyi regionları və ölkələri xəritədə əsasən göstərir.	Təbii ehtiyatların yerləşdiyi regionları və ölkələri xəritədə dəqiq göstərir.

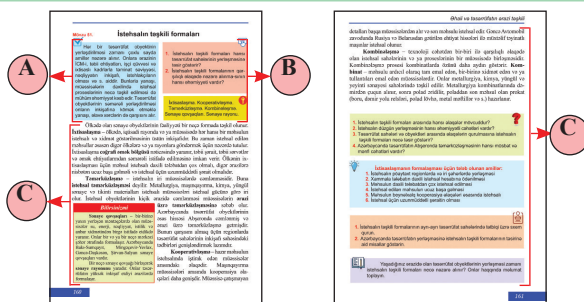
Mövzu 51. İstehsalın təşkili formaları

Alt standart

3.2.3. Təsərrüfatın inkişafında təbii ehtiyatların rolunu qiymətləndirir.

Dərsin məqsədi

- İstehsalın təşkilı formalarını izah edir
- Təbii ehtiyatlardan istifadə və təsərrüfatın inkişafı arasındakı əlaqəni müəyyən edir.

A – Müəllim istehsal vasitələrinə dair video süjet, yaxud plakat nümayiş etdirməklə motivasiya yarada bilər. Motivasiyanın yaradılmasında dərslikdə verilmiş materiallardan da istifadə etmək olar.

B – Tədqiqat sualı:

1. İstehsalin təşkili formaları hansı təsərrüfat sahələrinin yerləşməsinə təsir göstərir?
2. İstehsalın təşkili formalarının qarşılıqlı əlaqədə nəzərə alınmasının hansı əhəmiyyəti vardır?

C – Müəllim “İstehsalın təşkili formaları” mövzunu şagirdlərə mənimsəyərkən şəxələndirmə, BİBÖ, müzakirə, INSERT üsullarından istifadə edə bilər. Müəllim şagirdlərdən müəssisələrin hansı formalarını tanıdıqlarını soruşur və cavabları qeyd edir. Yeni mövzunu oxuduqdan sonra şagirdlər yeni anlayışları qeyd edir, onların mahiyyətini dərk etmək üçün sxemlər tərtib edirlər. Şagirdlər dərslikdən, Coğrafiya Ensiklopediyasından, elektron vəsaitlərdən istifadə etməklə verilmiş tapşırıqları cavablandırıb, qrup liderləri onları təqdim edirlər. Şagirdlər hər bir qrup işlərini müzakirə edir, suallar verir, öz fikirlərini bildirir və qiymətləndirilir.

D – Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. İstehsalın təşkili formaları arasında sıx əlaqələr vardır. Kombinatlar yaradılması prosesində istehsal obyektləri ~~təmərküzləşir~~. İxtisaslaşma yaranması maşınqayırma müəssisələri arasında ~~kooperasiya~~ əlaqələrinin genişlənməsinə və kooperativləşməyə şərait yaradır.

2. İstehsalın düzgün yerləşməsi təbii şərait, təbii sərvətlər və əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinə imkan verir, texnoloji prosesləri əlaqələndirir, məhsulun maya dəyərini aşağı salır, iqtisadi səmərəliliyi artırır.

3. İstehsalın təşkil formaları təsərrüfat sahələri və obyektləri arasında əlaqələrin qurulmasına müsbət təsir edir. Müəssisələrinin məhsul istehsalında birgə iştirakı, texnoloji cəhətdən yaxınlaşması istehsal prosesinin uzunmüddətli olmasına, rəqabətə davam gətirməsinə şərait yaradır. Kombinatlarda xammallar ardıcıl olaraq bütün emal mərhələlərini keçir, istehsal olunan məhsulların çeşidi artır.

4. Abşeronda təsərrüfatın təmərküzləşməsi nəticəsində regionun iqtisadi potensialı güclənir, iş yerlərinin sayı çoxalır, məhsulların əsas istehlakçıları burada olduğuna görə əlavə daşımalar azalır. Bununla yanaşı, regionlarda təsərrüfat geri qalır, əhalinin bura miqrasiyası artır, ekoloji vəziyyət ağırlaşır.

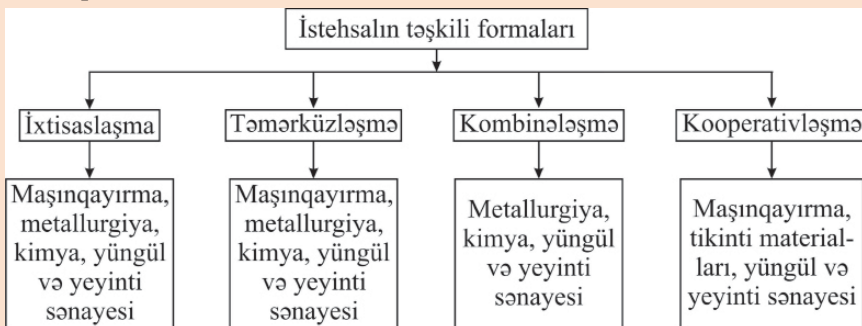

Cavab: 3, 4, 6

1. İstehsalın təşkil formalarının ayrı-ayrı təsərrüfat sahələrində tətbiqi

üzrə sxem qurun:

2. Azərbaycanda təsərrüfat sahələrinin ərazi təşkilində istehsalın təşkil formaları nəzərə alınır. Bu zaman sənaye qovşaqları əmələ gəlir. **Sənaye qovşaqları** – bir-birinə yaxın yerləşən məntəqələrdə olan müəssisələr su, enerji, nəqliyyat, istilik və anbar xidmətindən birgə istifadə etdikdə yaranır. Onlar bir və ya bir neçə mərkəzi şəhər ətrafında formalaşır. Azərbaycanda Bakı-Sumqayıt, Mingəçevir-Yevlax, Gəncə-Daşkəsən, Şirvan-Salyan sənaye qovşaqları vardır.

Şagirdlərə yaşadıkları ərazidə yerləşən təsərrüfat obyektlərinin yerləşməsi zamanı istehsalın təşkil formaları necə nəzərə alınması haqqında məlumat toplamaq tapşırılır.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzah- etmə	İstehalın təşkili formalarını izah etməkdə çətinlik çəkir	İstehalın təşkili formalarını xeyli səhvlərə yol verməklə izah edir	İstehalın təşkili formalarını əsasən izah edir	İstehalın təşkili formalarını düzgün izah edir
Müəy- yən etmə	Təbii ehtiyatlardan istifadə və təsərrüfatın inkişafı arasındakı əlaqəni müəyyən etməkdə çətinlik çəkir	Təbii ehtiyatlardan istifadə və təsərrüfatın inkişafı arasındakı əlaqəni müəyyən edərkən xeyli səhvlərə yol verir	Təbii ehtiyatlardan istifadə və təsərrüfatın inkişafı arasındakı əlaqəni əsasən müəyyən edir	Təbii ehtiyatlardan istifadə və təsərrüfatın inkişafı arasındakı əlaqəni düzgün müəyyən edir

Mövzu 52. Təsərrüfatın iqtisadi inkişaf yolları.

Alt standart

3.2.3. Təsərrüfatın inkişafında təbii ehtiyatların rolunu qiymətləndirir

Dərsin məqsədi

- Təsərrüfatın iqtisadi inkişaf yollarını izah edir
- Təsərrüfatın iqtisadi inkişaf yollarının əhəmiyyətini şərh edir

A Müəllim təsərrüfatın iqtisadi inkişaf yollarına dair video süjet və ya plakat nümayiş etdirməklə motivasiya yarada bilər. Motivasiya yaradılmasında dərslikdə verilmiş materiallardan da istifadə etmək olar.

B Tədqiqat sualı

1. Təsərrüfatın inkişafı üçün hansı yollardan istifadə olunur?
2. Məhsullara və xidmətlərə tələbatın artması hansı tədbirləri görməyi tələb edir?

C Müəllim təsərrüfatın iqtisadi inkişaf yolları mövzusunun keçərkən şəxələndirmə, BİBO, müzakirə üsullarından istifadə edə bilər. Müəllim təsərrüfat sahələrinin inkişafının əhəmiyyətini izah edir, onun əsas formalarını göstərir, sonra sorğu aparmaqla verilən cavabları qeyd edir. Yeni mövzunu oxuduqdan sonra şagirdləyəni anlayışları qeyd edir, onların mahiyyətini dərk etmək üçün sxemlər tərtib edirlər. Şagirdlər dərslikdən, elektron vasitələrdən istifadə etməklə verilmiş tapşırıqları cavablandırırlar, qrup liderləri təqdim edirlər. Şagirdlər hər bir qrupun işini müzakirə edir, suallar verir, öz fikirlərini bildirirlər.

D Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. İqtisadi inkişaf prosesində alternativ dəyərin qəbul edilməsi ilə ölkənin və onun regionlarının potensialı güclənir. Yerdə qalan layihə sonrakı dövrlərdə iqtisadi inkişaf üçün istifadə edilə bilər. İnkişafın ilkin mərhələsində alternativ dəyər əhəmiyyətlidir.

Əhali və təsərrüfatın ərazi təşkili

2. Yeni istehsal sahələrinin yaradılması, regionların və yaşayış məntəqələrinin təsərrüfatında sahə strukturunun təkmilləşdirilməsi üçün alternativ seçim tətbiq olunur.

3. Son hədd xərclər məhsul istehsalının artırılması, əlavə məhsullar istehsal edilməsi, onlar üçün satış bazarları əldə edilməsi, əlavə gəlirlər üçün vacib şərtlərdən biridir.

4. Məhsulun ilkin olaraq bazara çıxarılması və digərlərinə nisbətən əlavə gəlirlər əldə edilməsi zamanı son hədd fayda əldə olunur.

Verilmiş terminlərin izahını yazmaqla cədvələ tamamlayın:

Terminlər	Izahı
Alternativ dəyər	
Alternativ seçim	
Son hədd xərclər	
Son hədd fayda	

1. Ölkənin təsərrüfat sistemi tam olaraq neft sənayesindən asılıdır. Bu asılılığın azaldılması üçün qeyri-neft sektoruna aid sahələrin yaradılması lazım gəlir. Lakin bu zaman daha çox gəlir gətirən sahələrin inkişafına üstünlük verilməsi lazım gəlir. Son hədd xərclərdən istifadə etməklə yüngül sənaye, yeyinti sənayesi, kənd təsərrüfatı və xidmət sahələrinin inkişafına üstünlük verilməsi faydalıdır.

2. Əldə edilən gəlirlərin səmərəli istifadə edilməsi üçün əmək və elmtutumlu sahələrin inkişaf etdirilməsi, əhaliyə göstərilən sosial-mədəni xidmətlərin müasir səviyyədə qurulması zəruridir.

3. Regionlarda ilk növbədə təbii şərait və təbii ehtiyatlardan istifadə edilməsinə, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalına əsaslanan sahələrin yaradılması vacibdir.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
İzahetmə	Təsərrüfatın iqtisadi inkişaf yollarını izah etməkdə çətinlik çəkir	Təsərrüfatın iqtisadi inkişaf yollarını xeli səhvlərə yol verməklə izah edir	Təsərrüfatın iqtisadi inkişaf yollarını əsasən izah edir	Təsərrüfatın iqtisadi inkişaf yollarını düzgün izah edir
Şərhetmə	Təsərrüfatın iqtisadi inkişaf yollarının əhəmiyyətini şərh etməkdə çətinlik çəkir	Təsərrüfatın iqtisadi inkişaf yollarının əhəmiyyətini çoxlu səhvlərə yol verməklə şərh edir	Təsərrüfatın iqtisadi inkişaf yollarının əhəmiyyətini əsasən şərh edir	Təsərrüfatın iqtisadi inkişaf yollarının əhəmiyyətini əsasən şərh edir

Mövzu 53. Ümumiləşdirici tapşırıqlar.
*Təbii ehtiyatların təsnifatı və
təsərrüfat əhəmiyyəti:*

Alt standart

- 3.1.1. Əhalinin təbii və mexaniki hərəkətinin səbəblərini izah edir.
- 3.1.2. Əhalinin təbii artımına görə hesablamalar aparır.
- 3.2.3. Təsərrüfatın inkişafında təbii ehtiyatların rolunu qiymətləndirir.
- 3.2.4. Təbii ehtiyatların təsnifatı sxemini qurur.

Dərsin məqsədi

- Əhalinin təbii və mexaniki artımına aid müxtəlif hesablamalar aparır.
- Əhalinin və təbii ehtiyatların yerləşdiyi əraziləri xəritədə göstərir.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
Hesab- lama	Əhalinin təbii və mexaniki artımına aid hesablamaları aparmaqda çətinlik çəkir.	Əhalinin təbii və mexaniki artımına aid hesablamalarda xeyli səhvlərə yol verir	Əhalinin təbii və mexaniki artımına aid hesablamaları əsasən aparır.	Əhalinin təbii və mexaniki artımına aid dəqiq hesablamalar aparır.
Xəritə- də göstər- mə	Əhalinin və təbii ehtiyatların yerləşdiyi əraziləri xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir	Əhalinin və təbii ehtiyatların yerləşdiyi əraziləri xəritədə göstərəkən xeyli səhvlərə yol verir	Əhalinin və təbii ehtiyatların yerləşdiyi əraziləri xəritədə əsasən göstərir	Əhalinin və təbii ehtiyatların yerləşdiyi əraziləri xəritədə düzgün göstərir

IX TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Ölkələri əhalisinin sayına görə azalan sırada ardıcıl düzün:

1. Hindistan	3. Gürcüstan	5. Türkiyə
2. Rusiya	4. ABŞ	6. Azərbaycan

2. Azərbaycanda əhalinin seyrək məskunlaşdığı ərazilər:

1. Qarabağ düzü	4. Ceyrançöl
2. Muğan düzü	5. Cənub-Şərqi Şirvan düzü
3. Abşeron yarımadası	6. Yan silsilə

3. Əhalisinin sayı 100 mln. nəfərdən çox olan ölkələri materiklər üzrə sıralayın:

1. ABŞ, 2. Çin, 3. Braziliya, 4. İndoneziya, 5. Meksika,
6. Pakistan, 7. Hindistan, 8. Yaponiya, 9. Banqladeş, 10. Nigeriya

Asiya	Latin Amerikası	Şimali Amerika	Afrika

4. Hazırda dünya əhalisinin əsas immiqrasiya mərkəzi olan ölkələr:

5. İstehsalın təşkili formalarını müəyyən edin:

1. Kooperasiya, 2. Əmək bölgüsü, 3. Sənaye mərkəzi, 4. İxtisaslaşma 5. Təmərküzləşmə, 6. Kombinaləşmə, 7. Məskunlaşma

6. Dünya əhalisinin sayı 2011-ci ildə 7 mlrd. nəfər olmuşdur. İllik əhali artımının 90 mln. nəfər olduğunu nəzərə alaraq 2015-ci ildə onun sayını hesablayın:

7. Ölkələri təbii artımın I və II tipinə uyğun olaraq qruplaşdırın:

1. Niger, 2. Bolqarıstan, 3. Mozambik, 4. Ukrayna,
5. Braziliya, 6. Nikaraqua, 7. Almaniya, 8. Avstraliya.

Kiçik summativ qiymətləndirmə

Təbii artımın I tipi	Təbii artımın II tipi

8. Ölkələrdə təbii qazla təminatı müqayisə edin, onların neçə ilə çatacağını hesablayın:

Ölkə	Kəşf edilmiş ehtiyat, trln. m ³	Qaz hasilatı, ildə mlrd. m ³
Avstraliya	2,52	38
İran	26,74	87
ABŞ	5,29	540

9. Təbii ehtiyatlarla daha zəngin olan ölkələri ayırın

10. Kooperativləşmə nədir?

- A) İstehsalın iri müəssisələrdə cəmlənməsi
- B) İxtisaslı kadrlardan istifadəyə əsaslanan istehsal yaradılması
- C) Sahil boyu sənayə rayonlarının təşkili
- D) Müəyyən məhsul istehsalının təşkili
- E) Məhsul istehsalında müəssisələrin birgə iştirakı

LAYİHƏ

Ətraf mühiti çirkləndirən mənbələr

2. Təbii-coğrafi proseslər nəticəsində ətraf mühiti çirkləndirən mənbələrə ilk növbədə vulkanların püskürməsi, meşə yangınları zamanı atmosfərə atılan tullantılar, tozlar, qazlar, külək burulğanları zamanı havaya qarışan tozlar aiddir. Onlar atmosferdə normadan artıq əlavə qarışıqların yaranmasına səbəb olur. Məsələn, vulkanların püskürməsi nəticəsində hər il atmosfərə 3 mln.t kükürd oksidi atılır.

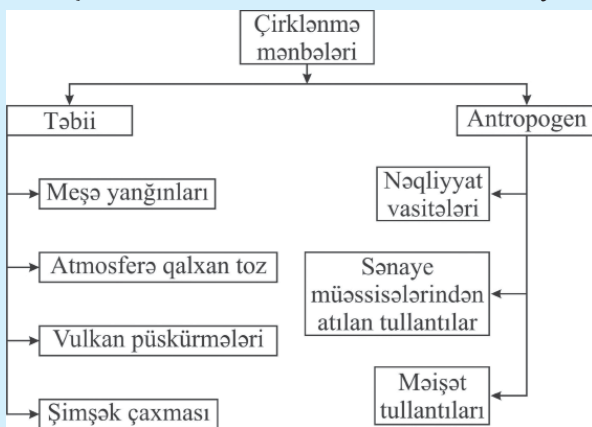
Səhralarda və onlara yaxın olan rayonlarda yaranan toz burulğanı ətraf yaşayış məntəqələrinə daxil olaraq havanı çirkləndirir.

3. Əhalinin ekoloji maariflənməsi onlarda yüksək ekoloji təfəkkürün yaranmasına, ekoloji tərbiyənin, ekoloji mədəniyyətin formalaşmasına səbəb ola bilər. Ekoloji təfəkkürü yaxşı inkişaf etmiş insanlar ətraf mühitin qorunmasında fəal iştirak etməklə yanaşı, onun inkişaf etməsinə öz töhfələrini vermiş olar. Ağaclar əkmək, yaşıllıq sahələrini qorumaq, torpağı, suyu, havanı mühafizə etmək müasir dövrdə ən vacib işlərdən hesab olunur.

4. Dünyada ətraf mühitin çirkləndiyi ərazilər əhali və təsərrüfatın çox cəmləndiyi yerlərə uyğun gəlir. Onlara Avropa, Rusiyanın Avropa hissəsi, Şərqi, Cənubi, Cənub-Şərqi Asiya, ABŞ-in cənub və cənub-şərq rayonları, Dünya okeanının intensiv nəqliyyat yolları keçən əraziləri aiddir.

1. Ətraf mühiti çirkləndirən mənbələrin sxemini hazırlayın:

2. Ətraf mühitdə yaranan problemlərin ardıcılığını müəyyən edin:

a. Su anbarları yaradılması

b. Suvarma kanalları çəkilməsi

c. Pambıqçılığın inkişafı

d. Torpaqların şoranlaşması

Cavab:

b. Su anbarları yaradılması

a. Suvarma kanalları çəkilməsi

d. Pambıqçılığın inkişafı.

c. Torpaqların şoranlaşması

3. Şagirdlər dərslikdəki "Azərbaycanın ekoloji vəziyyəti" xəritəsinə əsasən (səh.181) ətraf mühitin çirkləndiyi əraziləri müəyyən edirlər.

Şagirdlərə ətraf mühitin çirklənməsinin artması səbəbləri haqqında esse yazmaq tapşırılır.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
İzah- etmə	Ətraf mühiti çirkləndirən mənbələri izah etməkdə çətinlik çəkir	Ətraf mühiti çirkləndirən mənbələri izah edərkən xeyli səhvlərə yol verir	Ətraf mühiti çirkləndirən mənbələri əsasən izah edir	Ətraf mühiti çirkləndirən mənbələri dəqiq izah edir
Xəritədə göstər- mə	Ətraf mühitin çirkləndiyi əraziləri xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir	Ətraf mühitin çirkləndiyi əraziləri xəritədə göstərərəkən xeyli səhvlərə yol verir	Ətraf mühitin çirkləndiyi əraziləri xəritədə əsasən göstərir	Ətraf mühitin çirkləndiyi əraziləri xəritədə dəqiq göstərir

Mövzu 55. Təsərrüfat sahələri və ekoloji mühit

Alt standart

3.2.5. Ekoloji problemlərin insan həyatına təsirini izah edir.

Dərsin məqsədi

- Təsərrüfat sahələrinin ətraf mühitə təsirini şərh edir.
- Yerin ayrı-ayrı təbəqələrinin çirklənməsi mənbələrini müəyyən edir.

55. Təsərrüfat sahələri və ekoloji mühit

1. Təsərrüfat sahələri

2. Təsərrüfat sahələrinin ətraf mühitə təsirini şərh edir.

3. Təsərrüfat sahələrinin çirklənməsi mənbələrini müəyyən edir.

55. Təsərrüfat sahələri və ekoloji mühit

1. Təsərrüfat sahələri

2. Təsərrüfat sahələrinin ətraf mühitə təsirini şərh edir.

3. Təsərrüfat sahələrinin çirklənməsi mənbələrini müəyyən edir.

A – Müəllim Yer in coğrafi təbəqəsinə dair şəkillər, sxemlər, plakətlər nümayiş etdirməklə motivasiya yarada bilər.

B – **Tədqiqat sualı:** 1. Hansı təsərrüfat sahələri ətraf mühitin çirklənməsinə təsir edir?

2. Dünyanın hansı regionları təsərrüfat sahələrinin fəaliyyəti nəticəsində daha çox çirklənir?

3. Azərbaycanda ətraf mühiti çirkləndirən əsas mənbələrə hansı istehsal sahələrini aid etmək olar?

Təsərrüfat sahələri və ekoloji mühit

C – Təsərrüfat sahələri və ekoloji mühit mövzusunda şagirdlər tədqiqat aparmaq üçün beyin həmləsi, müzakirə, xəritə üzərində iş üsullarından istifadə edə bilər. Şagirdlərə ətraf mühiti çirkləndirən təsərrüfat sahələri ilə bağlı suallar verilə bilər. Verilən suallar müzakirə edildikdən sonra müəllim şagirdlərə mövzunu fasilələrlə oxutdurub, xəritə üzərində tapşırıqlar verə bilər. Şagirdlər ətraf mühitin çirklənməsində həm sənaye sahələrinin, həm də kənd təsərrüfatının rolunu qeyd edirlər. Litosferin çirklənməsində dağ-mədən sənayesinin rolunun daha böyük olması fikri vurğulanır. Hidrosferin çirklənməsində sənaye, kənd təsərrüfatı və məişət tullantılarının böyük təsiri olduğu qeyd edilir. Daha çox çirklənmiş çayların və digər su hövzələrinin adları yazılaraq qruplaşdırılır, xəritədə göstərilir və kontur xəritədə qeyd olunur. Atmosferin çirklənməsində iri sənaye müəssisələrinin, xüsusilə də kimya sənayesinin mənfi təsiri qeyd edilir. İri şəhərlərdə avtomobillərdən atmosfərə atılan tullantıların mənfi təsirləri vurğulanır və onların həll edilməsi üçün təkliflər təqdim edilir. Atmosferin qorunmasında meşələrin rolunun böyük olması göstərilir. Dərslərdən, Coğrafiya Ensiklopediyasından, elektron vəsaitlərdən istifadə etməklə şagirdlər verilmiş tapşırıqları cavablandırıb, qrup liderləri onları təqdim edirlər. Şagirdlər hər bir qrup işlərini müzakirə edir, suallar verir, öz fikirlərini bildirir və qiymətləndirilir.

D – Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Antropogen fəaliyyət prosesində müxtəlif maddələr və birləşmələrin atılması ətraf mühiti çirkləndirir. Əsas çirklənmə sənaye, tikinti və kənd təsərrüfatı obyektlərinin fəaliyyəti nəticəsində baş verir. Ətraf mühitin çirklənməsi nəticəsində torpaqlar, su hövzələri istifadə üçün yararsız hala düşür, bitki örtüyü məhv olur, insanların sağlamlığı üçün təhlükə yaranır. Okeanlar və dənizlərin çirklənməsi nəticəsində onların canlıları məhv olur. Turşulu yağışlar şəhərlərin tarixi binalarının aşınmasına səbəb olur.

2. İEO-də yüksək texnologiyanın tətbiq edilməsi, insanların sağlamlığına daha çox qayğı göstərilməsi və ətraf mühitin çirklənməsinə görə vergilərin yüksək olması ilə əlaqədar nisbətən davamlı təbii mühit yaradılmışdır. Bu ölkələrdə ekoloji cəhətdən daha təmiz hesab edilən sahələr, o cümlədən maşınqayırma sənayesi inkişaf etmişdir. Bu ölkələrdə fəaliyyət göstərən təsərrüfat obyektlərində təmizləyici qurğular tikilir, tullantılar və zibillər emal edilir, az tullantılı istehsal sahələri yaradılır. İEOO-də xammalların ilkin emalı prosesində ətraf mühitə çoxlu tullantılar atılır. Çirkli sənaye sahələri olan neft-kimya, kimya və metallurgiya müəssisələri əsasən bu qrup ölkələrdə yerləşmişdir.

3. Atmosferə atılan kükürd dioksid (SO₂) və azot oksidləri havada, torpaqda olan sular və su buxarı ilə birləşdikdə onların turşuları əmələ gəlir. Bu maddələr həm təbii, həm də antropogen mənşəli ola bilər, tikililər, ətraf mühit, xüsusilə bitkilər üçün təhlükə mənbəyidir.

Şagirdlər Azərbaycanda təbii mühiti çirkləndirən müəssisələrin yerləşdiyi şəhərlərin adlarını (Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Şirvan, Salyan, Daşkəsən) kontur xəritədə qeyd edirlər.

Cavab: 2, 4, 5, 7

Şagirdlərə ətraf mühiti çirkləndirən təsərrüfat sahələrinin düzgün yerləşməsi yolları haqqında məlumat toplamaq tapşırılır.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
1	2	3	4	5
Şərhetmə	Təsərrüfat sahələrinin ətraf mühitə təsirini şərh etməkdə çətinlik çəkir	Təsərrüfat sahələrinin ətraf mühitə təsirini müəllimin köməyi ilə şərh edir	Təsərrüfat sahələrinin ətraf mühitə təsirini əsasən şərh edir	Təsərrüfat sahələrinin ətraf mühitə təsirini dəqiq şərh edir
1	2	3	4	5
Müəyyən etmə	Yerin ayrı-ayrı təbəqələrinin çirklənməsi mənbələrini müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Yerin ayrı-ayrı təbəqələrinin çirklənməsi mənbələrini müəllimin köməyi ilə müəyyən edir.	Yerin ayrı-ayrı təbəqələrinin çirklənməsi mənbələrini əsasən müəyyən edir.	Yerin ayrı-ayrı təbəqələrinin çirklənməsi mənbələrini dəqiq müəyyən edir.

Mövzu 56. Ətraf mühitin mühafizəsi yolları

Alt standart

3.2.5. Ekoloji problemlərin insan həyatına təsirini izah edir.

Dərsin məqsədi

- Ətraf mühitin mühafizəsi yollarını izah edir.
- Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq və regional tədbirlərin əhəmiyyətini şərh edir.

Ətraf mühitin mühafizəsi yolları

A – Müəllim “Ətraf mühit nədir?”, “Ətraf mühiti necə qoruya bilərik?” kimi yönəldici suallar verməklə motivasiya qura bilər.

B – **Tədqiqat sualı:** 1. Ətraf mühitin mühafizəsi hansı yollarla aparılır?
2. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində regional və beynəlxalq səviyyədə hansı tədbirlər yerinə yetirilir?

C – Şagirdlər qruplara bölünür və hər qrupa işçi vərəqlər təqdim edilir. İşçi vərəqlərdə hər bir qrup üçün 2-3 sualdan ibarət olan tapşırıqlar verilir. Şagirdlər mövzunun mətnini oxuduqdan sonra ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı fikirlər ətrafında müzakirələr aparırlar. Mövzunu mənimsətmək məqsədi ilə şəxsləndirmə üsulundan istifadə etmək olar. Şagirdlərə ətraf mühiti mühafizə etməyin yollarını qruplaşdırmaq və onların təsnifatını aparmaq tapşırılır. Şagirdlər verilən tapşırığa uyğun işləri yerinə yetirir və ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı nəticələr əldə edir. Onlar dərsləkdən, Coğrafiya Ensiklopediyasından, elektron vəsaitlərdən istifadə etməklə verilmiş tapşırıqları cavablandırıb, qrup liderləri cavabları təqdim edirlər. Şagirdlər hər bir qrup işlərini müzakirə edir, suallar verir, öz fikirlərini bildirir.

D – Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:

1. Dünyanın əksər ölkələrində təsərrüfat obyektlərinin çoxu iri sənaye mərkəzlərində və paytaxt regionlarında yerləşir. Nəticədə belə mərkəzlərin ətraf sahələri ekoloji cəhətdən çirklənmiş olur.

2. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində səmərəli tədbirlərə müxtəlif təmizləyici qurğuların tikilməsi, zibillərin emalı, torpaqların rekultivasiyası, yeni texnologiyanın tətbiq edilməsi, az tullantılı istehsal sahələrinə keçmək, alınan tullantıları emal etmək, dövrüyyəli su təchizatı sisteminə keçmək aiddir.

3. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr artıq çoxdan ətraf mühitin qorunmasına yönəldilən ekoloji siyasət həyata keçirir. Son vaxtlarda belə siyasət bəzi İEOÖ-də də aparılır. Dünyanın ayrı-ayrı regionlarında təbiəti mühafizə sahəsində BMT tərəfindən də xeyli işlər görülür. Bu sahədə fəaliyyətin nizamlanması üçün Təbii Ehtiyatlardan Səmərəli İstifadə və Ətraf Mühitin Qorunması üzrə Təşkilat (YUNEP) yaradılmışdır.

4. Dünyada ətraf mühitin mühafizəsi üçün BMT-nin tərkibində YUNEP təşkilatı, bir çox ölkələrdə Yaşıllar hərəkəti və “Qrınpis” təşkilatı fəaliyyət göstərir. Azərbaycanda Bu sahədə Ekologiya və Təbii sərvətlər Nazirliyi böyük işlər görür.

Arid səhrələşmə	Meşələrin qırılması	Okeanların çirklənməsi
Ölkələr		

Kənd təsərrüfatında ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olan amilləri müəyyən edin:

1. Mineral gübrələrdən istifadə
2. Əkinlərin növbəli sistemə keçid
3. Tarlaqoruyucu meşə zolaqlarının salınması
4. Zıyanvericilərə qarşı maddələrdən istifadə edilməsi
5. Suvarmada yeraltı sülardan istifadə
6. Normadan artıq suvarma

Göründüyü kimi tapşırıqda 1, 4 və 6-cı bəndlər düzgündür.

Şagirdlərə yaşadıkları rayonda hansı ekoloji problemlərin olması, onların aradan qaldırılması üçün hansı tədbirlərin görülməsi haqqında məlumat toplamaq və verilən suallara cavab yazmaq tapşırılır.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
İzah- etmə	Ətraf mühitin mühafizəsi yollarını izah etməkdə çətinlik çəkir	Ətraf mühitin mühafizəsi yollarını müəllimin köməyi ilə izah edir	Ətraf mühitin mühafizəsi yollarını əsasən izah edir	Ətraf mühitin mühafizəsi yollarını dəqiq izah edir
Şərh etmə	Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq və regional tədbirlərin rolunu şərh etməkdə çətinlik çəkir	Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq və regional tədbirləri müəllimin köməyi ilə şərh edir	Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq və regional tədbirləri əsasən şərh edir	Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq və regional tədbirləri dəqiq şərh edir

Mövzu 57. Ətraf mühit və insanların sağlamlığının qorunması

Alt standart

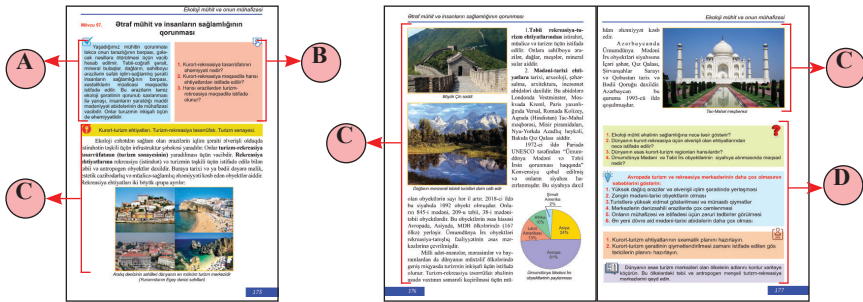
3.2.5. Ekoloji problemlərin insan həyatına təsirini izah edir.

Dərsin məqsədi

- Ətraf mühitin insanın sağlamlığında rolunu izah edir.
- Kurort-rekreasiya məqsədi ilə istifadə olunan əraziləri xəritədə göstərir.

LAYIHƏ

Ətraf mühit və insanların sağlamlığının qorunması

A – Müəllim mövzuya maraq yaratmaq üçün ətraf mühitlə insan arasında əlaqəni əks etdirən şəkillər və video materiallar təqdim edə bilər.

B – **Tədqiqat sualı:** 1. Kurort-rekreasiya təsərrüfatının əhəmiyyəti nədir?
2. Kurort-rekreasiya məqsədilə hansı ehtiyatlardan istifadə edilir?
3. Hansı ərazilərdən turizm-rekreasiya məqsədilə istifadə olunur?

C – Ətraf mühitin insanların sağlamlığında rolu ilə əlaqədar müəllim şagirdlərə suallar verib, mövzunun mətnini oxumağı tapşıra bilər. Şagirdlər şəxsləndirmə üsulundan istifadə edərək rekreasiya ehtiyatlarını qruplara ayırır və hər bir qrupa daxil olan sahələri qeyd edirlər. Müəllim şagirdlərə Ümumdünya Mədəni və Təbii İrs siyahısına daxil edilən mədəni və təbii obyektlərdən daha məşhur olanların adlarını və yerləşdikləri ölkələri qeyd etmək üçün cədvəl hazırlamağı tapşıra bilər. Qruplar verilən suallar ətrafında öz tədqiqatlarını apardıqdan sonra işlərini təqdim edir və mövzu ilə bağlı müzakirələrini davam etdirirlər. Onlar dərslikdən, Coğrafiya Ensiklopediyasından, elektron vəsaitlərdən istifadə etməklə verilmiş tapşırıqları cavablandırıb, qrup liderləri onları təqdim edirlər. Şagirdlər hər bir qrup işlərini müzakirə edir, suallar verir, öz fikirlərini bildirir və qiymətləndirir.

D – **Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:**

1. İnsanların sağlamlığının bərpası, xəstəliklərin müalicəsi üçün təbii-coğrafi şərait, mineral bulaqlar, dağların, sahilboyu ərazilərin səfalı iqlim-balneoloji şəraitindən istifadə etmək lazım gəlir. Ekoloji cəhətdən sağlam olan ərazilərin iqlim şəraiti əlverişli olduqda, istirahətin təşkili üçün infrastruktur şəbəkəsi yaradılır.

2. Dünyanın **rekreasiya ehtiyatlarına** rekreasiya (istirahət) və turizmin təşkili üçün istifadə edilə bilən, nadir tarixi və bədii dəyərə malik olan, estetik cazibədarlığı və müalicə-sağlamlıq əhəmiyyətinə malik olan təbii və antropogen obyektlər daxildir.

3. Təbii rekreasiya-turizm ehtiyatları istirahət, müalicə və turizm üçün istifadə edilir. Onlara sahilboyu ərazilər, dağlar, meşələr, mineral sular aiddir.

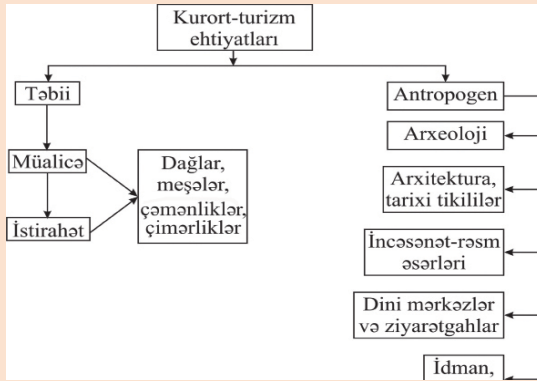
Mədəni-tarixi obyektlərə tarixi, arxeoloji, şəhərsalma, arxitektura, incəsənət abidələri daxildir. Bu abidələrə Londonda Vestminster, Moskvada Kreml, Paris yaxınlığında Versal, Romada Kolizey, Aqrada (Hindistan) Tac-Mahal məqbərəsi, Misir piramidaları, Nyu-Yorkda Azadlıq heykəli aiddir.

4. Mədəni və Təbii İrs obyektlərinin siyahısının hazırlanmasında məqsəd onların qorunması, gələcək nəsillərə ötürülməsi, turizm məqsədilə istifadə edilməsi, tarixin və təbiətin təbliğ edilməsi və s.-dir

Cavab: 2, 3, 5

1. Kurort-turizm ehtiyatlarının sxematik planını hazırlayın.

2. Şagirdlər kurort-turizm şəraitinin qiymətləndirilməsi zamanı istifadə edilən göstəricilərin aşağıdakı planını hazırlayırlar.

Rekreasiya potensialı

1. İqlim şəraiti
2. Günəş enerjisi
3. Təbii mənzərə
4. Çümərlik qumunun və suyunun müalicəvi əhəmiyyəti
5. Mineral bulaqlar
6. Tarixi mədəni abidələrin unikallığı

İnfrastruktur

1. Nəqliyyat
2. Müalicə obyektləri
3. İctimai-iaşə obyektləri
4. Mehmanxana obyektləri
5. Ticarət obyektləri
6. Digər xidmət obyektləri

Şagirdlərə dünyanın əsas turizm mərkəzləri olan ölkələrin adlarını kontur xəritəyə köçürmək və bu ölkələrdə təbii və antropogen mənşəli turizm-rekreasiya mərkəzlərini qeyd etmək tapşırığı verilir.

LAYIHƏ

Azərbaycanın ekoloji vəziyyəti və turizm-rekreasiya ehtiyatları

Qiymətləndirmə

Səviyyələr Meyarlar	I	II	III	IV
İzah- etmə	Ətraf mühitin insanın sağlamlığında rolunu çətinliklə izah edir	Ətraf mühitin insanın sağlamlığında rolunu müəllimin köməyi ilə izah edir	Ətraf mühitin insanın sağlamlığında rolunu əsasən izah edir	Ətraf mühitin insanın sağlamlığında rolunu dəqiq izah edir
Xəritə- də göstərmə	Kurort-rekreasiya məqsədi ilə istifadə olunan əraziləri xəritədə çətinliklə göstərir	Kurort-rekreasiya məqsədi ilə istifadə olunan əraziləri xəritədə müəllimin köməyi ilə göstərir	Kurort-rekreasiya məqsədi ilə istifadə olunan ərazilərin əksəriyyətini xəritədə göstərir	Kurort-rekreasiya məqsədi ilə istifadə olunan ərazilərin hamısını xəritədə göstərir

Mövzu 58. Azərbaycanın ekoloji vəziyyəti və turizm-rekreasiya ehtiyatları

Alt standart

3.2.5. Ekoloji problemlərin insan həyatına təsirini izah edir.

Dərsin məqsədi

- Azərbaycanda ətraf mühitin pozulmasının səbəblərini izah edir.
- Azərbaycanda kurort-turizm təsərrüfatının potensialını müəyyən edir.

The collage consists of several elements:

- A:** A text document titled 'Azərbaycanın ekoloji vəziyyəti və turizm-rekreasiya ehtiyatları'. It contains a table with columns for 'Ekoloji problemlər' (Environmental problems) and 'İnsan həyatına təsiri' (Impact on human life). The table lists various environmental issues and their impacts on human health and life.
- B:** A photograph of a modern building, likely a hotel or resort, with a large glass facade and a curved roof.
- C:** A map of Azerbaijan showing various regions and cities. It includes a legend and a scale bar.
- D:** A map of Azerbaijan showing various regions and cities. It includes a legend and a scale bar.

A – Müəllim Azərbaycanın ekologiyası ilə bağlı video materiallar, yaxud şəkillər təqdim edə bilər. Yönlədirici suallarla şagirdlərin diqqətini kurort və turizm sahələrinə yetirmək olar.

B – **Tədqiqat sualı:** 1. Ölkədə ətraf mühitin çirklənməsinə hansı sahələr daha çox təsir edir?

2. Ekoloji problemlərin həlli üçün hansı tədbirlər görülür?

3. Azərbaycanda kurort-turizm təsərrüfatının inkişafı üçün hansı potensial imkanlar vardır və onlar ölkənin hansı ərazilərində yerləşir?

C – Verilmiş mövzunun qısa müddət ərzində mənimsənilməsi üçün Ziq-zaq üsulundan istifadə oluna bilər. Mövzunun mətnini mənimsədikdən sonra şagirdlər Azərbaycanda turizm-rekreasiya potensialı böyük olan ərazilərin adlarını qeyd edir, onları qruplaşdırır və xəritəyə köçürürlər.

Azərbaycanda mövcud ekoloji vəziyyətlə tanış olmaq üçün dərslikdə verilmiş “Azərbaycanın ekoloji vəziyyəti” xəritəsindən istifadə edə bilərlər. Şagirdlər hazırladıqları qrup işlərini təqdim etdikdən sonra müzakirələr davam etdirilir və müvafiq nəticələr əldə olunur. Onlar dərslikdən, Coğrafiya Ensiklopediyasından, elektron vəsaitlərdən istifadə etməklə verilmiş sualları cavablandırırlar, qrup liderləri onları təqdim edirlər. Şagirdlər hər bir qrup işlərini müzakirə edir, suallar verir, öz fikirlərini bildirir və qiymətləndirilir.

D – **Mövzuya aid tapşırıqların cavabları:**

1. Təbii sərvətlərin istismarı, torpaqların əkilməsi və meşələrin qırılması ekoloji gərginliyin artmasına səbəb olur. Kimya, neft-kimya, neftayırma zavodlarından atmosfərə çoxlu tullantı atılır. Qaradağda yerləşən Sement zavodu, Gəncə Alüminium zavodu və müxtəlif nəqliyyat vasitələri atmosferi çirkləndirən əsas mənbələr sırasındadır.

2. Azərbaycanın ərazisində olan su hövzələri, xüsusilə çaylar həm ölkədən kənarda, həm də respublika daxilində çirklənir. Kür, Oxçu, Ağstafa, Tovuz, Bərgüşad çayları ölkədən kənarda çirklənir. Kür, Araz, Qoşqar, Parağa və digər çaylar respublika daxilində sənaye və məişət tullantıları, meliorasiya suları ilə çirklənir.

3. Azərbaycanda ən mühüm təbii-rekreasiya ehtiyatları Xəzər dənizinin sahillərində yerləşir. Yay aylarında olan bol günəş enerjisi, qızmar qumlar, sahil boyu meşələr və mineral bulaqlar bu ərazilərin müalicə və istirahət üçün istifadə imkanlarını genişləndirir.

Ölkənin müxtəlif ərazilərində yerləşən qalalar, tarixi-memarlıq abidələri, şəhər xarabalıqları, qədim yaşayış məskənləri turizm təsərrüfatının yaradılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

4. Ölkədə ətraf mühitin mühafizəsi üçün istehsal sahələrində yeni texnologiya tətbiq edilməsi, təmizləyici qurğular tikilməsi, zibillərin emal edilməsi, ətraf mühiti çox çirkləndirən istehsal sahələrinin yaşayış məntəqələrində kənarda qurulması tələb olunur.

1. Şagirdlər “Azərbaycanın ekoloji vəziyyəti” xəritəsinə əsasən hasilat və emal sənaye müəssisələrinin, eləcə də suvarma, kənd təsərrüfatının inkişafı nəticəsində yaranan ekoloji vəziyyəti, dağlıq ərazilərdə heyvanların intensiv otarılması ilə gedən torpaq eroziyasının yayıldığı əraziləri müəyyən edib hazırladıqları sxemi təqdim edirlər.

Ərazi, şəhər, ətraf sahə	Ekoloji mühit	Təsərrüfat sahələri və obyektləri
Abşeron	Böhranlı, tam pozulmuş	Yanacaq-energetika, metallurgiya, kimya, neft-kimya

Azərbaycanın ekoloji vəziyyəti və turizm-rekreasiya ehtiyatları

Kür-Araz ovalığı Lənkəran ovalığı Samur-Dəvəçi ovalığı	Böhranlı, qismən pozulmuş	Yanacaq-energetika, kənd təsərrüfatı
Gəncə-Qazax Şərur-Ordubad Qanıx-Əyriçay Qusar maili düzənliyi	Zəif pozulmuş	Sənaye, kənd təsərrüfatı
Orta və yüksək dağlıq	Yaxşı	Heyvandarlıq
Yüksək dağlıq sahələr	Çox yaxşı	Heyvandarlıq

2. Azərbaycanda turizm və rekreasiya məqsədilə istifadəsi mümkün olan əraziləri iqtisadi rayonlar üzrə qruplaşdırıb yazın.

İqtisadi rayonlar	Turizm və rekreasiya əraziləri
Şəki-Zaqatala, Gəncə-Qazax, Quba-Xaçmaz, Lənkəran-Astara, Yuxarı Qarabağ, Naxçıvan	Abşeron yarımadasının şimal sahilləri, Nabran-Yalama, Xəzərin digər sahil boyu zonaları, Göygöl, Batabat mühüm təbii-rekreasiya zonalarıdır. İqtisadi rayonlarında olan dağlar, meşələr, təbii-iqlim şəraitindən əhalinin istirahətinin təşkil edilməsi üçün istifadə edilir.

“Azərbaycanın ekoloji vəziyyəti” xəritəsində verilən ərazilərin sərhədləri və adlarını kontur xəritəyə köçürün.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzah- etmə	Azərbaycanda ətraf mühitin pozulmasının səbəblərini çətinliklə izah edir	Azərbaycanda ətraf mühitin pozulmasının səbəblərini müəllimin köməyi ilə izah edir	Azərbaycanda ətraf mühitin pozulmasının səbəblərini sərbəst izah edir	Azərbaycanda ətraf mühitin pozulmasının səbəblərini düzgün izah edir

Müəyyən etmə	Azərbaycanda kurort-turizm təsərrüfatının potensialını çətinliklə müəyyən edir	Azərbaycanda kurort-turizm təsərrüfatının potensialını müəllimin köməyi ilə müəyyən edir	Azərbaycanda kurort-turizm təsərrüfatının potensialını əsasən müəyyən edir	Azərbaycanda kurort-turizm təsərrüfatının potensialını dəqiq müəyyən edir
--------------	--	--	--	---

Mövzu 59. Ümumiləşdirici tapşırıqlar.
Ekoloji problemlər və onların aradan qaldırılması yolları

Alt standart

3.2.5. Ekoloji problemlərin insan həyatına təsirini izah edir.

Dərsin məqsədi

- Təsərrüfat sahələrinin ətraf mühitə təsirini müəyyən edir.
- İnsanın sağlamlığında ətraf mühitin rolunu izah edir.
- Azərbaycanda kurort-turizm təsərrüfatının inkişafını qiymətləndirir.

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
Müəyyən etmə	Təsərrüfat sahələrinin ətraf mühitə təsirini müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Təsərrüfat sahələrinin ətraf mühitə təsirini müəllimin köməyi ilə müəyyən edir.	Təsərrüfat sahələrinin ətraf mühitə təsirini əsasən müəyyən edir.	Təsərrüfat sahələrinin ətraf mühitə təsirini dəqiq müəyyən edir.
İzah etmə	İnsanın sağlamlığında ətraf mühitin rolunu izah etməkdə çətinlik çəkir.	İnsanın sağlamlığında ətraf mühitin rolunu müəllimin köməyi ilə izah edir.	İnsanın sağlamlığında ətraf mühitin rolunu əsasən izah edir.	İnsanın sağlamlığında ətraf mühitin rolunu dəqiq izah edir.
Qiymətləndirmə	Azərbaycanda kurort-turizm təsərrüfatının inkişafını qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycanda kurort-turizm təsərrüfatının inkişafını müəllimin köməyi ilə qiymətləndirir.	Azərbaycanda kurort-turizm təsərrüfatının inkişafını əsasən qiymətləndirir.	Azərbaycanda kurort-turizm təsərrüfatının inkişafını dəqiq qiymətləndirir.

X TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Təbii və sosial-iqtisadi çirklənmə mənbələrini ayırmaqla cədvəli doldurun:

1. Vulkan püskürməsi, 2. Meşə yanğınları, 3. Torf yanğını, 4. Avtomobillər, 5. Zavodlar, 6. Dağ-mədən sənayesi, 7. Külək burulğanı, 8. Məişət tullantılarının yandırılması

Təbii mənbələr	
Sosial-iqtisadi mənbələr	

2. Son vaxtlarda iqtisadi çirklənmə mənbələrinin rolunun artması nə ilə əlaqədardır?

- 1) Şəhərlərin genişlənməsi, yeni müəssisələr tikilməsi
- 2) Hava şəraitinin dəyişməsi, temperaturun artması
- 3) Xammalların hasilatının genişlənməsi
- 4) Çayların sahilləri boyu meşə zolaqlarının salınması, əkin sahələrinin artması
- 5) Əhalinin şəhərlərdən kəndlərə miqrasiyası

3. Daha çox çirklənməyə məruz qalmış çaylar, dənizlər və körfəzləri seçib cədvəli yazın

Çaylar	Dənizlər	Körfəzlər

Çaylar: Volqa, Ob, Hind, Yukon, Dunay, Missisipi, Lena, Kür

Dənizlər: Qara, Karib, Şimal, Baffin, Aralıq, Şərqi Sibir, Çukot

Körfəzlər: Hudzon, Benqal, İran, Botnik, Biskay, Anadır

4. Ətraf mühitin mühafizəsinin əsas yollarına aiddir:

1. İstehsalın kiçik və orta şəhərlərə köçürülməsi
2. Təmizləyici qurğuların tikilməsi
3. Məhsul istehsalının su və enerji tutumluğunun azaldılması
4. Az tullantılı istehsal texnologiyasının tətbiqi
5. Xammal və yarımfabrikatların kənardan gətirilməsi
6. Tullantıların emal edilməsi

5. Azərbaycanda ekoloji cəhətdən gərgin olan əraziləri müəyyən edin:

1. Abşeron yarımadası
2. Ceyrançöl
3. Lənkəran ovalığı
4. Qarabağ vulkanik yaylası
5. Gəncə-Qazax düzənliyi
6. Qanix-Əyriçay vadisi

DƏRS NÜMUNƏLƏRİ

Mövzu 9. Xəritələrdə təsvir üsulları

Alt standart

1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərin müxtəlifliyini, əhəmiyyətini izah edir.

Dərsin məqsədi

- Xəritələrin tərtib edilməsi üçün istifadə olunan üsulları izah edir.

İş forması: Kollektiv, kiçik qruplarla

İş üsulu: Müzakirə

Resurslar: Dərslik, iş vərəqləri

Motivasiya:

Müəllim şagirdlərə müraciət edir:

– Uşaqlar, “Xəritələr coğrafiyanın ikinci dilidir” deyirlər. Bu fikiri necə izah edə bilərsiniz? Xəritələr danışa bilirlər ki? Xəritələr insanlarla nəyin vasitəsilə danışır?

Hər bir sualdan sonra şagirdlərin fərziyyələri alınır. Müəllim fərziyyələri ümumiləşdirərək tədqiqat sualını elan edir.

Tədqiqat sualı: 1. Xəritənin tərtib edilməsi üçün hansı üsullardan istifadə olunur?

2. Tətbiq edilən üsullar xəritənin məzmunundan necə asılıdır?

Tədqiqatın aparılması: Müəllim hər hansı bir üsuldən istifadə edərək şagirdləri qruplara ayırır və onlara iş vərəqləri paylayır.

I qrup: Mətni oxuyun və izah edin: keyfiyyət fonu üsulu ilə xəritələrdə hansı əlamətlərinə görə fərqlənən ərazilər göstərilir. Misallar göstərin.

II qrup: Mətni oxuyun və izah edin: İzoxətlər üsulu xəritələrdə hansı hadisə və prosesləri əks etdirərkən istifadə olunur. Misallar göstərin.

III qrup: Mətni oxuyun və izah edin: Hərəkət xətləri üsulu xəritələrdə nə zaman tətbiq olunur? Misallar göstərin.

IV qrup: Mətni oxuyun və izah edin: Areal üsulu ilə hansı coğrafi komponentlər təsvir olunur? Misallar göstərin.

V qrup: Mətni oxuyun və izah edin: Nöqtələr üsulu nə zaman və hansı

xəritələrdə tətbiq olunur? Misallar göstərin.

Məlumat mübadiləsi: Tədqiqat işi başa çatdıqdan sonra görülməli işin nəticələrini şərh etmək və alınmış qərarı əsaslandırmaq üçün qrup öz nümayəndəsini seçir. Qruplar iş vərəqlərini lövhədən asır və təqdimatlarını keçirirlər. Qrup nümayəndələri çıxış edir və sinfi öz qrup işinin nəticələri ilə tanış edir.

Müəllim sinifə mövzu ilə bağlı müzakirə sualları verir.

Müzakirə sualları:

1. Xəritələrdə yanacaq-enerji və dəmir filizi yataqlarının yerləşdiyi rayonlar, daşınma istiqamətləri hansı üsullarla göstərilir?
2. Yağıntıların paylanması və temperatur hansı üsulların köməyi ilə xəritəyə köçürülür?
3. Kənd əhalisinin sayı hansı üsulla göstərilə bilər?

Nəticələrin çıxarılması:

1. Fiziki xəritədə ovalıqlar, yüksəkliklər, yaylalar, dağlıq ərazilər, bitki və torpaq tiplərinin paylanması **keyfiyyət fonu üsulu** ilə göstərilir.
2. İqlim xəritəsində temperatur (izotermələr), atmosfer təzyiqi (izobarlar), atmosfer yağıntılarının paylanması (izogiyetlər), fiziki xəritələrdə mütləq hündürlük (horizontallar) **izoxətlər üsulu** ilə göstərilir.
3. Okean cərəyanları, gəmilərin hərəkəti, təyyarələrin, avtomobillərin, qatarların hərəkət istiqamətləri **hərəkət xətti üsulu** ilə təsvir olunur.
4. Faydalı qazıntıların, bitki və heyvanların yayıldığı sahələr **areal üsulu** ilə verilir.
5. Əhalinin yerləşməsi, heyvanların sayı, əkin sahələrinin ölçüləri tematik xəritələrdə **nöqtələr üsulu** ilə göstərilir.

Yaradıcı tətbiqetmə: Azərbaycanın sənaye xəritəsinə əsasən neft və təbii qaz kəmərlərinin keçdiyi əraziləri müəyyən edin. Burada hansı üsuldən istifadə edilmişdir?

LAYİHƏ

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
İzah- etmə	Xəritələrin tərtib edilməsi üçün istifadə olunan üsulları izah etməkdə çətinlik çəkir	Xəritələrin tərtib edilməsi üçün istifadə olunan üsulları müəllimin köməyi ilə izah edir	Xəritələrin tərtib edilməsi üçün istifadə olunan üsulları əsasən izah edir	Xəritələrin tərtib edilməsi üçün istifadə olunan üsulları düzgün izah edir

Mövzu 42. İnkişaf etmiş ölkələr

Alt standart

- 3.2.1. Ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə təhlil edir
3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə qruplaşdırır

Dərsin məqsədi

- Ölkələrin inkişaf səviyyəsini əks etdirən əsas göstəriciləri təhlil edir.
- İEO-ləri xəritə üzərində qruplaşdırır

İntegrasiya: Azərbaycan tarixi 3.1.1

İş forması: Kollektiv və kiçik qruplarla

İş üsulu: Müzakirə, Beyin həmləsi

Resurs: Dərslik, iş vərəqləri

Motivasiya:

Müəllim: Ümumdünya konfranslarının birində ABŞ, Yaponiya, Fransa, Böyük Britaniya, Almaniyadan gəlmiş nümayəndələr bir-birilərinə öz ölkələrində əhəlinin həyat səviyyəsindən, şəhərlərin, və təsərrüfatın inkişafından danışdı. Sizcə, bu insanlar öz ölkələri barədə nə deyə bilərdilər?

Şagirdlərin fərziyyələri dinlənir. Müəllim yönəldici suallar vasitəsilə şagirdlərin fikirlərini göstərilən məsələlər üzrə danışmağa yönəldir. Deyilən fərziyyələri ümumiləşdirərək müəllim tədqiqat sualını elan edir.

Müəllim fikirləri ümumiləşdirərək tədqiqat sualı təqdim edir.

Tədqiqat sualı: İEO-in səciyyələndirilməsi üçün əsas göstəricilər hansılardır?

Tədqiqatın aparılması: Hər hansı bir üsuldən istifadə edərək şagirdlər qruplara bölünür və onlara işçi vərəqləri paylanır.

I qrup: Mətni oxuyun və müəyyənləşdirin:

İEO-ri birləşdirən ümumi cəhət nədir? “Böyük yeddiilər” adlanan ölkələrin adlarını yazın və təqdimat zamanı onları xəritədə göstərin.

II qrup: Qərbi Avropanın kiçik İEO-i hansı xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir? Onların adlarını mətndən seçin. Təqdimat zamanı onları xəritədə göstərin.

III qrup: “Köçürülmə kapitalizmi” ölkələri hansılardır? Bu ölkələr nə üçün belə adlanır? Təqdimat zamanı onları xəritədə göstərin.

IV qrup: Mətdə verilmiş “İEO-in təsnifatı” cədvəlindən istifadə edərək verilmiş ölkələrin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirin.

Məlumat mübadiləsi: Tədqiqat işi başa çatdıqdan sonra qrup nümayəndələri işlərini müəllimə və sinfə təqdim edirlər. Bu zaman müəllim fəal dinləmə mövqeyində duraraq, yeri gəldikcə yardımçı suallar verir.

Məlumat müzakirəsi: Təqdimatlar bitdikdən sonra müəllim sinfə aşağıdakı suallarla müraciət edir:

1. İnkişaf etmiş ölkələr digər ölkələrdən hansı əsas xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir?
2. Sizin fikrinizcə, niyə dünyanın digər ölkələri İEO-lər qrupuna daxil edilmir?
3. İEO-lər əsasən hansı yarımkürədə yerləşir?
4. Bu yarımkürədə yerləşmələri onların inkişafına təsir göstərirmi? Bu özünü necə göstərir?

Nəticə və ümumiləşdirmə: İEO-ləri birləşdirən əsas cəhətlərə əhalinin həyat və sağlamlıq səviyyəsinin yüksək olması və uzunömürlülük aiddir. “Böyük 7”-lər üç iri iqtisadi mərkəz – Qərbi Avropa, Şimali Amerika və Şərqi Asiyayı yaradırlar. Qərbi Avropanın iqtisadiyyatı güclü inkişaf etmiş ölkələr İEO-in II qrupuna aid edirlər.

Yaradıcı tətbiqetmə: İnkişaf etmiş ölkələri kontur xəritədə qeyd edin.

Refleksiya: Bu gün öyrəndiklərimizin əhəmiyyəti nədir?

Qiymətləndirmə

Səviyyələr	I	II	III	IV
Meyarlar				
Təhlil- etmə	Ölkələrin inkişafı arasında əsas göstəriciləri təhlil etməkdə çətinlik çəkir	Ölkələrin inkişafı arasında əsas göstəriciləri mü- əllimin köməyiylə təhlil edir	Ölkələrin inkişafı arasında əsas gös- təriciləri əsasən təhlil edir	Ölkələrin inki- şafı arasında əsas göstəriciləri düzgün təhlil edir
Qrup- laş- dırma	İEO-ləri xəritə üzərində qruplaş- dırmaqda çətinlik çəkir	İEO-ləri xəritə üzərində qismən qruplaşdırır	İEO-ləri xəritə üzərində müəy- yən səhvlərlə qruplaşdırır	İEO-ləri xəritə üzərində tam qruplaşdırır

LAYİHƏ

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin konsepsiyası (milli kurikulumu) “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 2007, № 2.
2. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün “Coğrafiya” fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu), VI-XI siniflər. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Bakı, 2013.
3. Z.Veysova. Fəal / İnteraktiv təlim. Müəllimlər üçün vəsait. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Bakı, 2007.
4. Coğrafiya ensiklopediyası. I və II cildlər. Bakı, 2012.
5. X.Qədimova. İnteraktiv təlim metodları. Bakı, 2005
6. Orta məktəbdə coğrafiya təliminin metodikası. Bakı, 1978.
7. Kurikulumların hazırlanması və tətbiqi məsələləri. Bakı, “Kövsər”, 2008, 224 səh.
8. İbtidai siniflər üçün yeni fənn kurikulumlarına dair gündəlik planlaşdırma nümunələri. Bakı, “Kövsər”, 2010, 196 səh.
9. Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları). Bakı, “Kurikulum” jurnalı, 2010, №3, səh. 115-130.
10. Kurikulum islahatı: tədqiqatlar, nəticələr. Bakı, “Mütərcim”, 2011, 344 səh.
11. Ümumi təhsilin fənn standartları (I-XI siniflər). Bakı, “Mütərcim”, 2012, 402 səh.
12. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində qiymətləndirmə konsepsiyası. Bakı, “Kurikulum” jurnalı, 2009, №2, səh. 138-150.
13. А.И.Алексеев, С.И.Болысов, В.В.Николина, Г.Ю.Кузнецова, Е.К.Липкина. География. Природа и люди. 6 класс. М, Просвещение, 2010.
14. Большая энциклопедия школьников. Оксфорд. Росмен. М, 2005.
15. Атлас для 6-го класса, М.: ПКО «Картография», 2011.
16. Атлас для 7-го класса, М.: ПКО «Картография», 2011.
17. Атлас для 10-го класса, М.: ПКО «Картография», 2006.
18. Атлас мира. М.: ПКО «Картография», АСТ, 2010. – 424 с.
19. Большая иллюстрированная энциклопедия географии. М.: Махаон. – 2011.
20. К.С. Лазаревич, Ю.Н.Лазаревич. Справочник школьника. География. 6-10 классы. – М.: Дрофа, 1997.- 368 с.
21. Энциклопедия для детей: Т:3 (География) / Сост. С.Т. Исмаилова. – М.: Аванта +, 1994. – 640 с.
22. Современные образовательные технологии: учебное пособие для студентов, магистрантов, аспирантов, докторантов, школьных педагогов и вузовских преподавателей / Бордовская Н.В., ред. М.: КноРус. 2010.
23. Б.М. Владимирский. Гибкие образовательные технологии: мифы и реальность / Б. М. Владимирский // Высшее образование в России. – 2010. – №4. - С. 17-21.

– düşünək

– təhlil edək

– açar sözlər

– mövzuya aid suallar

– hesablayın

– nə öyrəndik

– uyğunluğu müəyyən edin

– xəritə üzərində iş

– özünüzü yoxlayın

– ev tapşırığı

LAYİHƏ

Buraxılış məlumatı

*Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün
Coğrafiya fənni üzrə metodik vəsait*

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər:

**Eminov Zakir Namin oğlu
Səmədov Qabil Mahmud oğlu
Əliyeva Aygün Rafiq qızı**

Nəşriyyatın direktoru:
Kompüter dizaynı:
Texniki redaktor:
Korrektor:

**Rəhilə Soltanqızı
Nigar Feyzullayeva
Ruslan Mahmudov
Fərid Ələkbərov**

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi:

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2019

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Fiziki çap vərəqi 11. Formatı 70×100 $\frac{1}{16}$.
Səhifə sayı 176. Ofset kağızı. Ofset çapı. Məktəb qarnituru.
Tirajı 7695. Pulsuz. Bakı 2019.

Çaşıoğlu Eİ MMC

Bakı şəhəri, M. Müşfiq küçəsi 2A.

Tel.: 502-46-91

PULSUZ

LAYİHƏ